

DÁNIEL ANNA

A VILÁG SZÍNPADÁN

BERTHA VON SUTTNER ÉLETE

TARTALOM

1	Kinsky grófnő nem udvarképes
2	Kóborélet
3	Egy apróhirdetés következményei
4	Egy meghasonlott ember
5	Az aranygyapjú földjén
6	Fordulópont
7	Négy uralkodó
8	Az elkötelezett
9	Türr István és a többiek
10	Alfred Nobel hajóján
11	Jókainál
12	A millenniumi Budapesten
13	A diplomácia boszorkánykonyhája
14	Válság
15	Monacóban
16	A közíró
17	Naplemente előtt
18	A Nobel-díj
19	Hadvezér és diplomata
20	Az elnöknő és hívei
21	„Hát senki vagyok én?!”
22	„Én nem golfozni jöttem Amerikába!”
23	Küldetésem a béke
	Bibliográfiai válogatás

1.

Kinsky grófnő nem udvarképes

Prága legszebb rokokó épülete, a hajdani Kinsky-palota az Óváros főterén áll, Kinskyék két kisebb méretű palotája a Vencel tér közelében, az egykori Ír Szerzetesek utcájában. Nyári rezidenciájuk - jelenleg Néprajzi Múzeum - a manapság is nevüket viselő hatalmas közparkban, a Petřín-hegy oldalán. Családfájuk a tizenkettedik századig nyúlik vissza; hadvezérek, követek, magas tisztségviselők kerültek ki soraikból, rokonság kötötte őket az osztrák birodalom szinte egész arisztokráciájához, s a családnak, akárcsak Magyarországon az Eszterházyaknak, van egy hercegi ága is. Hősnőnk, teljes nevén chinici és tettaui Kinsky Bertha Sophia Felicita grófnő 1843-ban született Prágában, a keresztlevél szerint mint posthuma, vagyis hetvennégy esztendőjének halála után.

Az apa, gróf Kinsky nyugalmazott altábornagy és császári kamarás hetvenedik évéhez közeledve feleségül vette Körner lovaskapitány húszesztendőjű lányát. A házasság a szigorú Habsburg-etikett szerint rangon alulinak számított: Bertha és bátyja a tizenhat pedigres ősi hiánya miatt nem volt udvarképes. Bertha von Suttner „Emlékezések” című önéletrajzában kesernyés iróniával számol be fiatalkori csalódásairól: „Főrangú piknik. Örömteli várakozással léptem a terembe. Sértődötten és csalódva hagytam el. Csupán néhány táncosom akadt. A főrangú mamák egymás mellett ültek, az én anyám egyedül; a komteszek karattyolva álldogáltak egy rakásban - én egyiket sem ismertem; a szupénál vidám kis csoportok verődtek össze, én magányos maradtam.”

Apránként eszmélt rá felemás helyzetére, vagy elegendő volt egyetlen megaláztatás? Csak találgatni lehet, önéletrajzában hallgat róla.

A félárva Kinsky grófnő gyámja Fürstenberg gróf, a néhai altábornagy régi barátja és bajtársa, magas udvari méltóság viselője, buzgó katolikus és ízig-vérig katona, Radetzky marsall lelkes tisztelője. A régi vágású gavallér, aki ha éppen Prágában tartózkodik, s nem elegáns bécsi legénylakásán vagy vidéki birtokán, tábornoki egyenruhában hetenként kétszer meglátogatja gyámleányát.

Valóban olyan zavartalanul kedélyesek voltak ezek a látogatások, ahogy az emlékező leírja? A nyájas és gondos gyámapa, aki a szóbeszéd szerint azért maradt agglegény, mert a nő, akit szeretett, nem volt udvarképes, aligha nézhetett jó szemmel halott barátja rangon aluli házasságát, bár a gyámi látogatások alkalmával kártyáztatott az özvegygel. A kártya! Eggyel több ok, hogy kárhoztassa a mésalliance-ot. Fürstenberg gróf ugyanis puritán, a mágnáskaszinóban is alacsony tételekben játszott whistet, pikettet, l'hombre-t, „csupa ártalmatlan játékot” - jegyzi meg az író. De a fiatal Kinskynét nem az „ártalmatlan” játékok vonzzák. Hazárd szenvedély fűti, a kockázat izgalmát keresi, a mozgalmas, nagyvilági életet s a hatalmas vagyont, amelyet ő, a kismemesi származású lovaskapitány lánya szerez meg, tehát mai szóval „igazolni” akarja magát. Előzvegyült nővérel, Lottéval együtt divatos fürdőhelyek rulettasztalánál hajszolja a szerencsét, testvére példáján felbuzdulva ő is sugallatokban bíz. A két *víg özvegy* nyerő módszereket dolgoz ki, amelyek otthon beválnak, csupán a játékasztalnál mondanak csődöt. A nővérek részletesen eltervezik, mire fordítják majd az óriási vagyont. Az özvegy grófné a Lichtenstein hercegi uradalmat és kastélyt szándékozik megvásárolni. (A néhai Kinsky altábornagy anyja Lichtenstein hercegnő volt!) De ha Lichtenstein herceg nem hajlandó eladni? Hát majd akkora árat kínálnak érte, hogy végül beleegyeznek! Kinskyné a rokonság ürügyén ellátogat a Brünn közelében épült kastélyba, jövendő lakhelyét szemrevételezni. A berendezés gyönyörű, de a mérhetetlen vagyon reménybeli tulajdonosai egyet s

mást azért változtatni fognak rajta. Berthának képzeletükben porcelánfalú szobát rendeznek be porcelánbútorokkal.

A két özvegy azt fontolgatja, hogy csupán egyetlen bankot robbantson, vagy nemzetközi méretekre terjesztve ki képességeit, kifossza valamennyi kaszinót, s így véget vessen az átkos szerencsejátékoknak. A mesés nyereségből nagyszabású jótékonyági intézményeket is terveznek, kórházakat, vakok intézetét.

Homburg, Wiesbaden, Baden-Baden, Velence - 1866-ig Velence Ausztriához tartozott -, a kelekótya nővérek a reménybeli bankrobbantások színhelyére csitri lányukat is magukkal viszik, Kinskyné Berthát, testvére, Lotte a csúnyácska, könyvmoly Elvirát.

A főlátnok Lotte néni heves vitákat folytat Kinskynével, kétségbe vonja delejes képességeit, utánzónak tartja. Lotte néni gondolatait a rulet-re összpontosítva addig mered maga elé, amíg a bűvös szám fel nem ötlék agyában. Csakhogy ezzel még korántsincs vége az előkészületeknek. Lánya belenyúl a zacskóba, amelyben kis lapokon a rulettkorong számai vannak nullától harminchatig, és kihúzza egyet. A sugallat rendszerint nem vág össze a kihúzott számmal. Sebaj! A két nővér az ilyen esetekre bonyolult szisztémát dolgozott ki, és bizakodva rakja a tétet a játékasztalra.

A múlt század a szex tabujánál is sokkal inkább tiszteletben tartotta a szülő és gyermeke kapcsolatát leplező rózsaszínű illúziókat. Még a legnagyobbak közül való Dickens is áttételesen vall regényeiben gyermekkoráról. Az adósok börtönébe zárt, könnyelmű apját Micawber úr alakjában rajzolja meg, a kis Copperfield Dávidot nem apja meggondolatlansága, hanem a mostoha gonoszsága kényszeríti gyári munkába. Az anya egyenest szentség, még Dosztojevskij pokoljárása is alig meri megbolygatni. A „szörnyű szülők” korunk felfedezése.

Szigorú, mélyreható őszinteséget a múltba tekintő Bertha von Suttner-től sem várhatunk. Aligha tehetünk mást, mint hogy megpróbálunk a sorok között olvasni.

Az „Emlékezések”-ből nyilvánvalóan kiderül, hogy a két unokatestvér közül Elvira viselte könnyebben anyja és nagynénje hóbortosságát. Őt óvja a saját szenvedélye: verseket ír, sőt drámákat is, albumába a kor nagyjaitól gyűjt bejegyzéseket, Lamartine, Hugo, Manzoni leveleit őrzi, Dickens gyászszegélyű papíron a „Copperfield Dávid” kéziratából küldött neki néhány sort, Wagner is megtiszteli egy dallammal „az osztrák lánykának” ajánlással. Elvira irodalmi babérokról ábrándozik.

Bertha képzelete beéri - még nagyon sokáig - a társadalmi szintje kínálta sablonnal. Szerelmi házasság egy nagyon előkelő, gazdag arisztokratával, esetleg orosz nagyherceggel, aki mellette gyógyul ki mélabújából. És természetesen palota Bécsben, talán Párizsban is, bálók, utazások. Ünneplik és hódolnak neki!

Szellemileg koraérett, tizenhárom esztendőes fejjel Platont, Descartes-ot, Kantot olvas - igaz, Elvira túltesz rajta, az ő tizennégy éves elméje még Hegelen és Fichtén iskolázott. A két csitri délelőttönként a kaszinó teraszán vagy kertjében üldögél, Kinskyné és nővére váltja egymást a játékasztalnál, mert jó családból való lány negyedórát sem maradhat felügyelet nélkül, s jó hírét kockáztatná, ha az utcán tíz lépést tenne egymaga.

A nyílt eszű kamaszlány és később az egyre megtépázottabb fiatal lány valójában hogyan vélekedik makacsul képzelődő, felelőtlen anyjáról? Az „Emlékezések”-ben az elnéző, enyhe irónián kívül nincs más hang. Nem vádol és nem mentetet.

A rákényszerített hazudozásokról is csak odavetve szól. A puritán gyám előtt, akinek vidéki kastélyában Kinskyné és lánya, sőt még Lotte néni és Elvira is gyakran időzik, titokban kell tartani a hazardjátékot; Fürstenberg gróf úgy tudja, hogy az özvegy és lánya egészségügyi okokból tartózkodik a divatos fürdőhelyeken.

Valószínű, hogy Kinskyné a bankrobbantáson kívül egyéb reményt is táplál: bizakodik, hogy a nemzetközi arisztokrácia találkozóhelyein valamelyik gazdag főúr beleszeret a vonzó külsejű Berthába, hiszen lányának már tizenhárom éves korában kérője akadt egy Wittgenstein herceg személyében.

Kinskyné szépen énekel, lánykorában olasz énekmestertől tanult, aki azt állította - valójában vagy az özvegy képzeletében? -, hogy tanítványának hangja a világhírű Malibranéval vetekszik, s ráadásul ragyogó a megjelenése. A mester órákat is adott az ifjú Körner kisasszonynak, és betanította neki Norma áriáját. Az özvegynek szilárd meggyőződése, hogy a szülői ellenzés és a Kinsky gróffal kötött házasság fényes művészi pályától és mesés gazdagságtól fosztotta meg. Bertha is szépen énekel, vajon a sors nem kárpótolhatná az anyát lányában az elmaradt világhírért?... Csakhogy kétségek is gyötrik. (Nem a rulett- és kártyaveszteségek miatt!) Azon töpreng, hogy a színpad egy Kinsky grófnőhöz még kevésbé illik, mint a lovaskapitány lányához, a hajdani Körner kisasszonyhoz. De gyermeke művészi pályájáról egyelőre úgyis le kell tenni, mert Fürstenberg gróf soha nem egyezne bele, és Bertha sem mutat hajlandóságot hozzá.

A bankrobbantási hadjárat kudarcral végződik; az alaptőke elfogyott, a nővérek otthonról küldetnek pénzt maguk után. Miért mondott csődöt a játékkeremben a természetfeletti erő? Lotte néni sosem ismerte el testvére sugallatait: ez a látnokság merő képzelgés, a valódi magnetikus képesség utánzása. Feltehető, hogy a két özvegy vádaskodva, ingerült szemrehányásokkal támadt egymásra. Annyi bizonyos, hogy megkopasztva, csalódottan utaznak el. A grófné Prágából már régebben Brünnbe költözött, feltehetően azért, hogy ne legyen a Kinskyek szeme előtt. A csődöt mondott bankrobbantás után Brünnben sincs maradása, Bécsben vesz ki lakást, hogy a hamarosan nagylánnyá cseperedő Berthát a császárvárosban vezesse be a társaságba. A wiesbadeni szórakozások után a nagyvilági életbe belekóstolt Bertha korához illően visszatér tanulószobájába. Nyelveket és zongorázni tanul - a kor íratlan törvénye ezt írja elő a nők számára főrangúaktól kezdve lefelé a vagyonos polgárlányokig. A program mindössze a nyelvek számával bővül a származásának megfelelően. Kinsky grófnő a félig-meddig kötelező francián kívül az angol és olasz nyelvvel is megismerkedik. Idővel ugyancsak hasznát veszi kiváló nyelvtudásának. Sokáig a megélhetését köszönheti neki, később egyengeti útját a világhír felé.

Az osztrák birodalom, amelyben felserdült, a cári Oroszország után Európa legnagyobb kiterjedésű birodalma, az osztrák császár magyarok, csehek, lengyelek, szlovákok, ukránok, szerbek, horvátok és olaszok felett uralkodik. A birodalomra félhivatalosan a népek kohója elnevezést aggatták, de sokkal találóbb a népek temetőjeként emlegetni. Maga Ausztria, a meghódított cseh királysággal együtt a napóleoni háborúk után alapított Német Szövetség tagja; Magyarország, a lengyel, a délszláv területek, Velence és Lombardia a birodalom részei, de nem tartoznak a Német Szövetséghez. Ezt a soknyelvű, sokrétű és sok vallású összetákolt óriási országot az uralkodói abszolútizmus tartja össze csapataival, hivatalnokai-val, titkosrendőrségével és besúgóival.

Angliában már lezajlott az ipari forradalom, szétrobbantotta a jobbágyi függőséget, a bányák és a városok magukhoz rántották a falvak szegényeit, Franciaországban 1789 óta nem szűnt meg a forradalmiság mélyáramlata, s a polgárkirályság korában egymást követik a felkelések. A Habsburg-birodalom kemény kézzel fojtja el a reformtörekvéseket. Metternich herceg - a Monarchia legfőbb ügyintézője több mint három évtizeden át - tudta, hogy a gazdasági fejlődéssel együttjáró polgárosodás nemzeti öntudatra ébreszti a Habsburg-birodalom leigázott népeit, tehát létében veszélyezteti az összetákolt országot. Éppen ezért nemcsak a liberális reformoknak volt esküdt ellensége, hanem a polgárság gazdasági fejlődését is gátolta. A

vasútvonalak kiépítését, a nagy textilüzemek és gépgyárak létesítését nem akadályozhatta meg, de ahol csak lehetett, hátráltatta a polgárság előretörését. Megtiltotta, hogy az osztrák diákok külföldi egyetemeken tanuljanak, és jobban szerette, ha az osztrák írók könyveit külföldön adják ki; a közügyek iránti teljes közönyt tekintette az egyik legfőbb alattvalói erénynek.

1848 márciusában a bécsi revolúció elsöpörte Metternich rendszerét. Előzetesen fellángolt a forradalom a Habsburg-császársághoz tartozó Velencében és Lombardiában, majd megindult Magyarországon, kitört Krakkóban, Prágában. Ideig-óráig úgy tűnt, hogy a birodalom szét-hullóban van. Még hetven évig tart, amíg sorsa megpecsételődik.

Az első találkozás a közélettel. Az ötesztendős Kinsky grófnő Brünbnben, lakásuk ablakából nézi a forrongó tömeget. Új szót ismer meg: revolúció. Hosszú idő telik el, mire megérti, mit jelent.

A forradalmakat sorra leverték. Metternich helyett Schwarzenberg herceg, majd Bach köti gúzsba a Habsburg-monarchia népeit. Bertha nevüket sem ismeri, jóformán csak azt észleli, amit a közügyektől elzárkózó környezete beletáplált. Társasági pletykák, sok regényes és érzelmes olvasmány, zene, ábrándok töltik be gondolatvilágát. A kis Kinsky grófnő Ferenc Józsefért rajong, arról álmodozik, hogy a fiatal uralkodó majd őt veszi feleségül. Anyja nyilván nem világosította fel a szigorú dinasztikus előírásról, amely megszabja, hogy a Habsburg-ház tagjai csak egyenrangúval köthetnek házasságot. A tizenegy esztendős Bertha egy kicsit csalódott, hogy a császár a bajor király lányát, Erzsébetet vezeti oltár elé, megsiratja Radetzky marsall, az olasz szabadságharc leverője halálát, majd közönyösen veszi tudomásul 1859-ben az olasz-osztrák háborút. Az újságok nagy csatákról írtak. A háború a jövő békeharcos szemében - saját szavait idézve - „oly közömbös, annyira nem jelenvaló, mint amilyen közönyösen fogadnám a hírt, hogy egy nyugat-indiai szigeten, amelynek a nevét sem tudom, kitört a vulkán”. Újságot a századvég nagy publicistája, az ízig-vérig közéleti ember tizenéves korában ritkán vesz kézbe, a divatos fürdőhelyek olvasótermében a családi hetilapok elbeszéléseivel és verseivel ismerkedik, s átsiklik a ritka háborús képeken. Szűkebb családjából senki sincs a harctéren, bátyját, akit a Kinsky család hagyományaihoz híven katonának neveltek, hadnagyként egészségi okokból kiszuperálták.

Az osztrák haderő vereséget szenved Magentánál és Solferinónál, Ausztria elveszti Lombardiát. Berthát sokkal inkább foglalkoztatják anyja és nagynénje rulett- és kártyaveszteségei.

A két nővér nem józanodott ki. Ha a családi körben tévedhetetlen sugallatok nem váltak be a játékasztalnál, annak csupán egyetlen oka lehet: a játék izgalma megbénítja a látnoki képességet. Ezentúl töretlen akarattal, nyugodtan fognak neki a bankrobbantásnak. Nem kételkednek a sikerben. Egy év múlva, az újabb fürdőszezon végén Kinskyné kénytelen kisebb lakásba hurcolkodni. Rövidesen még lejjebb adja: vidékre költözik. Fürstenberg gróf nyilván tudomást szerzett a játékszenvedélyről, meghívásai elmaradnak. A Kinsky rokonság visszahúzódik; kezdettől fogva szálla volt szemükben a nyugalmazott kapitány lánya, most már erkölcsi okuk is van rá, hogy semmibe vegyék.

Kinskyné elhatározza, hogy két évet vidéken tölt szigorú takarékoságban, s a szerencsejátékról egyszer s mindenkorra letesz. Két év múlva Bertha tizennyolc esztendős lesz, anyja addigra rendbe hozza anyagi ügyeit, és bevezeti a bécsi társaságba.

Önéletrajzában Bertha von Suttner csupán annyit ír külsejéről, hogy termete közepesnél magasabb, sötét haja dús. Fiatalkori képein - mai szóhasználattal - teltkarcsú nő néz szembe velünk, a fürtökbe göndörülő frufu miatt csak sejtjük, hogy homloka magas, álla előreugrik -

a közhit szerint akaraterőre vall -, tekintete valamennyi lánykori képén a távolba néz, csöppet sem ábrándosan, inkább kérdőn, mintha valahonnan a messzeségből várna feleletre.

A vonzó külsejű lánynak hamarosan kérője is akad. Igaz, polgári származású és ötvenkét éves, de Bécs egyik leggazdagabb embere. Anyja és gyámja beleegyezését adta a házassághoz, ő egyelőre még habozik. Csábítja az óriási vagyon: palota, vidéki kastélyok, villák, de ösztönösen ódzkodik az idős férfitől. Aztán mégis igent mond.

„Nem akarok szépítgetni - írja az „Emlékezések”-ben. - Rút dolog, ha egy tizennyolc esztendő fiatal lány hajlandó nem szeretett, magánál sokkal idősebb férfihoz feleségül menni csupán azért, mert az milliomos! Vagyis - nevezzük a nevének: eladja magát. Ha regényt írnék, a hősnőről - amennyiben rokonszenvesnek ábrázolom - nem beszélnék el effajta epizódot; de én itt egy létező ember élményeit írom meg, akinek cselekedeteiért korántsem vagyok oly mértékben felelős, mint egy képzeletbeli lényéért, mert őt a jelenlegi nézeteim és érzéseim szerint formálnám ki, míg az a tizennyolc éves Bertha Kinsky - jóllehet én magam vagyok az - csupán elmosódott emlékkép. Amit a kép eredetije átélt, azt emlékezetem pusztán körvonalakban megőrizte, és mostani egyéniségem alakulásához is hozzájárult; ám hogy a kép eredetijének akkoriban milyen volt az egyénisége, ahhoz úgy tűnik, éppen olyan kevés közöm van, mint Kleopátra vagy Semiramis hangulataihoz.”

A döntés az után a bál után történt, amelyről már szó esett. Hát nem elég, hogy a legelőkelőbb társaság, a *société*, a tizenhat pedigres össel rendelkező udvarképesek köre zárva van előttük, a megint csak francia szóval *crème*-nek nevezett másodelőkelők is kinézik őket? A délceg természetű, csinos Kinsky grófnő már-már petrezselymet árult. Hazafelé kocsizva Bertha kijelenti:

- Mama, döntöttem, elfogadom a házassági ajánlatot.

Bertha von Suttner csak önmagához szigorú. Csupán egy félmondat árulkodik. A jövődöbéli megígérte, hogy „nekem és anyámnak a legragyogóbb életkörülményeket biztosítja”.

A fényűzés lehetősége nemcsak Berthát kápráztatta el.

A vőlegény igazgyöngy nyakláncot, drágakövekkel kirakott ékszereket nyújt át menyasszonyának, és bemutatja neki tizenhat éves leányát, aki drága szép mamának szólítja hősnőnkét. Bertha anyjával és jövődöbelijével megtekinti a kis palotának is beillő villát, amelyet nászajándékkul kap. Bevásárlások, ruhapróbák. Egy délután kettesben maradnak a jegyesek, a vőlegény magához húzza, csókolja, Bertha irtózva löki el.

A következő nap felbontja az eljegyzést. Kinskyné és a gyám igyekeznek lebeszélni; az adott szó szentségére, a kínos feltűnésre hivatkoznak. Bertha kitart. Az ajándékokat visszaküldik.

Az idős vőlegénytől visszaborzadó lány azt hajtogatta: - Nem bírom, nem bírom! - Egyelőre csak azt tudja, mit nem bír elviselni. Még sejtelve sincs arról, amit egykor majd elszántan akar. Pontosabban, jó ideig azt akarja, ami a fiatal grófnőket megilleti: fényes házasságot, lángoló szerelmet. Csakhogy sajátos családi helyzete valószínűtlenné teszi, vagy súlyosan megnehezíti, hogy rangjabeli, gazdag és szeretetre méltó férjet találjon. Amíg ki nem tör az életsémából, amelyet a korszak és származása rátukmált, kínos kudarcokat él át.

2 *Kóborélet*

Kinskyné az elherdált vagyont tanulópénznek nevezte, és fogadkozott, hogy játékkerembe ezentúl nem teszi be a lábát, de nyaranta újra meg újra a zöld asztalnál próbál szerencsét. Délelőttönként, amíg az anya a rulett- vagy kártyateremben „dolgozik”, látnoki képesség helyett szerényebben így nevezi játékszenvedélyét, lánya a szobájában zongorázik és bújja a könyveket. Hetenként legalább három kötetnyi regényt emészt fel kortárs német, angol, francia szerzőktől. Feledésbe merült írók és a francia romantika mesterei, Hugo, Sand műveit olvassa, a zseniális regénygyáros Dumas-t, az akkoriban világhírű Sue-t (Petőfi is lelkesedett érte).

A nagynéni és Elvira nem tart mindig velük. A főlátnok észretért volna? Vagy a két nővér összekülönbözött egymás sugallatain? Elvira gyámja szigorúbban lépett volna fel, mint a jóhiszemű, szelíd Fürstenberg gróf? Talán Elvira menyasszonysága egy tengerésztitkossal és a hamarosan megkötött házasság kiverte anyja fejéből a bankrobbantásról szőtt terveket?...

Ebédidőben Kinskyné „munkától kimerülten”, általában megcsappant erszénnyel jelenik meg, anya és leánya alighanem takarékoságból a hotelszobában ebédel. Utána az özvegy lepihen, hogy kiheverje a *munkával* járó fáradalmakat, majd gálába vágják magukat, és elmennek a délutáni koncertre, este hétkor vacsora a nagyszálló éttermében, rendszerint társaságban, utána gyakran opera.

A nagyvilági fürdőhelyeken sűrűn tartanak operaelőadásokat kiváló énekesek felléptével. Homburgban vendégszerepel a fiatal, világhírű Adelina Patti is, esténként ötezer frank tiszteletdíj ellenében. A pénz akkori értékéhez viszonyítva mesés összeg! Anyát és lányát elragadja az énekesnő művészete. Benyomásait az évek távlatából visszatekintő Bertha von Suttner sok öniróniával így adja elő:

„Csodálatos érzés lehet a világot jelentő deszkákon állva egy eszményi lényt megszemélyesíteni, a művészet varázsával oly sok szívet megbabonázni, oly sok fényes hírnévre, ünnepeletetésre és vagyonra szert tenni, s közben a saját hangunk szépségétől megmámorosodni - ezek a gondolatok cikáztak át rajtam irigységtől is vegyesen, míg Patti énekelt, és most értettem meg, miért érezte anyám élete oly jóvátehetetlen törésének, amikor megakadályozták, hogy egy második Malibran váljék belőle. Hiszen Malibran százszorta nagyobb művész volt Pattinál, és anyám hangját műértők - az ő állítása szerint - a Malibranéval vetették össze. Hátha én is örököltém ezt az isteni adományt?”

Kinskynét elkápráztatja a világhír lehetősége. Magához hivatja a zenekar karmesterét, hogy mondjon véleményt Bertha hangjáról, és ha tehetségesnek találja, vállalja az énekoktatását. A karmester kedvezően nyilatkozik, az énekórák elkezdődnek. Egy hét múlva azonban az oktatás abbamarad. Bertha elunta a hanggyakorlatokat, rögvest áriázni szeretne, fortissimóra emelve, majd elhalóra eresztve hangját, hogy a karmester elragadtatva kiáltson fel: szakasztott Patti! Kinskyné sokallja a húsz frank tiszteletdíjat óránként. Az ő hadjárata a homburgi játékaszinó ellen korántsem végződött oly eredményesen, mint ebben az 1864. évben az osztrák és német haderők közös hadjárata Dánia ellen. A fiatal Kinsky grófnő a háborúból - úgy véli, elkerülhetetlen, akár a földrengések! - mindössze annyit fog fel, hogy hazája és Poroszország bekebelezte Dániától Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségeket.

Jóval később Bertha von Suttner, a publicista, nemzetközi szempontból vizsgálva az annexiót, világosan látja következményeit.

A két hercegség évszázadok óta a dán király fennhatósága alá tartozott. A porosz királyság politikáját irányító Bismarck kancellár célja hazáját döntő erejű szárazföldi és tengeri nagyhatalommá növelni. A Dániától meghódított és rövid ideig Ausztriával közösen birtokolt három hercegség jó ürügy lesz, hogy 1866-ban a porosz imperializmus érdekében megindítsa a testvérháborút Ausztria ellen.

Kinsky grófnőt egyelőre a háborús és politikai híreknél sokkal inkább érdekli az újságok *Társaság* rovata. Anyjával Velencében farsangol, majd egy telet Rómában tölt bátyjával együtt. Önéletrajzában azt írja, hogy szép számmal akadtak kérői, és ő „osztogatta a kosarakat”, de a figyelmes olvasó észreveszi, hogy a kérők egytől egyig éltes urak. Kinskyné és a gyám szemrehányásokat tesz: meddig akar válogatni? Bertha a szív jogaira hivatkozik, és az „igazira” vár. Sem ő, sem anyja nem méri fel a helyzetet.

Az önéletrajzból kitűnik, hogy Kinskyné és lánya az előkelő társasághoz tartozik. Valóban, főrangúakkal érintkeznek, de nem az osztrák arisztokráciával. Semmi kétség, hogy a hazard-játékos özvegynek a Ferenc József-i birodalomban, ahol az uralkodó egy számvevőségi hivatalnok minden erényével ékeskedik, egyre rosszabb a híre. Bertha huszonegy éves, amikor úgy tűnik, hogy az álomlovag megérkezett.

Mingrélia fejedelemasszonya óhajt megismerkedni önökkel - közli Kinskyékkel az egyik fürdővendég, egyébként párizsi bankár. Anya és lánya hamarosan tiszteleg a kaukázusi hercegasszonynál, akinek fontos szerepe lesz hősnőnk életében. Az „Emlékezések”-ben Bertha von Suttner így ír róla:

„Jekaterina Dadiani régebben a kaukázusi, jelenleg az orosz birodalomhoz tartozó Mingrélia fejedelemnője nagyon elegáns, negyvenhat-negyvenhét év körüli nő, még mindig lenyűgöző jelenség; fiatal korában jellegzetes grúz szépség lehetett. Gyermekei neveltetése miatt néhány év óta Európában élt, hol Pétervárott, hol Párizsban, nyaranta rendszeresen Homburgban időzött, a gyógyvizet itta. Minden reggel hétkor a gyógyforráshoz ment, a játéktermeken gyakran végigsétált, de sosem játszott, a délutáni koncertet a teraszon szokta meghallgatni, egyazon helyen ülve, és mindig valóságos kis udvartartás vette körül.”

Kinsky grófnő gyakori látogatója a hercegasszonynak, aki szűkebb hazájában és háza népe között a Dedopali, vagyis az Anyák Anyja nevet viseli. Berthát nyilván vonzza a fejedelemnő egzotikus környezete, a keleti vendégszeretet és Dedopali lénye. A nagyvilági dáma vitéz amazon is, előzvegyülvén lovasai élén szembeszállt a török ellenséggel. A törökök végül annyit szorongatták országát, hogy jobbnak látta elfogadni az orosz védnökséget. A trónról lemondott, de ő is, idősebbik fia is a fejedelem címet viseli, s a cári udvarnál az idegen uralkodó megtiszteltetése illeti meg. Bertha személyesen is meggyőződhetett róla. A Homburgba érkező II. Sándor cár a parkban sétálva megpillantja a teraszon üldögélő Dedopalit, és feléje siet. A fejedelemnő feláll, néhány lépést eléje megy, a cár kezét csókol neki. A tiszteletteljes távolságban álló Bertha tanúja lehet francia nyelvű csevegésüknek. Ilyen anyai barátnőért hogyne rajongana egy felemás helyzetű grófkisasszony!

Dedopali néhány évet szándékozik Európában tölteni, amíg lányát férjhez adja, aztán fiaival visszatér a Kaukázusba. Reméli, hogy a *contessina* - így nevezi Berthát - meglátogatja őt jövődöbelijével. Az olasz megszólításból átcsapva a francia és a német nyelvbe, megmutatja a Berthának szánt nászajándékot. Ékszeres ládikájából elővesz egy gyémántbroszt. - De előbb vőlegény kell - jelenti ki megfontoltan.

A nászajándék megmutatása után hamarosan megérkezik Homburgba az álomlovag, a fejedelemasszony unokafivére, Heraclius grúz herceg, az utolsó grúz uralkodó leszármazottja. Negyven év körüli, jó külsejű férfi, arckifejezése bánatos, palotája van Tifliszben (Tbiliszi) és

a hegyek közt, szűkebb hazájában - Dedopali szerint - királyként tisztelik, de ő az év nagy részét elegáns fürdőhelyeken, Karlsbadban, Vichyben, Homburgban tölti.

A mélabús grúz herceg Kinsky grófnő körül forgolódik. Bertha Chopint játszik neki. - Ön művész - jelenti ki a herceg. Biztosítja róla, hogy a világ legeragadóbb teremtése.

Bertha lángra lobban. Egy kissé a szíve, de főként a fantáziája. Grúzia, a hercegi korona, a mesés gazdagság! Dedopali bátorítja. Heracliust bizonyára felrzná mélabújából, s egészsége is helyreállna, ha fiatal nőt venne feleségül, aki boldoggá teszi; „egy kedves, fiatal nőt, mint ön, contessina”.

A herceg Párizsba utazik, úgy mondja, három napra. Bertha a lexikonból és a homburgi könyvtárban található történelmi könyvekből bővíti ismereteit a Kaukázusról. Az álomlovag távolléte második napján csomag és levél érkezik Párizsból. A csomagban finom művű bonbontartó pralinékkal töltve, a hercegi koronával ékes levélben néhány udvarias sor. A harmadik napon Bertha izgatottan keresi fel a fejedelemasszonyt. Dedopali átadja neki a herceg üdvözlését, aki úgy döntött, hogy egyenest Tifliszbe utazik.

„És én ostoba teremtés sírva fakadtam” - írja Bertha von Suttner önéletrajzában.

Dedopali bölcsen vigasztalja. Kifejti, hogy egyetlen férfi sem érdemli meg, hogy a lány sírjon érte. Egyébként még minden rendbe jöhet.

De Bertha hiába vár a grúz herceg levelére.

A légvárépítők vonzzák az ámítókat. A Bécs környéki vidéki házban, ahová anya és lánya csalódottan vonul vissza a homburgi epizód után, hogy szigorú takarékoságban vészeljék át a telet, Kinskyéknek lakójuk is van egy zenetanár személyében. Az öregúr, egykori karmester megjelenik Kinskyéknél. Több ízben hallotta a konteszt énekelni, ilyen csodálatos hang jó, ha minden évszázadban terem. Kötelességének tartja kijelenteni: a grófnő torkában aranybánya rejlik, az operaszínpad koronázatlan királynője lesz, ha istenáldotta tehetségét kiképzik.

A két nőt megszedítik a lehetőségek. Kinskynétől igazán nem várhatni józanságot. A sors mégiscsak megadja az áhított milliókat, amit a játékasztal makacsul megtagadott tőlük! Fiatalkori meghíúsult ábrándjai valóra válnak lányában! Berthát is elkápráztatja a ragyogó művészi pálya reménye. Minél inkább bezárul előtte az őt megillető házassághoz vezető út, annál mohóbban vágyik a hírnévre: „Hát mégiscsak dicsőség és boldogság lesz az osztályrészem. A hercegi korona helyett a dicsőség uralkodói koronával felérő babérkoszorúja.”

Az énektanulás elkezdődik, a hajdani karmester napi négy órát ad, és naponként eksztázisba esik növendéke hangjától. Talán önmagát is áltatja, nemcsak Kinskyéket.

„Teljes visszavonultságban éltünk; csak gyámom látogatott meg bennünket havonként egyszer-kétszer - előtte elhallgattuk az énektanulást. Majd a bevégzett tényt fogja megtudni, vagyis, amikor átütő sikerrel lépek fel a színpadon - írja Bertha von Suttner. - Bécsbe sose utaztunk...” Nyilván nem telik se szállásra, se megfelelő ruhákra, az énektanulás felemészti erősen megtépázott jövedelmüket.

Másfél esztendei hangképzés után az énektanár elérkezettnek látja a pillanatot, hogy növendékét a legkiválóbb mester kezére bízva. A választás Pauline Viardot-Garciára esik. A kitűnő énekesnő már évek óta felhagyott a szerepléssel, tanítással és zeneszerzéssel foglalkozik, baden-badeni villájában növendékei gyakran adják elő saját maga komponálta operettjeit. És micsoda nevek sorakoznak körülötte! Apja, Manuel Garcia világhírű zenepedagógus, egy ideig a párizsi Conservatoire tanára volt, majd Londonba költözött, ott is halt meg a huszadik század elején, százegy éves korában. „Kétkötetes énekiskolája az evangéliumom volt” - írja

Bertha von Suttner. Nővére, az „isteni hangú” Malibran, akihez Musset hódoló verset írt, huszonnyolc éves korában belepusztult a megerőltetésbe és az ünneplésbe.

Kinsky grófnő elfogódottan lép be a baden-badeni villa szalonjába. Úgy érzi, sorsa most dől el.

Előzetesen hosszú, fellengzős levélben kért meghallgatást. Viardot válaszolt: hajlandó Kinsky grófnő hangjáról véleményt mondani, s közölte a fogadás napját és óráját. Anya és lánya pontosan érkezik, de várniuk kell. Berthának marad ideje körülnézni.

„Még most is magam előtt látom a zongorát, jobbra a sarokban az ablaknál. Sok kottaállvány partitúrákkal, a falakon festmények és művészek fényképei, a nyitott balkonajtón kilátni a kertbe. Hátról a kertben egy pavilon - valószínűleg Ivan Turgenyevnek, Pauline Viardot régi barátjának lakása.” (Turgenyevet élettársi kapcsolat fűzte Viardot asszonyhoz „a szerelem bilincseibe verve”, vagy ahogy a nagy író ironikus kedvében mondta: „odavarrva a szoknyájához”.)

Bertha izgul, anyja magabízó, akárcsak a játékasztalnál.

- Pauline Viardot büszke lesz, hogy ilyen tanítványa akad - buzdítja a lányát.

Belép a híres énekpedagógus. „Élénk, elegáns nő, negyvenegynéhány éves, vonásai nem szépek, de érdekesek” - írja Bertha von Suttner. Ezúttal nem igazságos, ami a továbbiakból érthető. Pauline Viardot a fényképek bizonyossága szerint gyönyörű nő volt.

A próba balul üt ki, jöllehet Kinskyné helyeslően bólogat. Viardot asszony a Lammermoori Lucia áriájának meghallgatása után kertelés nélkül kijelenti:

- Ön tulajdonképpen semmit sem tud.

„Mintha arcul vágta és egyidejűleg tört szúrtak volna belém” - írja Bertha önéletrajzában.

Pauline Viardot még skáláztatja, a lány hangja el-elfullad az izgalomtól. Amikor a magas Cé-t kivágta, Viardot feláll.

- Hány esztendő? - kérdi.

Hősnőnk megkerüli az igazságot:

- Elmúltam húsz. - Valójában huszonkettő.

- Késő ahhoz, hogy előlről kezdje, húszéves korban a hangnak kimunkálnak kell lennie - mondja ki az ítéletet Viardot asszony. Aztán nekiszegzi a kérdést: - Tulajdonképpen miért akar színpadra lépni? A neve után ítélve a társasághoz tartozik.

Bertha dadog valamit a becsvágyról és a művészet szeretetéről.

- Hát ez szép dolog, de én csakis azt tanácsolhatom önnek, ne adja fel társadalmi helyzetét. A hanganyaga nem rossz, de nem is rendkívüli...

Kinskyné még próbálkozik. Az énekesnő ne ítéljen ebből a próbából. Lánya, *a szegény gyermek* annyira félt, lámpalázás volt. Aki fél, nem alkalmas művészi pályára, állapítja meg az énekesnő. Végül Kinskyné könyörgésére beleegyeznek, hogy a jövő héten fogadja őket.

A szállóban Bertha zokogásban tör ki. Nem akar többé Viardot szemé elé kerülni. - Vége van... Mindennek vége... - hajtogatja.

Roszzabb, mintha vége lenne. Folytatódik. Ősztől késő tavaszig szigorú takarékoskodás a Bécs környéki házban, néhány hónapig nagyvilági élet a divatos fürdőhelyeken. Olvasás a magányos délelőttökön, míg anyja kétségbeesett makacssággal üldözi a szerencsét. Délután díszbe vágja magát: térzene, társaság, csevegés, bál. Dedopali fejedelemasszony nem éppen

tapintatosan közli a contessinával, hogy ideje lenne férjhez mennie. Milyen kár, hogy nincs hozomány! Ő hatalmas évjáradékot biztosít lányának, ha férjhez adja.

Hősnőnk maga se tudja, mit akar. Hol énekesnői dicsőségről ábrándozik, hol gazdagságról a szeretett férj oldalán. A későbbi okos, elszánt Bertha von Suttner, a kitűnő újságíró, a zseniális diplomáciai képességű asszony, a remek szervező kapkodva, akaratlanul sodródik.

1866. Kitör az osztrák-porosz „testvérháború”, amelyet Bismarck diplomáciája és a porosz vezérkar sokkal gondosabban készített elő, mint Ausztria. Bismarck katonai megegyezésre lépett a cárral, területi juttatásokra tett célzásokkal biztosította III. Napóleon semlegességét, szövetségre lépett az olaszokkal, odaígérte nekik Velencét, ily módon elszigetelte az osztrák birodalmat. Nem egészen két hónapig tartó háborúban a poroszok döntően megverték az osztrák haderőt. A königgrätzi vereség után Ausztria kénytelen békét kérni. Poroszország vezetésével megalakul az Északnémet Szövetség, Schleswig, Holstein és Lauenburg porosz fennhatóság alá kerül. A bismarcki politika diadalára Bajorország, Württemberg és Baden katonai szövetséget köt Poroszországgal, és rövidesen csatlakozik az Északnémet Szövetséghez. A temérdek apróbb-nagyobb államból álló német területen Bismarck a liberális nemzeti szabadságeszmék *ellenére* teremtette meg a német nemzetállamot. A nyájas, éltes porosz király, I. Vilmos, akivel Kinsky grófnő majd fényképet vált az előkelő fürdőhelyen, úton van a császári cím felé.

„A háború?... Restelkedve mondom el újra, hogy nem foglalkoztatott, egyáltalán nem. Eltekintve jövőbeli szenvedélyes pacifizmusomtól, aminek ott kellett volna lappangania a huszonhárom esztendő nőben, s a háború hatására életre kelnie, a szokásos szempontból is természetes lett volna, hogy ilyen nagy horderejű esemény felizgat, valamilyen érzést ébreszt bennem, akár a hazaszeretet lelkesedését, akár megindító részvétet vagy félelmet és rettegést - de semmi, semmi” - vallja meg az akkori teljes közönyét Bertha von Suttner.

1866 nyarát Homburgban töltik Kinskyék. A háború a közvetlen közelben, de a kozmopolita fürdőhelyen mit sem érezni belőle.

„A zenekar játszott, Patti énekelt, García, a szerencsés kezű spanyol továbbra is százezer franc-t zsebelt be esténként a trente-et quarante asztalnál, míg aztán veszíteni kezdett, s apránként elúszott valamennyi milliója, amit a szerencsejátékokból szerzett, s elúszott a saját vagyonából is jó néhány millió.”

A hazáját ért vereség teljesen közönyösen hagyja Berthát. Anya és lánya évek óta nemzetközi társaságban él. Mit jelent Ausztria a vagyontalan, az igazi kékvérűek közé csak félig-meddig tartozó Kinsky grófnőnek? Régebben megaláztatásokat a bécsi bálakon és piknikeken, majd évenként ismétlődő kényszerű remeteséget egy vidéki villában. Az erősen központosított Habsburg-monarchiában az átlagember szemében Ausztriát Bécs jelképezte, Kinsky grófnőt Bécsben érték az első fájdalmas csalódások, a főváros közelében tölti évenként a kényszerű remeteség hónapjait. Amikor Pauline Viardot lesújtó bírálatát valamennyire kiheverte, s talán anyja unszolására is hajlandó folytatni az énektanulást azzal a szándékkal, hogy opera-énekesnő legyen, Kinsky grófnő megállapítja, hogy három város jöhet szóba, ahol egyaránt kiváló a hangképzés: Bécs, Párizs és Berlin. Bertha szenvedélyesen tiltakozik Bécs ellen. Képezik a hangját Párizsban, majd Berlinben, de elkerüli a legkézenfekvőbb helyet, az osztrák fővárost.

A háború esztendeje családi gyászt mér Kinskyékre. Velencében tüdőbajban hirtelen meghal Bertha unokatestvére, gyermekkorának, serdülőéveinek társa, Elvira. Rövidesen gyámját is elveszti. A gyász nyomában irtózatossá válik az üresség támad benne. A saját megghiúsult reményei is ránehezedhetnek.

Az özvegyre végre rámosolygott a szerencse, nyerő passzba jutott. Feltehető, hogy Bertha is örökölt valamit gyámjától, bár könyvében nem említi. 1867 elején Kinskyék Párizsba utaznak. Bertha ott folytatja majd az énektanulást. Titokban talán abban reménykednek, hogy Dedopali segítségével megfelelő házasság kínálkozik.

A jónevű párizsi énekmester kielégítően nyilatkozott hangjáról. Bertha délelőttjeit a mester énektermeiben és - egyelőre hallgatóként - a kis házi színpadon tölti, estéit rendszerint a fejedelemasszonymál. Dedopali azon buzgólkodik, hogy lányát előnyösen férjhez adja. Bejáratos a császári udvarhoz, s Eugénia császárné segítségével összeboronálja lányát a második császárság új arisztokráciája egyik legelegánsabb tagjával, a csinos, eladósodott Achille Murat herceggel, III. Napóleon rokonával. Az eljegyzést hamarosan megtartják. (A herceg I. Napóleon nővérének, Caroline-nak és Murat-nak az unokája. Murat-nak és Caroline-nak a nápolyi királyságot juttatta annak idején Napóleon.)

A tizenkilenc éves Salome rövidesen férjhez megy. A közelgő házasság Kinsky grófnő érzelmeiben - vagy inkább a jövőről szőtt reményeiben - hirtelen előtérbe hozza a grúz herceget. Megkérdezi fejedelmi és anyai barátnőjét, nem várják-e Heracliust Párizsba.

Heraclius nem vett részt rokona esküvőjén. „Ha megjelenik, feltehető, hogy újra fellángolok, s a becsvágyó ábránd, hogy gazdag és magas rangú dáma legyek, háttérbe szorítja a nagy művészni ábrándját.” Valójában egyre kevésbé bízik saját művészi képességében. Valahányszor a kis házi színpadon kell énekelnie, lámpalázzal küszködik. Egyik-másik tehetséges tanítványt hallgatva be kell ismernie önmaga előtt: „...a tehetség kivételes adomány, az a bizonyos valami, túl a becsvágyon és a szorgalmon, amit nem lehet megszerezni, aminek *birtokában* kell lenni, s aminek én nem vagyok birtokában...”

Tiszteletre méltó őszinteség! De nem teljes. Bertha von Suttner megint elhallgatja, hogy társadalmi helyzetét mennyire megnehezíti anyja híre. A tények nyilvánvalóan beszélnek. Kinskyné reggelenként elkíséri lányát az énekórákra, végigüli a gyakorlást és próbákat - a szabadabb életmódhoz szokott növendékek nyilván köszörülik nyelvüket a konteszen és mamáján -, de a fejedelemnőhöz nem kíséri el, s a császári pár operai páholyában, amelyet Eugénia olykor felajánl Dedopalinak, Bertha a fejedelemasszony, Salome hercegnő és jegyese társaságában ül. A francia nyelvű levélke, amelyben Salome az eljegyzését közli, egész napra szóló meghívást tartalmaz - Berthának. Kinskynének csupán üdvözetét küldi.

Az esküvőn Bertha nyoszolyólány, ruhája az előkelő Worth szalonban készült, a világhírű divatterem nevét a magyar olvasó is ismerheti Mikszáth „Gavallérok” című kisregényéből. Az esketés után rendezett házi bálon hösnők egy Bourbon herceggel táncol. Murat-ék úgy tervezik, hogy a nyarat Baden-Badenben töltik, Kinskyék is oda készülnek. „Az énektanulást az utóbbi időben ugyancsak elhanyagoltam: egyre világosabban láttam, hogy nem vagyok az a nagy tehetség, akinek elképzelttem magam, s titokban azt reméltem, hogy az előkelő nagyvilági fürdőhelyen, ahol barátnóm társaságával érintkezem, sorsomban talán szerencsés fordulat állhat be. Feltehető, hogy anyám is ebben reménykedett, vagy vonzotta a trente-et quarante, hogy újra megpróbálja, vajon a sugallat adománya jelentkezik-e; röviden: elutaztunk Baden-Badenbe.”

Az előző nyereség vérmes reményeket ébreszthetett Kinskynében; abban a villában vesz szállást, ahol Augusztia porosz királyné szokott időzni. A királynét néhány hét múlva várják, Kinskyéket a királyi lakosztály egy részében helyezik el, övék a nagy szalon is, ablakai a kaszinó parkjára nyílnak. Míg az anya váltakozó szerencséivel játszik, lánya Murat-ékat várja, de hiába: a házaspár megváltoztatta nyári tervét.

Megérkezik a porosz király feleségével, Kinskyéknek ki kell vonulni a lakosztályból, a háziúr a melléképületben helyezi el őket. Lakásuk ablakából egyenest a király dolgozójába látni, reggelként Bertha megfigyelheti I. Vilmost az íróasztalánál. Az idős uralkodó nyilván nem volt érzéketlen a csinos nők iránt, egy operaelőadáson Kinskyék a szomszéd páholyban ülnek, a király érdeklődik, ki az a fiatal hölgy, akit ablakából többször látott. Néhány nap múlva egy estélyen bemutatják neki Kinsky grófnőt.

- Ó, hiszen mi már régóta ismerjük egymást, az ablakon át - mondja I. Vilmos.

Ettől fogva délutánonként, amikor a térzenét hallgatva a parkban sétálgat a többi fürdővendég között, gyakran megszólítja Berthát, és egy ideig elbeszélget vele. Irigyelt diadal! Bertha fényképet kér a királytól, Vilmos tőle kér fényképet cserébe. De nincs megelégedve Kinsky grófnő képmásával; az eredeti sokkal szebb. A király elutazása napján Bertha új fotográfiát küld egy kísérőlevéllel. Éppen az állomásra készül, hogy néhány hölgy társaságában virágot nyújtson át búcsúképpen, amikor kézhez kapja a választ. A kedves kontesz megszólítású és tisztelő híve Wilhelm rex aláírással végződő levelet hősnőnk mozgalmas élete során gondosan megőrzi. Később is, mindvégig volt némi gyöngéje az uralkodók iránt.

Baden-Baden után ismét Párizs. Irigylésre méltó, nagyvilági életnek tűnik, ha nem nézünk a kulisszák mögé. Egy kevés fantáziával elképzelhető, mit takarnak. Anya és lánya előkelő negyedben bérel szállást, eleganciájuk kifogástalan, ha kilépnek az utcára. Otthoni öltözékük nyilván viseltes, mert minden frank számít, s az előző napi maradék kerül az asztalra, ha Bertha a hercegéknél ebédel. Murat-ék hintója megy érte, viszi haza, estélyekre, színházba jár velük, az Operában néha a császári páholyból hallgatja az előadást, s a kétes hírű Kinskyné helyett Salome gardírozza jó néhány évvel idősebb barátnőjét; férjes asszony léte az illemszabályok felhatalmazza rá.

Amíg Bertha társaságban forog, az özvegyet alighanem unalom emészti, hiszen az elegáns játéktérmekek Párizsban zárva vannak a magányos nők előtt. De lányát unszolja a szórakozásra: nincs vesztegetni való idő.

Talán mégiscsak szerencséje akad, a második császárság valamelyik új keletű főura vagy bankára beleszeret az ősi Kinsky név viselőjébe. Az énektanulás abbamaradt, Bertha már nem bízik benne, hogy egy szép napon Lammermoori Lucia szerepében tündököl az elragadtatott közönség előtt.

Második eljegyzése elképesztő. Önéletrajzában részletesen beszámol róla.

Baden-Badenben, azon a nyáron, amikor a parkban olykor az öreg porosz királlyal sétálgatott, egy ausztráliai fiatalember bemutatatta magát neki, és nap nap után pompás virágcsokrokat küldött gyöngéd érzelmei jeléül. Úgy hírlik, hogy apja dúsgazdag, de a jelentéktelen fiú húszévesnek se látszik. Bertha nem veszi komolyan. Összel, Párizsban, az ifjú gavallér betoppan Kinskyék szállására, s engedélyt kér, hogy apja, aki megérkezett Melbourne-ből, tiszteletét tehesse náluk.

Rövidesen megjelenik egy béna öregúr, akit inasa cipel fel a lépcsőn: kijelenti, hogy Ausztrália leggazdagabb embere, s leghőbb vágya, hogy egyetlen fia és örököse feleségül vegye Kinsky grófnőt. Igaz, hogy a fiú mindössze húszéves, de Ausztráliában szokás ifjan nőszülni. Ő fejedelmi vagyont biztosít az ifjú ladynek, a fiatal pár ott él, ahol a grófnő őhajtja, de Párizsban mindenesetre vásárol egy palotát. A Rotschild-bankháztól, ahová hitellevele szól, információt lehet szerezni róla.

Kinskyné gondolkodási időt kér. Bertha szóhoz se tud jutni. Még aznap este elmeséli a leánykérést Murat-éknak. A hercegi párnak az a véleménye, hogy ezt a csodálatos szerencsét üstökön kell ragadni. Bertha habozik egy kicsit: alig ismeri a fiút, jóval idősebb is nála.

Hamarosan győz a rábeszélés, talán az aggodalom is, hogy ez az utolsó lehetősége. Murát herceg vállalja az informálódást a Rotschild bankháznál.

Kocsikázás a Champs-Élysée-n. A jövődöbéli após felkéri a menyasszonyt, hogy válasszon az eladó paloták közül. Majd bekanyarodnak a rue de la Paix-be. A fogat megáll a világhírű ékszerüzlet előtt. A lakáj lesegíti a béna milliomost, Bertha anyjával, tejfelesszájú vőlegényével és jövődöbéli apósával bevonul az üzletbe. A melbourne-i Krózus a legszebb ékszereket óhajtja látni. Káprázatos gyémánt nyakláncot tesznek elé. - Tetszik önnek? - kérdi a gálás öregúr. Az igenlő válasz után három sor igazgyöngy nyakláncra mutat. - Ez is megjárja. Kaphatnánk hozzá még két sort? - Az ékszerész úgy véli, hogy hasonló nagyságú gyöngyökből aligha. A dúsgazdag ausztráliai nem akarja elhamarkodni a vételt: hátha találnának megfelelőbbet. Majd betérnek más ékszerészekhez is, de nem a mai napon. Egyébként ő Ausztráliából nagyobb és szebb ékköveket hozott, talán azokat foglaltatja diadémba.

„Még mindig örülök ennek a párizsi kocsikázásnak - írja Bertha von Suttner. - Azt az érzést ismertem meg, amelyet kevés ember élt át, a tudatot, hogy mérhetetlen gazdagsággal rendelkezünk, s csak inténünk kell, hogy miénk legyen minden, ami pénzért megszerezhető. Eleinte mámorító érzés, de - s ez a tapasztalat is értékes számomra - a mámor hamarosan eloszlik, helyére csömör, unottságféle lép; fáradtság fogja el az embert: ha ilyen egy-kettőre megkapunk mindent, amire vágyunk, mire vágyakozhatunk még? És a pénzért megvásárolható javakon túl mennyi minden nem vehető meg... Szerelem, dicsőség, becsület, jókedv, egészség...”

Murat herceg vacsorára hívja meg a vőlegényt. A vendégek már egybegyűltek, amikor küldönc érkezik az üzenettel: Mister F. elnézést kér, rosszul lett miatt nem vehet részt a vacsorán. A következő nap a rosszul lett elmúlt, a kézfogót kitűzték, Murat hercegek felajánlották, hogy az eljegyzési ünnepséget palotájukban tartásuk meg. Az ara a méregdrága Worth szalonban rendelt égszínkék ruhában, anyja kíséretében jelenik meg - a vőlegény sehol. Feszengő várakozás után végre asztalhoz ülnek. Bertha jobbán üresen marad a vőlegény helye. A vacsora kínos hangulatban már a harmadik fogásnál tart, amikor megérkezik az üzenet: Mister F. elnézést kér, ismét rosszul lett vett rajta erőt.

Berthát baljós előérzet gyötri. Nem ok nélkül. Másnap levél érkezik. A fiatalember apja közli, hogy felbontották az eljegyzést. Fia tizennyolc éves - előzőleg húszat mondott -, érett megfontolás után úgy ítélik, hogy túlságosan fiatal Kinsky grófnőhöz. Fiával együtt már elutazott Londonba.

Mért keverte a két kalandor ebbe a kínos botrányba Kinskyéket? Bertha von Suttner azt írja, később kiderült, hogy a mesés vagy szemenszedett hazugság. *Később*, mert a Rotschild-bankház feje a kérdéses időben nem volt Párizsban, a hivatalnokok csupán annyit tudtak, hogy az ausztráliai van hitellevele, amelyre pénzt folyósítottak. Nem szükséges különösebb jártasság a bankügyletekben, hogy az ember tudja: ez így lehetetlen. A Rotschild-bankháznak a cégfőnök távollétében is tudnia kellett a hitellelől összegéről és a folyósított összeg nagyságáról. Sokkal valószínűbb, hogy Murat herceg csak ígérte a tudakozódást, s a fellegekben járó Kinskyé megszédült a mesebeli millióktól. A két ausztráliai talán azt remélte, hogy beházasodva az előkelő Kinsky családba a porosz király támogatását is elnyeri, hiszen Bertha nemegyszer I. Vilmos társaságában sétálgatott a gyógyszálló parkjában. Feltehető, hogy ők gondosabban tudakozódtak, mint Murat herceg, és ráébredtek, hogy nem megalapozottan előkelő grófi családba kerülnének. Vagy égett a föld a talpuk alatt?

Bertha, saját szavait idézve, „bánkódik és szégyenkezik”, Murat hercegek vigasztalgatják. Csakhamar újabb kínos fordulatot ér meg. Párizsba érkezik Dedopali fejedelemszony sógornője, akit ő Homburgból ismer. A hercegasszony szalonjában találkozik az egykori

álomlovaggal, Heraclius grúz herceggel; az életes férfi egy tizenhét esztendő hercegkis-asszony vőlegénye.

Kinsky grófnő hovatovább vénlánynak számít a társaságban. Esélyei az idő múltával egyre fogynak. Anyja buzgón takarítja el vagyonuk romjait. Fantáziája olykor nekilődül, még mindig nem tett le a lányára váró fényes művészi pályáról. Keservesen összekapart vagy kunyerált pénzzel énekórákat fizet Milánóban, majd Berlinben. Hiába. A később oly biztos fellépésű Bertha von Suttner lámpalázzal küszködik. A milánói maestro szerint is szép a hangja, de nagyrészt megreked a torkában, mihelyt idegenek előtt énekel.

Utazgatás Európa nagyvárosaiba, talmi csillogású üres élet. Üres, de csak látszatra. Kinsky grófnőnek van egy gazdag mélyvilága: a könyvek.

„Akár otthon, akár Badenben voltam, vagy éppenséggel utaztam, operaénekesnőnek készültem, vagy nagyvilági társaságban forogtam, szerelmes voltam, eljegyeztem magam, felbomlott a jegyesség... mindennap jó néhány órát töltöttem el könyvvel a kezemben” - írja önéletrajzában.

Shakespeare-t, Goethét, Schillert olvasott, a 17. század francia drámaíróit, a nagy romantikusokat, Balzacot, Dickenst, kortárs német írókat. De nemcsak a regényeket falja, vonzza a tudomány is, a néprajz, a kémia, s elsősorban a filozófia. Belemerül Kantba, Schopenhauerba, ismeri Feuerbachot, Hartmannt és a pozitívizmus nagy francia képviselőjét, Comte-ot. Mégis hiányosnak tartja ezt a szellemi leltárt:

„Darwin már megajándékozta a világot a fajok eredetéről szóló művével, Lassalle és Engels már felvetették írásaikban a gazdasági problémákat, Buckle közzétette a civilizáció történetéről szóló munkáját, Büchner »Erő és anyag« című műve körül már felizzottak a viták, Herbert Spencer legjelentősebb írásai már megjelentek, de hozzám mindebből semmi sem hatolt. Tudásszomjjal fogadtam magamba mindazt, amit a könyvekben a természetről és a társadalomról mint *meglévőről* olvastam, de nem fogtam fel, hogy *az leendő* is... hogy a társadalmi körülményeknek meg *kell* változniuk - s a küzdelemben, amely ezért folyik, minden világosan látó ember részt vehet.”

3

Egy apróhirdetés következményei

1870 júliusában Franciaország hadat üzent Poroszországnak. Párizsban a nekibuzdult vagy felpéNZelt tüntetők azt kiabálták: Berlinbe! A háborúba Bismarck ugratta be a francia kormányt, abban a biztos tudatban, hogy a porosz katonák jobban vannak felfegyverezve, mint a franciák. Célja az egységes nagy német birodalom összekovácsolása volt, és célja eléréséért hamisítástól sem riadt vissza.

1870 nyarán a megüresedett spanyol trónt Lipót porosz hercegnek, I. Vilmos rokonának ajánlotta fel a spanyol nemzetgyűlés. A herceg nyilatkozott, hogy elfogadja a koronát. Az angol és főként a francia kormány tiltakozott: nem akartak Hohenzollern herceget a spanyol trónon. A diplomáciai bonyodalmak hatására Lipót herceg visszakozott. III. Napóleon nem érte be vele, hogy a herceg visszavonta nyilatkozatát, biztosítékot kért a porosz uralkodótól arra az esetre, ha a herceg utóbb meggondolná magát. Az Emsben nyaraló öreg király udvariasan közölte a francia nagykövettel, hogy az ügyet elintézettnek tekinti, nem óhajt tovább foglalkozni vele. A választ megtáviratozták Berlinbe, ott Bismarck önhatalmúlag ügyesen átfogalmazta, hogy „megvadítsa vele a francia bikát”. A hírhedt emsi sürgöny megtette a hatást. III. Napóleon beleesett a háborús csapdába.

Kinsky grófnő természetesen mit sem tud az emsi sürgönyről, amelyet majd hírlapíró korában több ízben is emleget keserű gúnnyal, mint Bismarck mindenre kész hatalmi politikájának egyik eszközét. Berlinben tartózkodik anyjával, még mindig nem adták fel a reményt, hogy énekesnő lesz belőle. Az Unter den Linden egyik ablakából nézi a Franciaországból hazatérő diadalmas csapatok felvonulását. „Emlékezetem napsütést, éljenzést, lengő zászlókat őriz, virágözönt, diadalívet - magasztos történelmi örömnepet. Milyen másként szemlélném ma...”

A sedani csatavesztés után III. Napóleon lemondott, Franciaország köztársaság lett, a versailles-i palota tükörtermében a győztesek kikiáltják a német császárságot, megalakul az egységes, hatalmas német birodalom, s I. Vilmosnak a bajor király ajánlja fel ünnepélyesen a császári koronát.

Kinsky grófnő egy kissé sajnálja a gyerekestül Angliába emigrált francia excsászári párt, hiszen Murat hercegek társaságában több ízben páholyukból hallgatta az operát, de büszkeséggel tölti el, hogy a nyájas öregúr, akivel a gyógyszálló parkjában sétálgatott, a német birodalom császára lett.

A nyarat Wiesbadenben tölti anyjával, jóval szerényebb szálláson, mint régebben. Helyzete reménytelennek látszik, amikor váratlan fordulat következik be életébe. Bemutatnak neki egy fiatalembert, név szerint Adolf Sayn-Wittgenstein Hohenstein herceget. A herceg egyszer a nyitott ablakon át hallotta Berthát énekelni. Ő maga nagy zenekedvelő, hamarosan kiderül, hogy gyönyörű tenor hangja van. Rövidesen duókat énekel Berthával. Áriázás közben egymásba szeretnek. A kor szokásainak megfelelően Sayn-Wittgenstein megkéri Kinskynétől lánya kezét. Bertha már előzetesen igent mondott. Kinskyné persze hogy anyai áldását adja a frigyre.

Sajnos van egy bökkenő. Nemcsak Kinsky grófnő vagyontalan, hanem Wittgenstein herceg is. A család birtokát bátyja öröklí majorátusként. Egyébként a vagyon nem lehetett jelentős, mert Wittgenstein herceg rövidesen másodosztályon hajózik Amerika felé, ahol mint tenorista akar hírnévre szert tenni és meggazdagodni. Nősülési szándékát levélben jelentette be családjának, a szülők beleegyeznek. Bertha gyűrés menyasszonyként marad Wiesbadenben, ahol anyja

nyakára hág annak a kevéskének, ami az örökségből még megmaradt - házukat, ahol a nagyvilági élet hónapjait kibőjtölik, el kell adni -, sőt a további eseményekből feltehető, hogy adósságba is keveredett. Bertha csupán annyival rendelkezik, hogy rangjához illő kelengyét vásárolhasson. „A jövőnek most boldog várakozással néztem elébe - írja -, igaz, hogy nem nyugodtan.” Hogyan is lehetne nyugodt a céltalan kóboréletben, s annyi kudarc után!

A herceg mielőtt hajóra szállt volna, sürgönyt küldött menyasszonyának, levelet majd megérkezése után New Yorkból ír. De erre már nem került sor. Néhány nap múlva Bertha az újságban a hírek között olvassa, hogy Adolf Wittgenstein herceget szívroham érte a hajón, és meghalt útban Amerika felé.

Hösnönk pénz, otthon nélkül valóban ki van vetve az életbe.

A Kinsky család megsokallta az özvegy játékszenvedélyét. Hajlandók rendezni enyhén szólva zavaros pénzügyeit, azzal a feltétellel, hogy hátralevő éveit egy osztrák kisvárosban éli le. Kinskynének nincs más választása, el kell fogadnia az internálás jellegű ajánlatot. Berthának a kor iratlan törvénye szerint két lehetősége maradt. Követi anyját az osztrák kisvárosba, ahol ketten szerényen megélhetnek Kinskyné özvegyi nyugdíjából, vagy főrangú származása jóvoltából alapítványi hölgy lesz, aláveti magát az alapítvány szabályzatának, és lemond függetlenségéről. Ő egy harmadik lehetőséget választ: ezentúl saját maga keresi meg a kenyerét. Kilép abból a bűvös körből, amit származása és környezete vont köré.

„Nem akartam eltemetkezni, dolgozni akartam. Hibátlan francia, angol és olasz nyelvtudással, a nem hivatásos énekeseket túlszárnyaló zenei képességgel, széles körű ismereteimmel a világban hasznos lehetek és tündökölhetek. Így hát elfogadtam a kínáló állást: Suttner bárók otthonában nevelőnője és társnője lettem a négy felnőtt lánynak.”

A pálfordulás általában hosszas lelki folyamat eredménye. Ez a változás oly hirtelennek tűnik, mint tútelített vegyi oldatból a kicsapódás. Talán Wittgenstein herceg halála volt az a bizonyos utolsó csepp, talán egy vita Bertha és fellegjáró anyja között, mert az özvegy unszolta lányát, hogy maradjon mellette, és próbálkozzék újra a művészi pályával.

Annyi bizonyos, hogy Kinsky grófnő döntésével elvágta magát társadalmi osztályától. Életének új szakasza kezdődik. Eddig csak megtörténtek vele az események. Ezentúl cselekszik.

Suttnerék iparmágnások, palotának is beillő házuk van Bécs belvárosában, a Burg közelében. Vidéki kastélyuk, Harmannsdorf, nem messze Bécestől szép emeletes épület három toronnyal, francia parkját a schönbrunni parkot tervező Lejeune mintázta kicifrázott virágágyakkal, mértani alakzatú fákkal és bokrokkal, szemérmes nimfákkal, vadászó Dianákkal, vázakkal és szökőkutakkal; ez a tetszetősre idomított természet beletorkollik egy hatalmas angolkertbe, s a kerítésen túl az erdőbe. Bécsben a báró a feleségével és lányaival palotájuk első emeletén lakik, a félemeleten két fia, az egyik nős, megállapodott férfi, a másik, a huszonhárom éves Artur Gundaccar jó külsejű, rokonszenves semmittevő.

Kinsky grófnő nagyvonalú háztartásba került; az „Emlékezések”-ben részletesen beszámol róla: „A személyzet egy komornyikból, egy komornából, inasokból és szobalányokból, szakácsból, konyhalányokból, kocsisból és portásból állt. A bárók saját hintójukban kocsikáztak, és páholyt béreltek az Operában. A lakást még most is magam előtt látom: a bejáratból nyíló terem falait gobelinek borítják, a három szalon különböző színű, az egyik zöld, a másik sárga, a harmadik kék, a báróné hálószobája lila, a báró dolgozószobájában faburkolat, bőrgarnitúra.” A nővérek két szobájával szomszédos a nevelőnőé.

Attól fogva, hogy Bertha szembenézett a valósággal: a műkedvelőknél jobban, a művészeknél gyengébben énekel, attól fogva, hogy volt mersze *nem* úgy élni, ahogy a közfelfogás szerint egy férjhez nem ment, elszegényedett grófnőnek élnie kell, vagyis tétlenül, besavanyodva egy osztrák kisvárosban, felszínre kerülnek a későbbi publicista és békeharcos kiváló tulajdonságai.

A vándoréletben megtanult alkalmazkodni. Alkalmazkodnia kell Suttneréknél a báróhoz, aki iparmágnás létére a kékvérű konzervatív főurakon is túltesz, „a kissé merev és hideg” bárónéhoz, alkalmazkodni észrevétlenül a négy növendékéhez. Ez a szellemi hajlékonyság, diplomáciai készség, amely idővel szilárd elvhűséggel párosul, jellegzetes tulajdonsága a közélet Bertha von Suttnerének. A legidősebb Suttner baronesz húszéves, a legfiatalabb tizenöt. Bertha ügyesen egyensúlyoz baráti kapcsolat és nevelői tekintély között. Életében először veszi *hasznát* tudásának.

Suttner báróék pontos időbeosztás szerint élnek. A nevelőnő reggeli előtt sétál egyet növendékeivel a közeli parkban. Kilenckor közös reggeli a báró dolgozószobájában, tíztől délig tanulás. Délben villásreggeli az ebédlőben. Egy órától kezdve zongorázás, leckék elkészítése, majd mindenki díszbe vágja magát az estebédhez. Ilyenkor az egész család egybegyűl, megjelenik a magasszinten lakó Suttner feleségével és a fiatal Artur Gundaccar.

„Charme volt benne” - írja az emlékező, ezzel a francia szóval jellemezve a Suttner fiú megejtő kedvességét. Intelligens, zeneértő és nagyon hanyag; jogásznak készül, de nem fűlik a foga a tanuláshoz. „A báró szerint könnyelmű gézengúz, hajdani nevelője lusta pernahajdernek nevezi, anyja sóhajtozva beszél róla -, de mindegyik rajongott érte.” Tárgyilagosságot ne várjunk Berthától, ha Artur Gundaccarról ír.

A csinos, kedves, kissé puhány fiú beleszeretett húgai nevelőnőjébe. Bertha is szerelmes belé, de sokáig küzd magával és önmaga ellen. A „szívbeli ügyeket” le akarta zárni egyszer s mindenkorra. Érzésüket Suttnerék családi birtokán vallják meg egymásnak. A szülők előtt titkolózniuk kell. A nevelőnő hiába Kinsky grófnő, mégiscsak fizetett alkalmazott, s ráadásul hét évvel idősebb Artur Gundaccarnál, aki még egyetemi tanulmányait sem fejezte be.

„Szép időszak volt, de bánatos is, mert tudtuk, lehetetlen, hogy összekössük életünket. Elválásra azonban egyelőre nem gondoltunk, örültünk az isteni ajándéknak... Színlelés és önzés nélkül, egymás iránt teljes bizalommal, gyöngéd szenvedéllyel szerettük egymást” - írja a kor kissé patetikus modorában Bertha.

Már kezdetben kijelentette a fiúnak, hogy három év múlva elhagyja Európát, a Kaukázusban akar letelepedni, a mingréliai fejedelemszony udvarában. Sűrűn levelez Dedopalival, s a fejedelemszony leveleit rendszerint felolvassa a báróéknak. Majd mindegyikben szó esik uralkodókról és hercegekről, Bertha nagyon igyekszik emelni társadalmi helyzetét kenyéradó gazdáik előtt. De ki róhatná meg érte?

Mit remélt Kinsky grófnő a Kaukázusban? Önéletrajza nem világosít fel róla. Semmi esetre sem az a szándéka, hogy vég nélkül vendégeskedjék a fejedelemszony épülő palotájában. (A régi kastélyt felégették a törökök.) Talán azt reméli, hogy a kaukázusi udvarban hasznossá teheti magát. Talán érzi, hogy a titkos szerelem előbb-utóbb kiderül, és jobb, ha önszántából hagyja el Suttneréket. Anyja, akinek megírta szerelmét, azt tanácsolja, vegye rá a fiatal Suttnerre a házasságra, vagy menjen el.

Házasság?... Artur Gundaccar még mindig nem tette le a jogi vizsgáit, szülei pénzéből él. Hogyan nőülhetne? A tanács első része, úgy tűnik, követhetetlen, a másodikat nem bírja követni. Nincs ereje elválni a fiútól.

Csakhogy a bárónéban feléledt a gyanú. Fagyos udvariasan közölte a nevelőnővel, ne reménykedjék, hogy Artur Gundaccar feleségül veszi.

„Mindig is tudtam, hogy Suttnerék beleegyezését nem remélhetem. Magam se gondoltam rá. Világosan láttam, milyen esztelenség lenne ez a házasság. Nekem semmi vagyonom, hét évvel idősebb vagyok nála, ő pedig... még mindig állás nélkül, egyelőre vagyontalan, de jogosult és alkalmas rá, hogy ragyogó házasságot kössön, a lányok egytől egyig rajonganak érte, én hozzam rá a balsorsot?” - Így összegezi lelkiállapotát és a helyzetet hősnőnk. Megelőzi a bárónét és kimondja: - Elhagyom a házukat.

De onnan hová? Mingréliába még nem mehet. A palota a tervek szerint a jövő évben lesz kész. (Valójában tíz év múlva sem áll fedél alatt.) Bertha ajánlólevelet kér a bárónétól, Londonba akar menni. Minél távolabb Béctől!

Suttnerné felkészült, hogy tisztességgel tessékeli ki a társadalmi osztályából kicsöppent grófnőt. Előveszi az újságot, s egy apróhirdetésre mutat. Ő már talált is állást, amely talán megfelel.

„Nagyon gazdag, igen művelt, Párizsban lakó életes férfiú idegen nyelveket beszélő, megállapodott korú hölgyet keres titkárnőnek, akire háztartása felügyeletét is rábízhatná.”

A megállapodott kor kívánalma biztosíték egyéb kívánságok ellen; Bertha harminckét esztendő, abban az időben már vénlánynak számít. Igaz, hogy fényképe tanúsága szerint húszas éveiben járó csinos, viruló nőnek látszik.

Nincs abban a helyzetben, hogy válogathasson: ír a megadott jeligére. Csakhamar megérkezik a válasz. Az aláíró: *Alfred Nobel*.

Kinsky grófnő még sose hallotta ezt a nevet.

Egy meghasonlott ember

Alfred Nobel kilencéves korában került Svédországból Szentpétervárra. Apja, a fantaszta feltaláló, aki mechanikusnak nevezte magát, de valójában semmiféle szakképzettsége nem volt, az adósok börtöne elől menekült Stockholmból Oroszországba, ahol gép- és fegyvergyárat alapított, s örökös anyagi bajokkal küszködve ontotta találmányait. Tehetséges volt, de képességeit kórosan túlbecsülte. Készített központifűtés-tervezetet, kiagyalta a furnérlemezt, találmányai közül kivált büszke volt az idomított fókákra szerelendő aknákra, a szellőzőkészülékkel és csengőberendezéssel felszerelt koporsóra, amely a tetszhalottat megóvjá a rögök alatti gyötrelmes haláltól. A világhírű Alfred Nobel keserű iróniával vázolja majd fel az öngyilkosgép szerkezetét, amelynek talapzatára az életből távozni szándékozó feláll, a nyíláson bedob egy érmét, megrántja a fogantyút, a dinamit máris robban, és egyidejűleg a legközelebbi rendőrőrszobán megszólal a jelzés: szállíthatják a hullát.

Az apa a négy fia közül jó ideig benne bízott legkevésbé. Alfred félszeg volt és beteges. Verseket írt, kedvelt költője Byron. Filozófiával és irodalommal szeretett volna foglalkozni, apja azonban vegyésznek szánta, Amerikába, majd Párizsba küldte tanulni. Utóbb felhánytorgatta, hogy mennyit költött rá, s hogy nincs üzleti érzéke.

Nobel Párizsban kezdte tanulmányozni a megzabolázhatatlannak tűnő titokzatos robbanóanyagot, a nitroglicerint, amelynek először vegyi összetételét állapítja meg, majd sikerül ipari célú robbantásokra felhasználnia. Egyéni tragédiája az első kísérletek óta előreveti árnyékát. Makacs kitartással dolgozik felfedezése tökéletesítésén, amely - egyelőre csak ezt látja világosan - forradalmasítani fogja a bányaipart, a vasútépítést, hiszen a robbanóolaj hatékonysága elsöprő a hagyományos fekete puskaporéhoz képest. Kivált az aranybányákban ígérkezik a találmány óriási üzletnek. A tőke azonnal megszimatolja benne a lehetőséget.

A dinamit előállításához vezető utat szétroncsolt testek szegélyezik. Először a családi üzem robbant fel Helenborgban - igaz, nem a feltaláló hibájából. A halálos áldozatok közt volt Nobel testvéröccse is. Nitroglicerint szállító hajók robbantak fel az Atlanti- és a Csendes-óceánon. Sidneyben huszonegy embert, San Franciscóban tizennégyet szaggatott szét az óvatlanul kezelt vegyszer. Felrobban Nobel németországi üzeme is - de ott legalább nem maradtak halottak.

Nobel megszállottja a kutatásnak: nem mondott le céljáról, de hiányzott belőle a megszállottak könyörtelensége. Gyötrődve, lelkiismeretével küszködve folytatta kísérleteit. Folytatnia kellett azért is, hogy a robbanóolaj ne szedjen több áldozatot. Rájött, hogy a nitroglicerint porózus, nedvszívó anyaggal, kovafölddel kell összekeverni. A veszélytelenül kezelhető masszának a dinamit nevet adta.

A feltaláló úgy vélte, hogy irányítja az eseményeket, pedig az események szabták meg az ő útját. A dinamit eredeti célja - Nobel szándéka szerint - a bányászat, az út- és vasútépítés megkönnyítése, a munkaerő kímélése. A feltaláló tragédiája, hogy a hadiipar azonnal felismerte a dinamit roppant jelentőségét. Nobel a múlt században élte át az atomkor fizikusainak iszonyú dilemmáját. Szabadgondolkodó létére még azt sem mondhatta, mint a nagy német fizikus, Ottó Hahn az atombomba megvalósulásának küszöbén: Isten ezt nem engedheti!

Csakhogy a gyötrődő feltaláló egyszersmind üzletember, mint hóbortos apja és fivérei. Nem engedi ki keze közül a találmányából származó profitot. Dinamitgyárat létesít, dinamitgyárakból van részesedése Norvégiában, Németországban, az Egyesült Államokban, Finn-

országban, az Osztrák-Magyar Monarchiában, Franciaországban, Svájcban, az Ibériai-félszigeten, Olaszországban és Dél-Amerikában. Ömlik hozzá a pénz.

Meghasonlott lélek. Így ír magáról:

„Alfred Nobel a megtettesült kínos tengődés: egy emberbarát orvos már akkor eltehetette volna láb alól, amikor bömbölve bevonult az életbe.

Legnagyobb érdeme: tisztán tartja a körmeit. Soha nem volt terhére senkinek.

Legnagyobb hibája: nincs családja, soha nem vidám és sokat fáj a gyomra.

Legnagyobb, egyetlen kívánsága: ne imádja Mammont.

Életének nagy eseménye: nincs.”

A dinamitgyáros folytatja kísérleteit a robbanóanyagokkal. Eredményesen. Olyan megsemmisítő fegyvert akar feltalálni, amely lehetetlenné teszi a háborút.

Nobel óvatos ember. Jó néhány levelet vált jövődöbéli titkárnőjével, mielőtt véglegesen megállapodik vele.

„Elméssen és fordulatosan írt, de mélabús hangnemben. Úgy tűnt, hogy ez a nagy műveltségű, a világot mély filozófiai szemléletben érzékelő férfi boldogtalan, és megveti az embereket. A svéd mellett második anyanyelve volt az orosz, de kifogástalanul, sőt elegánsan írt németül, angolul és franciául. Az én leveleim felkeltették érdeklődését. Rövidesen megállapodtunk, hogy elfoglalom az állást.”

Bertha tehát elutazik - egyelőre Bécsbe, hogy felkészüljön a párizsi tartózkodásra. Egy nőismerősénél száll meg. Az utolsó napon megjelenik Artur Gundaccar - még mindig nem tette le jogi vizsgáit! -, s a szerelmesek sírva búcsúzkodnak. Bertha szállásadója tapintatosan magukra hagyja őket. Az ifjú Suttner, mielőtt véglegesen távozna, letérdel és „alázatosan megcsókolja” Bertha ruhájának szegélyét, majd Isten áldjonnal búcsúzik.

Útban Párizs felé Bertha hányszor végig nem gondolta, mit hagyott maga mögött, és mi vár rá! Három évet töltött Suttnerék házában; belátása talán felfogta, önérzetét bizonyára megsebezte, hogy a báróné, kétségtelenül egyetértésben férjével, udvariasan, de félreérthetetlenül kiebrudalta. Emlékezetében feltolultak az utolsó napok Harmannsdorfban. A kimért Suttner szülők, riadt növendékei, tekintetükben rosszul leplezett kíváncsisággal, a kétségbeesett Artur Gundaccar. A nagyon eszes, tisztán látó Bertha nem áltatja magát; ő *sehová* sem tartozik. A fizetett alkalmazottak között mégiscsak arisztokrata, az arisztokraták szemében fizetett alkalmazott, hajdani köre sajnálja, csodabogárnak tartja, esetleg pálcát tör felette. Vajon milyen lesz a helyzete Alfred Nobel mellett? Leveleiből ítélve rendkívüli egyéniség, nagy műveltségű ember, széles körű irodalmi ismeretekkel, egy-egy szava fojtott érzelmességet sejtet, de Kinsky grófnő nemcsak azt tudja, hogy lakva lehet megismerni az embert, hanem azt is, hogy az embereknek általában nagyon sokféle arcuk van. Mi lesz, ha Nobelnek esetleg nem felel meg? Ha az éltes úr a titkári és házvezetői teendőkön kívül egyébre is számít? Nem valószínű, hiszen Alfred Nobel óriási vagyonával válogathat a szép nőkben.

„Kora reggel érkeztem Párizsba. Nobel úr a pályaudvaron várt” - jegyzi fel az emlékezetes napról.

Nobel egyelőre egy előkelő hotelbe kalauzolja titkárnőjét. A Malakoff utcai kis palotában tapétázzák és rendezik Kinsky grófnő lakosztályát. A gyanakvásig bizalmatlan Nobel előbb talán személyesen akart meggyőződni titkárnője tulajdonságairól.

„Alfred Nobelt nagyon rokonszenvesnek találtam. Igazi, nem volt *éltes férfiú*, ahogyan a hirdetésben írta, s ahogyan mi, elképzeltük, nem volt ősz és roskatag; 1833-ban született, akkoriban tehát negyvenhárom éves, termete középmagas, szakálla sötét, vonásai se nem csúnyák, se nem szépek, meglehetősen komor arc kifejezését csak szelíd kék szeme enyhíti; hangjának színezete hol melankolikus, hol meg szatirikus. Szomorú és gúnyos - ilyen volt a magatartása. Talán ezért Byron a legkedvesebb költője... A világról és az emberekről, művészetéről és az életről, korunk és az örökkévalóság problémáiról beszélgetni vele szellemi élvezet volt a legjavából. A társaságokat kerülte, az üresség, a hamisság, a könnyelműség bizonyos megnyilvánulásai haragos undort keltettek benne. Bizakodott az eljövendő emberiségben, *ha az emberek majd fejlettebb, magasrendű értelemmel jönnek a világra* -, de nagyon gyanakvó a legtöbb mai ember iránt, hiszen oly sok hitvány, önző, alakoskodó egyénnel került össze. Gyanakvó önmaga iránt is, és visszahúzódó, szinte félénk. Visszataszítónak vélte magát, azt képzelte, nem ébreszthet rokonszenvet, egyre attól tartott, hogy csupán mérhetetlen vagyona miatt hízelegnek neki. Talán ezért nem nősült meg. Tanulmányai, könyvei, kísérletei betöltötték életét. Költő és író volt, de műveiből soha semmit nem jelentetett meg nyomtatásban. Nekem odaadta vagy száz oldalnyi kéziratát, egy angol nyelven írt filozófiai költeményt - remeknek találtam.”

A visszahúzódó, félénkségbe zárkózó Alfred Nobel bizonyára nem felszínes rokonszenvet érzett Kinsky grófnő iránt, ha odaadta neki a lelki világát feltáró filozófiai költeményét. Hamarosan észrevette titkárnoján a titkolt bánatot. Megkérdezi, hogy szabad-e a szíve. Bertha őszinte nemmel válaszol. Aztán további unszolásra elmondja szerelme és lemondása történetét.

- Bátran járt el, de legyen *egészen* bátor, vessen véget a levélváltásnak is, aztán bízva rá magát az időre; új élet, új benyomások, mindketten felejteni fognak, ő talán még előbb, mint maga - mondja Nobel.

Berthának nincs ereje abbahagyni a levelezést Artur Gundaccarral. Talán ha a napi teendők elfoglalnák! De egyelőre még a szállóban lakik, a feltaláló Malakoff utcai házában mesteremberek dolgoznak. Nobel, akinek személye „átmenetileg eltereli” bánatától, naponta egy-két órát tölt vele. Harmansdorfból a nővérek azt írják, hogy fivérük búskomorságba süppedt, rá sem lehet ismerni a hajdani vidám fiúra. És Bertha? „Sose hittem volna, hogy ennyire szenvedhetek.” Aligha figyel szívvvel-lélekkel, amikor Nobel kijelenti, hogy olyan anyagot vagy gépet akar feltalálni, amelynek „iszonyú tömegesen pusztító hatása lehetlenné teszi a háborút”.

A további eseményekről így számol be az önéletrajz:

„Körülbelül egy héttel megérkezésem után Alfred Nobelnek Svédországba kellett utaznia, ahol dinamitgyárat létesítettek; a király személyesen hívta.

Magamra maradtam. Szerelmesem utáni vágyakozásom elviselhetlenné vált. Ekkor két sürgönyt kaptam. Az egyik Stockholmból: »*Szerencsésen megérkeztem. Nyolc nap múlva ismét Párizsban leszek.*« A másik Bécsből jött: »*Nem bírok nálad nélkül élni.*« Én sem nélkülöd, kiáltotta egy benső hang, és parancsát követnem kellett. Még egy álmatlan éjszaka, kiterveztem, hogy mit tegyek; másnap megírtam Stockholmba, hogy nem fogadhatom el az állást a Malakoff utcában, köszönöm az irántam tanúsított bizalmat és barátságot, de vissza kell térnem Bécsbe.

Volt egy értékes gyémántkeresztm, amelyet gyámomtól, Fürstenberg gróftól örököltem; eladtam, s annyit kaptam érte, hogy a hotelszámlámat kifizethettem, megváltottam a jegyet Bécsig a legközelebbi gyorsvonatra, és még készpénzem is maradt. Mintha álomban vagy ellenállhatatlan kényszer hatása alatt cselekedtem volna. Átcikázott ugyan rajtam, hogy örült-

séget művelek, hogy talán a szerencsém elől a szerencsétlenségbe rohanok, de nem tudtam, nem bírtam másként tenni, az a boldogság, amelyet a viszontlátástól vártam, legyűrt mindent, bármi, akár a halál következik is utána.”

Nem sürgönyzi meg, hogy mikor érkezik - meg akarja lepni a fiút. Bécsben a pályaudvarról egy szállóba hajt, és írását elferdítve üzenetet küld a Suttner-palotába. „Egy hölgy Párizsból arra kéri Suttner bárót, menjen a Metropole Szálló húszas szobájába, ahol üzenet várja Bertha grófnőtől.”

Artur Gundaccar rövidesen betoppan. A szerelmespár elhatározza, hogy egybekel - természetesen titokban.

És utána? Suttnerék támogatására nem számíthatnak. Dolgozni fognak. Hol? Artur Gundaccarnak változatlanul nincs képesítése. Menjünk a Kaukázusba! - indítványozza Bertha. Ott előkelő barátai vannak, Dedopali még évekkal ezelőtt meghívta, hogy majd férjével együtt látogassa meg. A fejedelemszony befolyása talán álláshoz segíti Artur Gundaccart a cári udvarban.

A házassági előkészületeket gondosan titokban tartják. Míg a vőlegény beszerzi a szükséges iratokat, a menyasszony vidéken, egy ismerős családnál „rejtőzködik”. 1876 júniusában tartják meg az esküvőt Bécs külvárosában. Az újdonsült feleség harminchárom esztendő, a férj huszonhat.

A gőzös Odesszából Poti kikötő felé tart a Fekete-tengeren. Bertha mögött elmarad Európa: a felháborodott Suttner szülők, az osztrák kisvárosban kesergő Kinskyné, Nobel töprengő, elkínzott arca s a hajdani Kinsky grófnő ábrándjai, csalódásai.

Férjével a Kaukázus felé hajózik. Útjuk célja a hajdani Kolkhisz, ahová a mondák kalandos Iaszonja útra kelt az aranygyapjúért. „Bennünket is erős Iaszon-hangulat fogott el akkor: kalandvágy, a hódítás reménye, délibábos bizakodás.”

Dedopali és fia, Niko fejedelem meleg hangú meghívással válaszolt Bertha levelére. Suttnerék útközben szebbnél szebb légvárakat építenek. Nikónak mi sem könnyebb, mint állást szerezni vendégének: Artur Gundaccar adjutáns lesz az uralkodó mellett, vagy valami előkelő hivatalt tölt be a cári udvarban. Oroszországban oly sok francia és német futott be fényes karriert! Bertha ismeri a színműíró Klinger pályafutását (anyja mosónő volt a Goethe család frankfurti házában). A drámaíró tábornok lett a cár hadseregében. A vonzó Artur Gundaccarra nyilván még ragyogóbb pálya vár. Diadalmasan térnek majd haza valamikor, évek múlva.

Potiban a fejedelemasszony küldöttje fogadja az érkezőket, hosszú kaftánt visel, övében tör és pisztoly. Tört franciasággal üdvözli Suttneréket, s átadja Dedopali levelét. A fejedelemasszony kéri őket, hogy nyolc nappal halasszák el utazásukat Gordiba, a nyári rezidenciába, mert vendéglátóik még Zugdidiben vannak. A várakozási időt Suttnerék Kutaisziban fogják tölteni.

Aznap nem indult vonat Kutaisziba, az éjszakát egy poloskás szállóban töltik széken kuporogva, reggel kiderül, hogy az egész épületben egyetlen mosdótál van, s ugyanaz a törülköző jár szobáról szobára.

Kutaisziban a fejedelem intendánsa várja őket, egy európai öltözetű örmény, a francia nyelvet ő is kerékbe töri, de buzgón gondoskodik a vendégekről. Néhány nap múlva megérkezik a ceremóniás modorú, éltes francia gróf, aki udvarmesteri tisztségfélét tölt be a fejedelemasszonynál, s a vendégeket elkalauzolja a környék előkelőségeihez. Egzotikus világ. Suttneréknek a hőség és az örökös birkahús se szegi kedvét. A helyőrségi tábornok estélyt ad tiszteletükre, a nők nemzeti viseletben jelennek meg, tánc közben „mintha lebegnének a talaj felett, nehéz selyemből készült hosszú ruhájuk elrejtí lábukát, úgy tűnik, mintha láthatatlan kerekeken gördülnének ide-oda, leng mögöttük a fejdíszükre tűzött fátyol”. Az estély sikeréhez a vendég házaspár is hozzájárul. Artur Gundaccar saját szerzeményű valcereket zongorázik, Bertha áriákat ad elő.

Másnap elindulnak Gordiba. A hepehupás úton trojkában rázódnak, a hőség perzselő. A francia hopmester azzal kecsgetteti őket, hogy Gordiban, a magaslaton kellemes, hús a levegő. A hosszú zötykölődés után elérik a szorost, híd vezet át rajta, alatta tajtékzó folyó. Bertha klasszikus irodalmi emlékein mereng, talán ezen a sodró áron kelt át Iaszon bárkája. De a kalandvágyó argonauták képét elhessenti a jelen: a híd túlsó partja Mingrélia, Niko herceg kíséretével ott várja az érkezőket. A trojka visszafordul, a kocsit végzet ért. A magasba kapaszkodó hegyi ösvényeken lóháton kaptatnak felfelé, de előbb Niko herceg megvendégeli őket: keleti pompával díszített sátorban fogyasztják el a villásreggelit. Hét mérföld lovaglás a kígyózó, sziklás úton, a tikkasztó forróságot hús levegő váltja fel, a házaspár elragadtatva nézi a tájat és álmélkodva a festői öltözetű kísérőket, akik merész lovasmutatványokat végeznek az európai vendégek tiszteletére.

Gordiban villája teraszán Dedopali fogadja őket udvarhölgyei, az udvari pap, írnoka és házi szerezsenje kíséretében. A tornyos fejedelmi kastély még nem lakható, Berthát és férjét földszintes faházban szállásolják el. Az épületben egy nappali meg egy háló, és két apró helyiség a szolgának meg a szolgálólánynak. Étkezni átjárnak a fejedelemasszony villájába.

Suttnerék idővel két fontos tapasztalatra tesznek szert. Az egyik: a Kaukázusban általában nem készülnek el a fejedelmi paloták. (Épülőfélben van kettő is, és kilenc év múlva, amikor majd hazatérnek, még mindig befejezetlenek.) A másik tapasztalat, amit a saját bőrükön éreznek: a cári birodalomban nem lehet aranygyapjúra szert tenni. Niko eleinte biztatja őket, de hamarosan kiderül, hogy Artur Gundaccar nem számíthat udvari állásra.

Most döbbennek rá, milyen vakmerő lépésre szánták rá magukat: Ázsiában vannak, pénz és megélhetés nélkül. Európától elválták magukat; a Suttner szülők felháborodott levéllel nyugtázták a házasság hírért, Artur Gundaccarnak nincs szakképzettsége, félbemaradt joghallgató. Ott maradhatnak - semmi kétség - akár örökre is Dedopalinál, a hagyományos és kötelező keleti vendégszeretet nem szabna határt tartózkodásuknak. A fejedelemasszony kedveli őket, Bertha kékvérű származása, Artur Gundaccar bárói rangja, műveltségük, zeneértésük emelné az udvar fényét. Jólétben kívánni, amíg esetleg adódik valami állás - ez a kényelmes, az ésszerűnek látszó megoldás. Bertha elutasítja. Akárcsak döntő választása alkalmával - nevelőnő, kenyérkereső ember lett, nem alapítványi hölgy! -, most sem fogadja el a szerepet vagy inkább sorsszabványt, amelyet származása, hajdani környezete ajánl fel. Ismét nem illeszkedik be a kasztjának kijáró sablonlehetőségbe, holott előnyös és a nagyra becsült fejedelemasszony kínálja. Önéletrajzában Bertha mértéktartóan csupán azt írja elhatározásáról, amellyel férje „*kétely és habozás nélkül*” ért egyet: „...a merő szórakozásból és ünnepségekből álló életet nem lehet állandóan folytatni”. Valójában többről van szó: Bertha von Suttnernek arról a mélyen gyökeredző igényéről, hogy saját maga alakítsa a sorsát. Ennek az igénynek és törekvésnek, mai szóval élve *kitörésnek* nagy irodalma van, a történelem is bőven kínál rá példát, de úgyszólván egytől egyig férfisorsot. A nők ritkábban törtek ki a társadalom szabta keretek közül, és náluk többnyire érzelmi motívumok, szerelem vagy szex játszottak szerepet.

Hősnőnk azért nem vállalja a kényelmes megoldást, mert a saját útját akarja járni. Megkeresni helyét a társadalomban. Egyelőre sejtelve sincs, hogy ez az igénye hová vezetheti.

Európa az ő számára elérhetetlen messzeségbe siklott. Európát anyja levelei és a sok hetes késéssel érkező újságok jelentik. Parlamenti vitákat olvas bennük, beszámolókat színházi bemutatókról, a Társaság rovatban találkozik néha ismerős névvel a régi világból. Olykor egy-egy cikk Alfred Nobelről; a „rejtélyes emberrel” gyakran foglalkozik a sajtó. Mesés gazdagsága, három földrészen egyre szaporodó gyárai, talányos lényé hálás téma az újságíróknak. Riportok számolnak be a magányos világhíresség életéről. Zajtalanul gördülő sebes fogatában - a mágumi abroncs saját találmánya - reggelenként elindul Malakoff utcai palotájából laboratóriumába, és rendszerint késő estig ott dolgozik. Időnként eltűnik néhány hétre, külföldi gyárait látogatja, vagy bezárkózik sanremói villájába. Különcnek írják le, gúnyosnak és segítőkésznek, akit ostromolnak a kérelmezők, s ő - a saját szavait idézve - inkább az élők gyomráról gondoskodik, mint a holtak emlékművéről.

Bertha semmiképpen nem fordulna hozzá, hogy pártfogása révén álláshoz juttassa Artur Gundaccart.

Kora ősszel a fejedelemasszony a nyári rezidenciából visszaköltözik Zugdidibe, fia, a cár adjutánsa Szentpétervárra indul. Suttnerék elhatározzák, hogy Kutaisziban telepednek le, és jobb híján óraadással fognak próbálkozni. Dedopali ajánlása sok házat megnyit előttük.

Főként Bertha a kenyérkereső, a város nemes származású lánykáit tanítja énekre és zongorázni. Artur Gundaccarnak néhány németórója akad.

Alighogy megvetették a lábukat, nyugtalanító háborús hírek keringnek. Előző évben felkelés tört ki a szultán fennhatósága alatt levő Boszniában és Hercegovinában, majd áterjedt Montenegróra, Szerbiára és Bulgáriára. A török támadás súlya alatt Szerbia és Montenegró hadseregei összeomlottak, Bulgáriában a török szabadcsapatok tömegesen gyilkolták a keresztényeket.

1877 márciusában a keresztény vallás védelme és a szláv testvériség ürügyén a cár hadat üzen Törökországnak. Kutaiszi máról holnapra hadszíntérré változhat.

„Nem emlékszem, hogy féltünk volna. A háború ellen sem fogott el tiltakozás, éppen olyan kevéssé, mint 1866-ban és 1870-ben” - írja Bertha von Suttner. Ő is, férje is még mindig szükségszerű elemi erőnek tekintik a háborút, s akárcsak a fellelkesült tömegek, elhiszik, amit a propaganda összehord a szláv testvériségről, a keresztények védelméről.

Európából aggódó levelek érkeznek, Kinskyné és Bertha hajdani tanítványai unszolják a házaspárt, hogy utazzon el sürgősen a hadszíntérré válható Kaukázusból. Suttnerék maradnak: ki akarják venni részüket a háborúért hozott áldozatból. Feltehető, hogy pénzüik sincsen. A háborúval megszűnt az óraadás, az előkelő családok vagy elutaztak, vagy lánykaik a Vörös-keresztben buzgólkodnak.

Bertha is részt vesz a sebesültek javára rendezett, tombolával egybekötött jótékony vásáron. Lampionok világítanak, a zenekar az „*Isten óvja a cárt*” és a „*Balkán induló*”-t játssza. Két fa közé erősen megvilágított nagy képet aggattak: szépséges orosz ápolónő hajol könnyező arccal a sebesült török katona felé, s italt nyújt neki, a háttérben puszkapor füstje, leterített lovak, felrobbant gránátok.

„A kép láttára magam is könnyet hullattam, s annyi tombolajegyvet vásároltam, amennyire erszényemből futotta, nyertem is egy kis cserépvázát, s újra kisorsoltattam - úgy véltem, ezzel kivettem részemem a Balkán-háború tragédiájából.”

Most került először testközelbe a háborúval. Gyászoló családok, rokkant katonák. A kórház folyosóin hevenyészett fekhelyeken fekszenek a sebesültek. Kutaiszi közelében pestisjárvány tört ki. Egyelőre ennyit észlel. Jóval később vetődik fel benne az életcélt adó gondolat: vajon szükségszerű-e a háború, s ha nem, mit kell tennie ellene.

„Akkoriban egyik-másik napon az éhezés rémét is megismertük” - írja erről az időszakról. De a nélkülözés „megacélozta jellemünket, s részvétre nevelt minket az emberiség szenvedése, a nép nyomorúsága iránt, részvétre, amelyen idővel a közösségért folytatott munkánk alapult”.

Az elmaradt tanítványok helyett új keret után kell nézni. Ezúttal a férj a találékonyabb. A szerelem, a szükség, felesége példája lappangó képességeket, nagy erőtartalékokat hoz felszínre benne. Kiderül, hogy temérdek dologhoz ért ösztönösen, a dilettánsnál magasabb fokon. Először az írói hajlamot fedezi fel magában: haditudósításokat, háborús novellákat küld osztrák lapoknak, írásai megjelennek, s a postán érkező tiszteletdíjából eltengődik a házaspár. A háború befejeztével Artur Suttner kaukázusi útleírásokat meneszt német nyelvű hetilapoknak. A kor virágos stílusában írt cikkeit szívesen közlik a szerkesztők.

„Irigység volt vagy utánzási ösztön? - tűnődik naplójában Bertha. - Meg akartam próbálni, hátha én is tudok írni. Nem éreztem magamban hivatástudatot. Igaz, hogy tizenhat éves fejjel (akkoriban Elvira unokatestvérem sikerei irigységet és utánzásvágyat keltettek fel bennem) összeeskábáltam egy elbeszélést «Földi álmok a Holdban» címmel, elküldtem egy már régen megszűnt folyóiratnak, amely közölte és a szerkesztői üzenetekben újabb novellákat kért tőlem. De azóta levelek kivételével - buzgó levelező voltam - egyebet nem írtam...”

Bertha elbeszéléssel próbálkozik, s a franciásan hangzó B. Oulot néven elküldi munkáját egy bécsi újságnak. Hamarosan nyomtatásban látja viszont, és megérkezik a honorárium: húsz korona. A sikeren felbátorodva nagy lendülettel nekilát az írásnak. Férje az útirajzok után kaukázusi tárgyú regényekre tér át, regényen dolgozik ő maga is, hamarosan egyiket a másik után adja ki a kezéből.

Igen okos, a társadalmi kérdéseket érzékenyen megfigyelő, meseszövéshöz értő irodalmi mesterember ontja munkáit az időszerű problémákról, beléjük sűrítve szenvedélyes tiltakozását az embert elnyomó balítéletek és igazságtalanságok ellen. Írói eszményképe Zola, de milyen távol van tőle a naturalizmus mesterének a valóságot olykor szimbólummá növelő ereje, gazdag művészete! Bertha von Suttner regényeiből, elbeszéléseiből mindvégig hiányzik az a sugárzó, mögöttes terület, amely az olvasók képzeletét a szavakkal megformált alakok sorsa, problémái továbbélésére serkenti. Szépirodalmi műveinek tartalma csupán annyi, ami a betűk szerint benne van; az ő jelentősége közéleti munkásságában bontakozik ki.

Minek köszönheti a házaspár fokozatosan növekvő népszerűségét? Artur Suttner talán az egzotikusnak számító környezet színes leírásának, felesége, aki néhány év alatt túlszárnyalja férjét, a társadalmi kérdések haladó szellemű megvitatásának. Bertha megállapítja férje írásairól, hogy legfőbb erősségük a természet festői leírása, a népszokások ismertetése, gyöngéjük a jellemrajz fogyatékosága. De jellemeket alkotni Bertha von Suttner sem tud, alakjai szócsövei a maradi és a haladó nézeteknek, s a többé-kevésbé fordulatossá cselekmény során természetesen mindig a haladás eszméje diadalmaskodik.

Első regénye félig-meddig házassága történetét ábrázolja. Egy házaspárról szól, akit a szerelmen kívül a közös világnézet is összekovácsol. A folytatásokban megjelent regény tetszik az olvasóknak, B. Oulothoz áradó levelek érkeznek. „High Life” („Felső tízezer”) című regényében epés gúnnyal jellemzi hazája arisztokráciáját, s a Monarchia társadalmi állapotát összeveti az amerikai demokráciával. Amerikát a jövő országának látja. Dickens vagy két évtized előtt személyes élményei alapján korántsem festett ilyen rózsás képet az Egyesült Államokról. Az „Ein schlechter Mensch” („Egy rossz ember”) hőse világjáró fiatalember, nézeteit így fejtegeti maradi családjának: „Legkedvesebb hősöm Stanley, aki új világrészt nyitott meg a civilizáció előtt, legkedvesebb politikai rendszerem az alkotmányosság... Nőkérdésben? Egyenjogúság!... A szerelemben? A szív választási joga!... Vallási kérdésekben? Gondolatszabadság... A háború kérdésében? Biztosítani a békét!”

A könyv 1885-ben jelent meg. Az orosz-török háború óta Bertha von Suttner jelentős világnézeti utat tett meg. A háborút már nem tekinti az emberiség történelme szükségszerű velejárójának, elkerülhetetlen elemi csapásnak. Küzdeni kell ellene. De még nem tudja, miként.

A korai művek közé tartozó „Daniela Dormes” a darwinizmus és az antiszemitizmus kérdését veti fel. Az író nő kiváló problémaérzékenységével felfigyelt Darwin evolúciós elméletének veszélyes elferdítésére. Az életért folyó harcban az életképes fajok kiválasztódásának elvét a francia Gobineau - idővel az angol Houston Chamberlain - kiterjeszti az emberre, megkülönböztet értékes és alsóbbrendű fajokat, s az utóbbiak közé sorolja a zsidóságot, amelyet egyenesen kártékonynak minősít. A zsidóságnak a gazdasági életben betöltött jelentős szerepe miatt az elméletnek nagy a visszhangja, élesíti az antiszemitizmust, amely Gobineau hazájában évek múltán a Dreyfus-ügyben tetőzik.

Bertha von Suttner regényének egyik főszereplője önzetlen, szegény sorsú zsidó tudós. Néhány év múlva a Suttner házaspárnak bőven lesz alkalma hírlapi cikkekben, társadalmi szervezkedéssel harcolni az osztrák polgárság növekvő antiszemitizmusa ellen.

Az irodalmi érvényesülés útja nem sima, a rendszertelenül befolyó tiszteletdíjak nem biztosítják a megélhetést. A házaspár Tifliszbe (Tbiliszibe) költözik. A félig nyugat-európai városban él Kinsky grófnő egykori álomlovagja, Heraclius herceg fiatal özvegye. Arthur Gundaccar állást vállal egy francia tapétagyárosnál, eleinte számlázóként, majd kiderül, hogy ügyesen készít tapétamintákat. A munka reggel ötkor kezdődik, nyolcig felügyel a munkásokra, utána az íróasztal mellett számol és rajzol, ebéd után megrendelőikkel tárgyal, a vámhivatalban intézkedik, a munkaidő este hatig tart - a gyáros házában laknak és étkeznek. Bertha délelőtt ének- és zongoraórákat ad, ebéd után elbeszéléseket, regényt ír. Artur Gundaccar a helybeli munkásoktól és kereskedőktől megtanul örményül, felesége az orosz nyelvben tökéletesíti magát. Még Ausztriában kezdett el oroszul tanulni, amikor tervbe vette, hogy Dedopalihoz utazik. Szorgalma emlékezetes a skálázások és áriázások idejéből, de Artur Gundaccar munkabírása meglepő. Felesége is álmélkodik, hiszen „odahaza oly nagyon kényeztettek, tulajdonképpen a világ lustája volt”. A hajdani aranyifjú munkaerejét és találékonyságát az élelmes tapétagyáros házak tervezésére is felhasználja. „Máig sem értem, hogyan sikerült férjemnek, de tény, hogy Tiflisz környékén jó néhány ház és kastély készült az ő tervei alapján. Nos, ahogyan ügyesen zongorázott, bár soha sem tanulta, úgy készített építészterveket szakmai tanulmányok nélkül” - írja Bertha.

Kezdetben önmagával vitázva, elnéző, talán egy kissé lenéző szerelemmel szerette ezt a kedves fiút. A nehézségek között felelős emberré növvő Arturt becsüli, sőt magasztalja, de az „Emlékezések” figyelmes olvasója úgy érzi, a saját személyét is csodálja benne. Ez a tevékeny, fáradhatatlan Artur Gundaccar az ő teremtménye, azzal az elragadtatott megindultsággal szól róla, amellyel szülők beszélnek sikerült gyerekeikről, lelkes pedagógusok kedvelt tanítványaikról, akik megvalósították elképzeléseiket. Gyanútlanul jegyzi meg, hogy egybekelésük óta „der Meine”-nek szólította férjét, amit nem lehet szóról szóra visszaadni, mert a német kifejezésnek mögöttes hangulati tartalma is van, becézés: kincsem vagy szívem. De a kedveskedő szó tulajdonjogot is kifejez. Bertha boldog házasságának egyik biztosítéka az volt, hogy Artur Gundaccar készséggel fogadta el ezt az állapotot.

Mi volt a feleség titka ebben a rendbontó házasságban? Okkal tűnődhetünk a kérdésen. Bertha von Suttner nem volt erőszakos, sikerei teljében sem *viselte a kalapot*. Titka a jelentékenysége, az *egyéniség* nagysága. Ízig-vérig nevelő volt. Ne rettenjünk el a szó kissé pedáns mellékizétől. A nevelő a fogalom torzítatlan értelmében megkülönbözteti mindazt, ami ál az igaztól, a mótelyt az épületestől, az elvakult indulatok ösztönzését az értelem és humanitás hangjától. Röviden: felismerésre és az ebből következő cselekvésre tanít. Bertha önmagán kezdte nevelői munkáját, majd pályája emelkedőjén, minden erejét latba vetve, az emberiséget akarja békére nevelni. Elsősorban az ő kiváló egyéniségén múltott, hogy szerelmi házasságuk nem rekedt meg a szenvedély lobogó, majd szükségszerűen lanyhuló állapotában, hogy nem az érdekközösség köteléke, a megszokás tehetetlensége váltotta fel, hanem szövetségge alakult. Személyisége a kaukázusi esztendőkből váltig érlelődik, és hatására, vele együtt Artur Gundaccar is.

Bertha már hajdani kóboréletében elolvasta Darwin korszakalkotó művét, „A fajok eredetét”-t és Haeckel néhány természettudományos munkáját. Poggyászában a Kaukázusba is magával vitte könyveiket. A fogékony Artur Gundaccar megismerkedik az evolúció elméletével. A házaspár együtt tanulmányozza Buckle-nek a civilizáció történetét tárgyaló művét, amely a biológiai fejlődés elvét a társadalomra alkalmazza. A meglevő, az elhaló és a kibontakozó keverékeként áll előttük a társadalom. Nincs kétségük afelől, hogy melyik irányhoz szegődjenek.

Zugdidi, a hajdani főváros, Mingrélia székhelye valójában inkább falu. A hosszú bazársor a dupla glédában álló mimózafák miatt a hangzatos bulvár nevet viseli, távolabb kukoricá-

sokban vagy sövényvel elkerített gyepen emeletes faházak, köröskörül verandával; gondosan megművelt telkeken apró kalibák, odatelepült württembergi parasztok laknak bennük - ez a német kolónia. A francia gróf és hoppmester villája egy díszkertben áll, a nagy park szélén a fejedelemasszony háza, a park közepén az épülő palota befejezetlenül marad - így őrzik meg Suttnerék emlékezetükben, amikor majd visszatérnek Európába.

A mimózák, kukoricások és faházak közé érkezett Achille Murat herceg, Dedopali veje családotól, hogy letelepedjék a Kaukázusban. Nem kedvtelésből cserélte fel Párizst Ázsiával. A házasságkötéskor III. Napóleon ugyanannyi évjáradékot ígért rokonának, mint amennyit a mingréliai fejedelemnő biztosított. A porosz-francia háborúban nemcsak Franciaország vesz-tette el Elzász-Lotaringiát, hanem Achille herceg is évjáradékát. A mingréliai rokonság nyilván megsokallta a herceg költekezését, Murat-ék jobb híján elvonulnak a Kaukázusba. Dedopali hatalmas vadon területet adott át nekik, ott épül majd a kastélyuk istállókkal, dísz- és zöldségeskerttel, üvegházakkal. A munkálatok tervezésével és felügyeletével Suttnert bízta meg a herceg, Bertha Murat-ék két gyerekét - az egyik Napóleon névre hallgat - németre és zongorázni tanítja.

A négy esztendő alatt, amit Murat-ék birtokán töltenek, sűrűn váltakozik a személyzet. Az angol lovászok, a francia szakácsok és komornák nem hajlandók beletörődni a kezdetleges körülményekbe. „Egyre új konyha- és istállófőnökök érkeztek, mert kifinomult francia konyhaművészet, sportszerű angol lovászok, kocsisok és vadászok nélkül Achille herceg nem bírt élni” - jegyzi meg Bertha jogos iróniával.

A házaspár régen nem ábrándozik tekintélyes állásról a cári udvarban, nem reménykedik nagyszabású vállalkozásban. Egy német telepestől kis házat bérelnek, három alacsony szobát meg konyhát. Murat herceg aligha fizet bőkezűen, mert Suttnerék egyetlen szolgálatot tartanak - az akkori és ráadásul keleti életmódban ez szükségessé válik. A szalonnak nevezett helyiséget saját kezűleg tapétázták ki olcsó piros anyaggal, a nagy asztal kettőjük íróasztala. A bútortárat néhány szék egészíti ki, meg a széles, szőnyeggel borított, heverőszerű pamlag, a kaukázusi vendégváró szobák jellegzetes bútora. A falon teli könyvespolcok, a látvány alighanem kivételes Mingrélia székhelyén. Bertha terjedelmes regényen dolgozik. Éjszakánként gyakran hallják a ház körül ólálkodó sakálók üvöltését.

Európa, ahonnan kényszerűségből kiszakadtak, a vágyódás érzelmes messzeségében lassan-ként elérhetővé válik: nyomtatásban megjelenő írásaik megannyi visszahívó üzenet. A lapok és folyóiratok hírt adnak arról, hogy az új irány, amelyhez elkötelezték magukat, a természet-tudományos világszemléleten alapuló naturalizmus csatázik az idejétmúlt epigon romantiká-val, feltérképezi a valóságot. Ott a helyük az irodalmi életben.

Kilenc évet töltöttek a Kaukázusban. Barátjuk és pártfogójuk, a fejedelemasszony halott. Murat hercegék kastélya a gazdasági épületekkel együtt elkészült. Mért maradnának tovább?

Az utazás időpontja már eldöntve, amikor Bertha és férje egy lelkes grúz újságíró ösztönzésére nekilát, hogy a hátralevő három hónap alatt lefordítsa Rusztaveli eposzát, „A tigrisbőrű vitéz”-t. A tizenkettedik századbeli eposz készül jubileumi kiadásához a cári udvari festő, Zichy Mihály készíti az illusztrációkat.

A házaspár nem ismeri a grúz nyelvet, a német szöveg az újságíró gyatra szóbeli francia fordítása nyomán készül. Nem is találnak rá kiadót! De a káposztaszagú kis szobába - Suttnerék a három hónapra az újságíró apjánál, egy falusi pópánál vettek ki szállást - benyomul a távoli hősi múlt, népek összefogása a zsarnokság ellen. Bertha szembetalálja magát a szülőföld vad és önfeláldozó szeretetével. Ez az érzés élete folyamán mindig mehökkent álméltkodást keltett benne.

1885 májusában szállnak hajóra. Hazájukban és Németországban írói rangot szereztek, a Suttner szülők megbékéltek a házassággal.

„Száműzetésünk véget ért” - írja Bertha.

6 *Fordulópont*

Ausztriában Bertha első útja a kisvárosba, anyja sírjához vezet, hogy - a kor patetikus stílusában így írja - „a kegyelet fájdalmas látogatását lerója”. El kellett szakadnia a javíthatatlan fellegjárótól, hogy a saját útját járassa. Az élet őt igazolta. De a boldogtalan szerencsejátékos kudarcai ébresztették rá a realitásra, a józan belátásra, szívós kitartásra.

Az osztrák kisvárosból tovább, Bécs felé! A császárvárosban éppen csak körülnéznek egy napig, s indulnak Harmannsdorfba, a Suttner-birtokra. Az állomásra hintót küldtek eléjük, az egykori tékozló fiút és a kitessékelt nevelőnőt a háromtornyos kastély hídján várja a család.

Az erőviszonyok ugyancsak megváltoztak; a kitagadott házaspárból jőnevű írópár lett, a Suttner szülők vagyonuk túlnyomó részét elvesztették. A bajok a nagy tőzsdei válsággal kezdődtek abban az esztendőben, amelyben Kinsky grófnő hiába küszködött a rátört szerelem ellen. A báró, tekintélyes családfőhöz illően, jó ideig titkolta veszteségeit, négy lányát sikerült illendően férjhez adni, csupa arisztokratahoz, utána sürgősen eladta bécsi palotáját. A vidéki kastélyban, a nagyúri élet látszatát őrző háztartásban hamarosan szükség lesz Artur Gundaccar és főként Bertha egyre növekvő írói jövedelmére. A hazatérőknek a kastély legszebb lakosztályát nyitják meg. Tizenhét évig ez a két szoba lesz Bertha otthona.

A hosszú távollét után tájékozódik. Szeme éles, nem homályosítja előítéletek, nézeteit nem befolyásolja származás, nem köti hagyomány és vallás.

Hazáját, a Monarchiát elavultnak, megcsontosodottnak, önmagát túléltnak látja, a feszült nemzetiségi ellentéteket értelmetlennek és aggasztónak. A hatalmas szomszédot, Németországot a császárság megteremtője, Bismarck irányítja. Szövetséget kötött a Monarchiával, s bár igyekszik leszerelni a cárt, a beavatottak sejtik, hogy a német-osztrák-magyar szövetség Oroszország ellen irányul. A két központi állam szövetsége kibővült Olaszországgal, s a politika iránt már érdeklődő Suttner báróné eltűnődhet, hogy a három baráti ország nemrég háborút viselt egymás ellen. Körös-körül Európa csupa vibráló ellentét, lappangó, kirobbanással fenyegető ellenségeskedés. Francia-német gyűlölködés Elzász-Lotaringia miatt, hatalmi vetélkedés a Monarchia és Oroszország között a Balkánon, Anglia és Franciaország között a gyarmatok miatt. Bertha talán már vívódik a kérdéssel, hogy az egyén, az egyének tömegesen kiszolgáltatottak-e a háborúnak, hogy a háború a társadalmak örökös velejárója-e, vagy az emberiségnek is van lehetősége a sorsváltásra, de még nem lát lehetőséget a cselekvésre. Egyelőre az irodalmi élet foglalkoztatja.

Férjével együtt kezdettől fogva csatlakozott a Zola nyomában kialakult német naturalizmushoz. A müncheni folyóirat, a *Gesellschaft (Társadalom)* természettudományokra alapozott demokratikus világszemléleti programot hirdet. A szerkesztő a szemle első számában közölte Bertha, vagyis B. Oulot „Igazság és hazugság” című, még a Kaukázusból küldött tanulmányát. Az írás „egyetemi professzorral való természettudományos és filozófiai jártaságról tanúskodik, de stílusa oly vonzó, humora oly elragadó, hogy semmiképpen nem tarthattam egyetemi professzor munkájának” - jegyzi meg a szerkesztő. Idővel aztán - a levélváltások során már tegeződnek - kiderült, hogy a polemikus cikkek szerzője Suttner báróné, született Kinsky grófnő.

Amikor hazatérésük után néhány hónappal a házaspár részt vesz a Német Írószövetség kongresszusán Berlinben, Bertha írói neve már elhomályosítja Artur Gundaccarét.

A döntő fordulatot a következő év hozza meg. Bertha elkészült „Maschinenzeitalter” („Gépkorszak”) című regényével. Saját szavait idézve „kifejezte benne felháborodását és szenvedését a jelen állapota miatt és bizakodását a jövőben”. A házaspár elhatározza, hogy a könyv tiszteletdíjából néhány hónapot Párizsban tölt.

Bertha rögtön megragadja az alkalmat, ír Nobelnek, akivel a Kaukázusban is levelezett. „Tíz vagy tizenegy levelet váltottunk” - jegyzi meg az „Emlékezések”-ben.

Alfred Nobelben nyilván mély nyomokat hagyott hajdani titkárnője, mert haladéktalanul jelentkezik. Még mindig elzárkózva él, az egyetlen ház, amelyet időnként felkeres, Juliette Adam író nő otthona. Suttneréket is elkauzolja Madam Adam házába. A divatos író nő egy tekintélyes folyóiratot is szerkeszt; valójában az irodalmi szalon vezetéséhez van tehetsége. A francia és nemzetközi szellemi élet színe-java találkozik fogadónapjain, bejáratos hozzá Türr István, Justh Zsigmond is, s az élénk érdeklődésű Adam asszony ellátogatott Magyarországra, megnézett egy Molière vígjátékot Justh parasztszínházában, Szenttornyan. Párizsi szalonjában buzgón népszerűsíti Jókait, akinek regényeit ebben az időszakban fordítják franciára.

Juliette Adam lelkes patrióta, ami a vesztes háború óta Franciaországban a „révanche”, a megtorlás politikáját jelenti. Háborúpárti meggyőződéséhez mindvégig hű maradt; évek múltán, amikor a már világhírű Bertha von Suttner előadására hívják, azt válaszolja:

- Miért mennék oda? Ő a békéről papol, én háborút akarok.

A Suttner házaspár alighogy megérkezik Adam asszonyhoz, a beszélgetés máris az eljövendő háborúra terelődik, amelynek meg kell hoznia az elégtételt, s a Concorde téren az elvesztett Lotaringiát jelképező nőalakról lekerül a gyászlepel. Bismarck és Moltke neve repked a levegőben. A vaskancellár hét évre szóló új haditörvényt szavaztatott meg a parlamentben „háború a láthatáron” jelszóval. Juliette Adam szalonjában legkésőbb a következő év tavaszára jósolják a nagy eseményt, de a várható tömegpusztulás Bertha megállapítása szerint legkevésbé se befolyásolja a vidám hangulatot.

Egy nagy estélyt is leír. Adam asszony a lépcsőházból nyíló szalon ajtajában várja a vendégeket sötétpiros, hosszú sleppben végződő bársonyruhában. Nyakában és fehér hajában gyémántdiadém, ősz hajához képest arca meglepően fiatal. A társaságot előadóművészek szórakoztatják, s a frissítők fogyasztása, a csevegés közben újra meg újra a háborút emlegetik, akárcsak az újságok, sőt még a népszerű kabaré, a Chat Noir is, ahol a napóleoni háború győzelmi jeleneteit ábrázoló árnyjátékokat adnak elő.

A megtorló háború mellett kardoskodik Adam asszony szalonjában az Offenbach operettek librettistája, Halévy is. A németgyűlölő kijelentések áradatában Bertha felfigyel egy alacsony, kövér, fakó arcú kopasz férfira, aki kifejti nézetét a parancsszóra egymást mérszáló népek tragédiájáról, és van bátorsága kijelenteni, hogy a német nemzetet nemcsak Bismarck és Moltke, hanem filozófusai és költői is képviselik. A nép nem azonosítható vezetőivel. Ő személy szerint sokat köszönhet a német kultúrának. - Rútabb embert sose láttam nála - jegyzi meg Bertha von Suttner. A csúf kopasz ember Renan, a „Jézus élete” világhírű írója, vallástörténész, aki végképp elszakadt a katolikus egyháztól.

Bertha úgy látja, hogy Renan nézete, az egyén magányos tiltakozása a sovén gyűlölködés ellen hatástalan. Nobel álláspontját sem bírja elfogadni. „Azon a napon, amikor két egymással szemben álló hadsereg egy másodperc alatt kölcsönösen megsemmisítheti egymást, minden ország visszaretten a háborútól” - vallja a dinamit feltalálója.

Bertha a számára járható úton töpreng; ezért másodrangú jelentőségű, hogy Párizsban milyen irodalmi hírességekkel ismerkedett meg - többek között Alphonse Daudet-val. Az elragadó Daudet-nál sokkal fontosabb életében az a Löwenthal nevű orvos, aki felhívja figyelmét, hogy

Londonban működik egy International Peace and Arbitration Association (Nemzetközi Béke- és Döntőbíró-ság Egyesület), amelynek célja nemzetközi döntőbíró-ság létrehozása, hogy az államok közti vitás kérdéseket háború helyett tárgyalások útján döntsék el. Az együletet egy Hodgson Pratt nevű emberbarát alapította, vezetőségébe egyházi és világi előkelőségeket választottak. Hodgson Pratt buzgólkodása eredményeként a kontinensen is alakult néhány testvéregylet, Berlinben a kiváló Virchow orvosprofesszor és képviselő elnökletével, de az egész egyesületnek, beleértve a Stuttgartban, Milánóban, Rómában s a skandináv államokban működőket, mindössze néhány ezer tagja van, elszórtan a különböző országokban.

Löwenthal doktor az egyesület programját is átadja Berthának. A bevezetés a jelent, a tizenkilencedik század végét jelöli meg nagy fordulópontként, amikor a technikai felfedezések, a természettudományos gondolkodás elterjedése beláthatatlan távlatokat nyitottak meg, de ugyanakkor szörnyű ellentmondásként az emberiség egyetemes jólétét szolgáló eredményeket háborús célokra használják fel. Elérkezett az idő, amikor a háború örültségének és rémségének, amely csak általános egyetértéssel és erőfeszítéssel szüntethető meg, véget kell vetni. A program kifejti, hogy a háborúk megszüntetésének útja a „kellőképpen tájékoztatott és erélyesen megszervezett közvélemény”. Erre a célra valamennyi európai városban, az egész földrészt áthálózó békeegyesületeket kell létesíteni.

A Párizsból hazatérő írónőt új regénye, a „Maschinenzeitalter” korrektúrája várja. Kitűnő propagandaérzékével a „Pillantás a jövőbe” című fejezetbe beilleszti az Egyesület felhívását.

A regény visszhangot kelt, nemcsak a német, hanem a francia és angol sajtó is foglalkozik vele. A rangos párizsi folyóirat, a *Revue des deux Mondes* hosszú tanulmányt közöl róla. Az érdeklődést a regény iránt talán az is fokozza, hogy a szerzőt a sejtelmes *Valaki* szó jelöli.

7

Négy uralkodó

Atomkorszakunk hajlamos elnéző iróniával szemlélni a múlt századvég bizakodását, hiszen a tények arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a civilizáció teljesítményei megsemmisüléssel fenyegethetik az életet a Földön. A tevékeny reménykedésnél mégsem ismerünk más kiutat. Egyébként ez az ember természetes állapota: születésétől kezdve halálraítélten mégis egyre terveket sző.

Bertha von Suttner szívvel-lélekkel, széles körű, folyvást gyarapodó tudással, hatalmas munkakészséggel, csüggedést nem ismerve veti bele magát a küzdelembe. Közvetlen célja az elszórt béketársulatok tevékenységét világméretű mozgalommá növelni.

Kétségtelen, hogy oly sok értékes kortársához hasonlóan, őt is tudományos derűlátás töltötte el. A darwini evolúciót a társadalmakra alkalmazta, s úgy vélte, hogy az egyre civilizáltabb emberiség észokokkal meggyőzhető legfontosabb létérdekéről, bízott benne, hogy hamarosan értelmes felnőtté válik. De a fejlődésbe vetett hit Bertha von Suttnerben a veszélyeztetettség tudatával párosult, s ez különbözteti meg a kor legtöbb pacifistájától. Felismerte - nyilván Nobel hatására -, hogy a technika rohamos fejlődése az ember ellen is fordulhat, hogy az ünnepektől végzetes kiszolgáltatottságot zúdíthat ránk, s az emberiség válaszüton áll. Ez a szorongó figyelmeztetés élete vége felé már-már próféta erejűvé válik.

Hajlamai szerint tulajdonképpen mindig is háborúellenes volt. Elutasította az erőszak mindenféle megnyilvánulását: a nacionalizmust, a faji felsőbbtség hangoztatását, szavait idézve az „árjagógót és a latin népek kótyagos önteltségét”, a vallási fanatizmust, a kultúrfőlény hangoztatása mögé rejtőzködő hatalmi vágyat, a tetszetős jelszavak mögött az emberi méltóságot és létet fenyegető veszélyt. Megérzése és ítélete ezen a téren éles, csalhatatlan. Újra meg újra ismétli, hogy a háború egy gyér csoport kétes érdeke: nagyra törő politikusoké, elvakult katonáké, a pusztításra spekuláló üzletembereké, s elsősorban az egyetemes közösséghez, az emberiséghez tartozunk mindnyájan. Meggyőződése, hogy a békemozgalomnak szövetkeznie kell minden olyan párttal, tömörüléssel, amely háborúellenes, ezért keresi majd az együttműködést a szociáldemokratákkal is. Türr Istvánt, Karl Liebknechtet, a német munkásvezért, a monacói nagyherceget egyaránt szövetségeseinek tartja ebben a küzdelemben. Éleslátó, de olykor nem illúziómentes.

Reményei eleinte főként az uralkodókba kapaszkodnak. Hírlapi cikkeiben gyakran foglalkozik velük; békevágyukat szerinte rendszerint ármányos miniszterek, gonosz fegyvergyárosok cselszövényei, harcias sikerekre áhító katonák s a nacionalista sajtó akadályozza. Vegyük hát sorra a nagyhatalmak koronás főit, akikről az események folyamán gyakran lesz szó.

Angliában hatvanhárom éven át, 1901-ig Viktória foglalja el a trónt. Az angol alkotmány erősen megnyirbálta az uralkodó tényleges hatalmát, az apró természetű öregasszony, akiről egy korszakot neveztek el a szigetországban, igazából jelkép, dísz, amely hozzá tartozik a brit világbirodalomhoz. A krími háború óta Anglia távol tartotta magát az európai fegyveres konfliktusoktól, az orosz-török háború után tárgyalásokkal sikerült biztosítani érdekeit. Anglia tehát kívül esik az egymás ellen fenekedő európai államok csoportjain, de az író mégsem tekintheti a béke szigetének, s a sokat emlegetett előkelő elzárkózottságot is erős fenntartással fogadja. India meghódítása, az indiai felkelés vérbe fojtása, Szudán leigázása ellenérzéssel kívül mást nem keltett benne. A tizenkilencedik század polgára általában többé-kevésbé meg volt győződve arról, hogy a gyarmatosítás a gyarmatosított népeknek is hasznos, mert kiemeli őket a barbárságból, kultúrát teremt. Sok szó esett a fehér ember missziójáról, olyan kitűnő író

is hitt benne, mint Kipling. A bőr színével együtt járó küldetést Bertha von Suttner mindig tagadta; kivételes személyiség ebben a vonatkozásban is.

Saját uralkodójával rokonszenvezik, bár érezhető, hogy középszerű, kicsinyes egyéniségnek tartja - nem alaptalanul. De Ferenc József szorgalmával és puritánságával kivívta Bertha elismerését. A császár hajnalban kelt, kora reggel már ott ült íróasztalánál, nem szenvedhette sem az antiszemitizmust, sem a hazardjátékot, a Huba nemzetségből származó Szemerét - a Krúdy-regények hőse, Alvinczy Eduárd modellje volt - kártyacsatái miatt kiutasította Bécsből, a zsidógyűlölő Lueger polgármesterré választása ellen háromszor is tiltakozott, míg negyedszerre diadalmaskodott a Lueger mögött álló kispolgárság.

Bertha részvétét idővel felkeltették az uralkodót ért csapások: fivérért, Miksa császárt kivégezték a mexikói felkelők; egyetlen fia, Rudolf trónörökös öngyilkosságot követett el, ráadásul botrányos módon: mielőtt végzett volna magával, lelőtte az ágyban mellette fekvő szeretőjét. Az uralkodó feleségét egy anarchista szúrta le Svájcban, unokaöccse, Ferenc Ferdinánd, az új trónörökös morganatikus házasságot kötött, gyermekei nem örökölhették a trónt, s ez a császár szemében szinte olyan lesújtó tény lehetett, mint utóbb a trónörökös halála a fiatal szerb merénylő pisztolygolyójától.

Bertha von Suttner súlyos tévedése, hogy bizakodása „a békén munkálkodó államfőket” illetően egy ideig II. Vilmos, főként és mindvégig II. Miklós cár felé fordult. Persze az is igaz, hogy sok tekintetben rajtuk múltott Európa sorsa.

Az első világháborút megelőző korszakban az európai kontinens két leghatalmasabb uralkodója, a német császár és a cár Viktória királynő révén közeli rokonok. A cár megátalkodott felesége befolyása alatt álló, elképesztően korlátolt egyeduralkodó, birodalma és magánélete legválságosabb szakaszaiban legfőbb gondja a dominó és a biciklizés; a német császár jóval értelmesebb, de ingatag jellemű, befolyást nem tűrő zsarnok, aki leplezetlenül hirdeti világuralmi céljait, és béna félkeze miatt is állandóan „bizonyítani” akar.

II. Vilmos türelmetlenül készült az uralkodásra. Nagypja, I. Vilmos, kilencven éves korában halt meg - vele váltott annak idején fényképet Kinsky grófnő -, apja nagybetegen került a trónra, s csupán néhány hónap múlva meghalt. - Ebben az országban csak egy úr van, s az én vagyok! Senki mást nem tűrök meg! - jelentette ki II. Vilmos, és trónra lépte után nem egészen két évre menesztette Bismarckot. Igaz, hogy mértéktartóbb pillanataiban önmagán kívül még a Mindenhatót, dinasztija szövetségesét is elismerte... „Erőszakossága nem a hajthatatlan emberé volt, mint a Bismarcké, hanem az olyan színészére emlékeztetett, aki fél, hogy nem ő kapja a legjobb szerepet” - jegyzi meg róla „Egy évszázad története” című munkájában Bertrand Russell, a Nobel-díjas filozófus és szociológus - mellesleg kiváló matematikus is -, aki közel száz évig tartó életének első szakaszában testközelből ismerte a német császárt. Az izgága, saját képességeit kórosan túlbecsülő, dührohamokra hajlamos, s ami uralkodóban igazán ritka, rossz modorú II. Vilmos ráadásul meggondolatlan is. Nyilván fel se ötlött benne, hogy amit rokonával, a cárral, a drága *Nicky*vel az angolokról vagy a franciákról közöl, esetleg az illetékeseknek is fülébe juthat. „Tartsd rendben és féken azokat az átkozott gazembereket!” (a franciákat), tanácsolja röviddel az orosz-francia szövetség megkötése után. Az ő (Willy) és főként a *Nicky* birodalma „szerencsére még nincsen azoknak a pokoli parlamenteknek az abszolút uralma alatt”. Willy és *Nicky* angolul levelezget egymással, Vilmos felhívta rokona figyelmét a „sárga veszedelemre” és *keresztes háborúra* tüzelte Japán ellen Korea megszerzéséért. „Isten Téged szemelt ki, hogy a Távolság-Keleten diadalra vidd Krisztus tanításait”, buzdítja rokonát teljes rosszhiszeműséggel. Túlságosan messzire vezetne kitérni rá, miért akarta beletuszkolni a cárt a háborúba, érjük be annyival, hogy érveken kívül a „drága *Nicky*” érzelmeire és képzeletére is hatni akart. Karácsonyra saját kezű rajzot küldött neki: Oroszország és Németország jelképes alakja órséget áll a Sárga-

tenger partján. A szöveg: „*Ők az Igazság és Világosság Evangéliumát hirdetik a Távolszeleken.*” Levelében megemlíti, hogy a rajzot a karácsonyi gyertyák fényénél készítette. Valóban semmit el nem mulasztott, hogy megmozgassa a cárt, akinek szellemi színvonalát mélységesen lenézte. Az orosz vereséggel végződő háború után gyökeresen megváltozik véleménye a „sárga veszedelemről”. „Most már a japán barátságot kell ápolnunk, és ökolcsapást mérnünk Párizsra”, utasítja kancellárját.

Bismarck politikájának sarkalatos pontja volt a jó kapcsolat Angliával, II. Vilmos szemében a szigetország a gyűlölet és a bámulat tárgya, afféle érzelmek kavargtak benne a brit birodalom iránt, mint amik a szegényebb rokont a gazdagabbal és előkelőbbel szemben fűtik. Amikor Viktória fia, VII. Edward, Vilmos anyai nagybátyja a császár meghívására Kielbe látogat, II. Vilmos elképesztő gyermekséggel tárja fel a német flottaversengés lélektani okát. „Kisfiúként kedves nénik és admirálisok kezét fogva ellátogattam Plymouth-ba és Portsmouth-ba, és megbámultam a két csodás angol kikötő hatalmas hajóit. Akkor támadt fel bennem a vágy, hogy majd magam is építsek ilyen hajókat, és mire felnövök, nekem is olyan szép hajóhadam legyen, mint az angoloknak.” VII. Edward aligha hallgatta tetszéssel a Kaiser gyermekkori emlékezéseit. Talán ekkor fogalmazódott meg benne későbbi kijelentése: „Alaposan ismerem unokaöcsémet; nyugtalanít. Kétségkívül intelligens, felfogása jó, sok minden érdekli, de nincs ítélőképessége és nem tud uralkodni az idegein.”

„Üdvözlés Nickynek, a Csendes Óceán Admirálisának”... Aláírás: „Willy, az Atlanti Óceán Admirális”. Nem kalandregényeken fellelkesült kölyök írja pajtásának - felső korhatár tizenkét év! -, hanem a Föld legütöképesebb szárazföldi hadseregével, legképzettebb vezérkarával és tisztikarával rendelkező uralkodó, aki *le akarja pipálni Angliát a tengeren.*

„A nagyot akaró ifjú uralkodó számos kijelentése bizonyítja, hogy a béke őre magasztos címére áhítozik”, írja ömlengően a császárról Bertha. 1895-ben II. Vilmos hazátlan elemek bandájának nevezi a német szociáldemokratákat, amiért a francia testvérpártot a népek szolidaritásáról biztosítják, és fenyegetőzik, hogy szükség esetén megszabadítja az országot „az árulók hordájától”. Bertha azzal a megjegyzéssel idézi a császár szavait: „...milyen félreértésnek kellett történnie, ha ez a lánglélek ekkora méltatlankodásra gyűlt.” Igaz, az évek múltával elpárolog a lelkesedés, egyre élesebb lesz a bíráló hang, de II. Vilmos erőszakos politikáját, Anglia meggondolatlan kihívását, terjeszkedési szándékát a Közel-Keleten eleinte mintha feledtetné előtte néhány hangzatos szó a nemzetek együttműködéséről. Pedig mint írónak is észre kellene vennie a Kaiser jellemének nyugtalanító vonásait, az önbálványozást, a handabandázó erőfitogtatást.

A II. Vilmos képét és szándékait retusáló elfogultság kivált akkor szembeszökő, ha összevetjük a Bismarckot bíráló ellenséges elfogultsággal. Bismarck zseniális képességeit kényszeredetten ismeri el, mindig valami epés megjegyzés kíséretében. Amikor Suttner báróné közéleti munkássága elkezdődött, a nyugdíjazott kancellár már esztendő óta visszavonultan él birtokán, csak hogy egy-egy évforduló alkalmából rendezett ünnepség alkalmat ad az újságíró Bertha von Suttnernek néhány gúnyos szóra. Bismarckban látja megtestesülését annak a nacionalista szellemnek, amely „a Poroszország vezette nagyhatalom kialakulását a Gondviselés jóságos művének tartja”. De a réalpolitikus Bismarck azt is tudta, hogy a Gondviselés pártfogása a német nagyhatalmat illetően nem terjed a végletekig. Miután megteremtette a német császárságot, politikai kérdésekben okos mérsékletet tanúsított.

Bertha von Suttner legkirívóbb közéleti baklövése - gyakran szemére is vetették - II. Miklós dicsőítése a béke bajnokaként. A hágai békekonferenciát egybehívó cári körlevél valódi okairól egy külön fejezetben részletesen lesz szó, most csak néhány tényre hivatkozunk a témérdek közül, amely eloszlathatta volna Bertha illúzióit II. Miklósról.

„Azt akarom, vegye tudomásul mindenki, hogy az egész nemzet érdekében teljes erőmet a tökéletes önkényuralom fenntartására fordítom, ugyanolyan határozottan és erővel, mint megsiratott atyám” - jelentette ki a cár 1895-ben, s ilyen hangnemben beszélt mindvégig. Elképesztő, hogy Bertha von Suttnernek, a publicistának, a békemozgalom nagy egyéniségének, a faj és vallásüldözések heves ostromozójának a cárral kapcsolatosan egyetlen bíráló szava sincs a lengyelekre nehezedő elnyomásról, a zsidókat sújtó megkülönböztető törvényről, amelynek hatását a helyszínen észlelhette (a „megsiratott atya” rendelte el, és II. Miklós, elutasítva minisztere indítványát, nem hajlandó megszüntetni). A japánok ellen folytatott háborúért szerinte nem a cár felelős, éppoly kevésbé, mint a rendszeres pogromokért, vagy a pétervári véres vasárnapért. Nem hagyta, hogy a II. Miklósba vetett bizakodását megingassák a tények.

Jóhiszeműségében nem kételkedhetünk. Életének célja és tartalma a békéért folytatott küzdelem, a cár leszerelési indítványa elkápráztatta, és később, az ügy érdekében, önmaga buzdítására nem mert vagy nem akart tisztán látni.

„Lelkes híve vagyok az irányregényeknek” - jelenti ki az író, akinek a korabeli kritika olykor felrója, hogy könyveiben az eszmék háttérbe szorítják az élményszerűséget. Bertha von Suttner megokolja álláspontját: az irányregényeknek szerinte a szépirodalmi művek közt „megkülönböztetett helyük van azzal a tulajdonságukkal, hogy az olvasót állásfoglalásra készítik a kifejtett tételek mellett vagy ellenében, tehát gondolatébresztők, a véleményeket küzdőkészségre serkentik, az eszméket szembesítik egymással, s mindebből bizonyára ismét újabb igazságszikrák pattannak elő... Csak akkor bosszankodunk, ha az óvatoskodó szerző szándékát igyekszik elrejteni. Az én szándékom szembeszökő: könyvem címlapja hirdeti.”

Az elkötelezett mű, amelyre írója céloz, a világsikert meghozó regény, „Die Waffen nieder!” („Le a fegyverekkel!”)

Ő maga így számol be a mű keletkezéséről: „A békeegyesületnek akartam szolgálatot tenni - legjobb módjának azt találtam, ha megpróbálok egy könyvet írni, amely eszméit terjeszti, s úgy gondoltam, leghatékonyabb lenne regény keretében. Bizonyára szélesebb körű közönséget érdekelne, mintha értekezést írnék... A könyvben nemcsak azt akartam kifejezni, amit gondolok, hanem azt is, amit érzek - szenvedélyesen! Kifejezni a lelkemben égő fájdalmat; életet, valóságot, történelmi valóságot akartam ábrázolni, s ez csakis regényben, mégpedig leginkább egy önéletrajzi formájú regényben valósulhatott meg. Így hát nekiláttam és megírtam a könyvet.”

A regény egy asszony, Martha Tilling története, aki négy háborút élt át, az 1859-es olasz-francia háborút, Ausztria 1864-es hadjáratát a dánok ellen, 1866-ban az osztrák-porosz háborút és 1870-1871-ben a francia-német háborút. Martha fiatalon maradt özvegy, férje 1859-ben elesett Solferinónál. Második férje az osztrák hadsereg tisztjeként vonul Dánia ellen, majd részt kell vennie az osztrák-porosz „testvérháborúban” és súlyosan megsebesül. Az asszony férje felkeresésére indul, eljut a königgrätzi csataterre, látja a sebesülteket, akik orvosi segítség nélkül szörnyű kínok közt pusztulnak el.

A házaspár eliszonyodik a háborútól. Egyre inkább foglalkoztatja őket a gondolat, hogyan szünhetne meg ez az esztelen borzalom. 1870-ben, a háború kitörésekor Párizsban vannak. A sedani vereség után Párizst körülzárják a németek, Tillinget a felbolydult tömeg porosz kémnek nézi. Főbe lövik.

Bertha von Suttner korabeli újságokból, történelmi és hadtörténeti munkákból szerezte adatait. Beszélt a hadjáratokat megjárt katonákkal, katonáorvosokkal, hiteles a háború nyomán támadt kolerajárvány leírása, s az osztrák-porosz háborúban tizenhét kém, vagy inkább kémgyanús ember - köztük egy tizenkét éves fiú - kivégzése.

A jónevű szerző készülő munkájára néhány folyóirat előzetesen bejelentette igényét. Bertha a kéziratot elküldi annak a hetilapnak, amely már számos munkáját közölte, és soha semmit nem utasított vissza. Hamarosan megjön a válasz.

„Nagyságos Asszonyom!

Sajnálattal kényszerülünk, hogy [néhány udvarias jelző] kéziratát visszaküldjük. Olvasóink nagy része úgy érezné, hogy megsebzí ez a regény.”

Egy másik lap kijelenti: „A regényt értékei ellenére lehetetlen nyilvánosságra bocsátani egy katonai államban.”

Bertha valamennyi számba jöhető szerkesztőségnél próbálkozik, de mindegyik visszautasítja. Végül belátja, hogy kénytelen lemondani a nagy olvasótáborhoz szóló újságokról, a reményt azonban nem adja fel: munkája könyv alakban fog megjelenni. Csakhogy előző írásainak kiadója, a drezdai Pierson is habozik, fél a cenzúratörvénytől, amely elkobzást rendelhet el. Azt tanácsolja a szerzőnek, a regényt adja oda elolvasásra egy tapasztalt államférfinak, azzal a kéréssel, húzza ki a felháborodást kelthető részeket. Az író méltatlankodva tiltakozik: „...az effajta munkának, akár értékes, akár nem, van egy érdeme: az, hogy mélyen átértzett és fenn-tartás nélkül őszinte; nem szabad megengedni, hogy diplomatikus megalkuvással megnyir-bálják. Akkor inkább a tűzbe vele!”

A kiadó arra kéri, legalább a címet változtassa meg. Lehetetlen, válaszolja az író. A cím felhívás, kifejezi az egész könyv mondanivalóját. Pierson végül is enged: a regény 1889 végén négyezer példányban megjelenik. Rövid idő alatt egymást követik a kiadások. 1905-ben, amikor Bertha von Suttner megkapja a Nobel-békedíjat, a harminchetedik német kiadás és húsz fordítás forog közkézen.

A regény akkor robbant be a köztudatba, amikor a fegyverkezési hajsza fenyegetően felgyor-sult. Fegyverkeznek a nagyhatalmak és a nagyhatalmak sorába áhítózó államok, gyarma-tokért, vezető szerepért a kontinensen, kulcshelyzetért a Balkánon, az uralom megszerzéséért vagy megtartásáért a tengereken, a megtorlás reményében (Franciaország) és a megtorló szándék megghiúsítása céljából (Németország). A hadügyminisztériumok költségvetése a nemzeti jövedelmek aránytalan részét emészti fel, gazdasági válság, növekvő nyomor jár a nyomában.

A könyv hatását fokozza az író személye is. Születése és házassága révén tagja az osztrák arisztokráciának, amelyből sok évszázados hagyományok alapján a birodalom katonai méltó-ságai kerültek ki, s éppen ő ábrázolja leplezetlen iszonyatában a háborút, egyaránt fájnak neki a harctéren elpusztult katonák, a felperzselt, rommá lőtt falvak, bármely nemzethez tartozza-nak is.

Alfred Nobel, aki tragikusan éli át találmánya eredeti célja és a felhasználás közti ellentétet, levélben üdvözli a regény szerzőjét.

„Kedves Báróné, tisztelt Barátnőm!

Most fejeztem be csodálatra méltó remekművének elolvasását. Azt mondják, az emberek kétezer féle nyelven beszélnek - ezerkilencszáz-kilencvenkilencel több ez a kelleténél -, de bizonyára nincs egyetlen olyan nyelv sem, amelyre az Ön kitűnő művét nem kellene lefordítani, hogy elolvassák és elgondolkozzanak rajta.

Mennyi időre volt szükség, hogy művét létrehozza? Majd elmondja nekem, ha abban a megtiszteltetésben és szerencsében részesülök, hogy megszoríthatom kezét, ezt az amazonkezet, amely oly bátran üzent háborút a háborúnak.

Egyébként nincs igaza, ha azt kiáltja, »Le a fegyverekkel!«, hiszen Ön saját maga is harcol, és fegyverei, a remek stílusa, eszméinek nagysága sokkal tovább fognak vezetni, mint a Lebel-, a Nordenfeld- és a de Bange-félék¹ s a pokol egyéb eszközei.

*Örökre, sőt azon túl is híve
A. Nobel”*

Párizs, 1890. április 1.

¹ Mindhárom hadászati eszköz újítója.

Szerencsekívánatait küldi Tolsztoj is 1891 októberében.

„Igen tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Éppen az ön regényét olvastam, amelyet H. Bulgakoff küldött el nekem, amikor kézhez kaptam levelét. Nagyra becsülöm az Ön művét, s arra gondolok, hogy regényének megjelenése szerencsés előjel.

A rabszolgaság eltörlését egy nő, H. Beecher-Stove híres műve előzte meg. Adná Isten, hogy az Ön művét a háború megszüntetése kövesse. Nem hiszem, hogy a döntőbíráskodás hatékony mód a háború megszüntetésére. Éppen most fejezek be egy értekezést erről a kérdésről; arról az egyetlen eszközről szólók benne, amely nézetem szerint lehetetlené teheti a háborút. Minden igaz emberszeretetből eredő fáradozás meghozza gyümölcsét...”

A könyv megjelenése után hamarosan különböző irányzathoz tartozó folyóiratok és újságok kérik a regény közlési jogát. A német szociáldemokrata pártvezető, Karl Liebknecht is levelében fordul az írónőhöz, hogy *Vorwärts (Előre)* című lapjában a regény megjelenessen.

Bertha von Suttner beleegyezését adja, és lemond a felajánlott tiszteletdíjról:

„Az a párt, amely programjának egyik legfontosabb pontja a nemzetközi béke, a legalkalmasabb rá, hogy rokonszenvvel fogadja a könyvet, s ily módon talán a rokonszenvet kiterjeszti a működő Békeligára is, amely ugyanazt a célt - a nemzetközi igazságosságot - választotta programja *egyetlen* céljaként” - írja válaszlevelében.

Diplomatikusan fejezi ki óhaját, amelyet idővel többször megismétel: a békemozgalom és a szocialista pártok vállvetve, fenntartás nélkül küzdjenek a közös ügyért. Sokáig értetlenül és kissé keserűen veszi tudomásul, hogy a szocialista pártok elhatárolják magukat a nagyrészt főrangúakból, egyházi férfiakból, tekintélyes értelmiségiekből álló békeegyesületektől.

Liebknecht köszönő levele visszavágás is Suttner báróné óhajára: „...a kisarjadó vetésben lesz az Ön jutalma. A világbékét, amire Ön törekszik, mi fogjuk megvalósítani, vagyis a szociáldemokrácia, amely tulajdonképpen egy nagy nemzetközi békeszövetség.”

A regénnyel a Monarchia pénzügyminisztere is foglalkozott, mégpedig az osztrák parlamentben a katonai költségvetésről szóló vitában: „Nemrég jelent meg egy könyv, címe »Le a fegyverekkel!« Uraim, én azt tanácsolnám önöknek, szenteljének néhány órát a regény elolvasására; aki még utána is háborúpárti, azt csak sajnálhatom.”

Bertha von Suttner egy csapásra világhíressé vált. Magasztaló kritikák, üdvözlő levelek özönlének hozzá, a kiváló osztrák író, Péter Rosegger méltatásában kijelenti: szívből kívánja, hogy „ezt a regényt valamennyi kultúrnyelvre lefordítsák... és minden iskolában kötelező olvasmány legyen. Vannak Bibliaterjesztő társaságok, bár alakulna egy társulat ennek a jelentős könyvnek a terjesztésére, amelyet hajlamos vagyok korszakalkotónak nevezni.”

A könyv lélekformáló hatása túlnyúlt a saját korán. Majd három évtizeddel megjelenése után Thomas Mann fia, Klaus Mann klasszikus háborúellenes regénynek nevezi. Az első világháború idején mint kamaszfiú olvasta el Bertha von Suttner művét, és 1952-ben megjelent „Wendepunkt” („Fordulópont”) című könyvében így nyilatkozik róla: „A »Le a fegyverekkel!« bizonyára nem irodalmi remekmű, de ennek a bensőségesen átértzett felhívásnak hatalmas és igaz pátosza erősen hatott fogékony szellememre. Részben vagy nagyrészt Bertha von Suttner ékesszóló meggyőzésének köszönhettem, hogy akkoriban kezdtem megérteni bizonyos alapvető tényeket, és felvetni lényegbevágó kérdéseket... Megértettem, hogy a katasztrófa elkerülhető lett volna, ha császáruk egy kissé kevésbé hetyke és rámenős.”

Megindulnak a támadások is. Elkötelezett műről lévén szó, a magasztalás vagy támadás álláspontja világnézeti: a szociális eszméktől áthatott pacifizmus áll szemben a nacionalista militarizmussal. Egy otromba támadást a könyv nyomán megerősödő békevágy ellen Bertha von Suttner idéz önéletrajzában. A versikét Felix Dahn, a tekintélyes jogtudós, történész és udvariasan szólva is középszerű író fabrikálta:

„Csatára fel! A kard a férfi éke,
Hol férfi vítt, lapult az asszonyféle,
S ma lám, találunk mégis férfiembert,
Ki szívesen felöltene a pendelyt.”

(Grigássy Éva fordítása)

Az író nő alighanem kézlegyintéssel vette tudomásul a versikét. A lecsepülések - bőven lesz majd része bennük - nem szegik kedvét és nem bősztik fel. Szerencsés alkat.

Az átütő siker próbatétel is. Hányan kótyagosodtak meg tőle életük végéig, azzal áztatva magukat pöffeszkedő önérzettel vagy a későbbi megcsappant elismerés miatt megkeseredve, hogy kivételes tehetség lakozik bennük! Vajon sejtette-e a nagyon eszes Bertha von Suttner, hogy regényének roppant hatását a probléma és az állásfoglalás időszerűségének köszönheti?

Sikere teljében aligha vetődött fel benne a kérdés, és talán később sem foglalkoztatta. Használni akart az ügynek, amelyet az emberiség legfontosabb ügyének ítélt. Könyve felrepítette nevét Európában, és az óceánon túl, Amerikában és Japánban is. A béke szolgálatát ezentúl elválaszthatatlannak érzi életétől.

Ünneplő ruhás képe ebben az időben készült. Az akaratos áll fölött szája puhábbnak tetszik, mind a hajdani Kinsky grófnő képmásain. Tekintetében nyoma sincs az egykori riadt dacosságnak, nem siklik a távolba. Eltökélt tekintet, higgadtan vizsgál. Szeme egy célpontra irányul.

A századforduló táján volt egy rövid, derülátó időszak, amikor az értelmiség színe-java bízott benne, hogy a háborúk rövidesen eltűnnek a civilizált népek életéből. Az örök béke magányos elmélkedők távoli ábrándjából egy nemzedék legjobbjainak meggyőződésévé vált. Hitt benne és munkálkodott érte az öreg Tolsztoj, Zola, Romain Rolland, kételytől és önvádtól gyötrődve hinni akart benne Alfred Nobel. A villamos energia és a röntgensugarak fényében a háború a barbárság idejétmúlt maradványának rémlett.

„A társadalmi állapotok természetéből fakad a változás” - mondja ki Bertha von Suttner.

Világhírű regénye tekintélyes jövedelmet hozott. 1890 őszén Suttnerék Velencében házat bérelnek a Canale Grandén, s az egész telet ott töltik. Az osztrák konzul bevezeti őket a velencei nemzetközi társaságba; Bertha férjével együtt rokon lélekre bukkan. Pandolfi gróf, szicíliai olasz képviselő és lelkes békebarát az elsők között csatlakozott ahhoz a politikuscsoporthoz, amely 1888 óta parlamentközi értekezleteken akarta előmozdítani a béke ügyét.

A Parlamentközi Értekezletek (bár a Parlamentközi Unió elnevezés csak 1900 körül lett használatos, a továbbiakban így nevezzük) először Párizsban ülésezett 1888-ban Frédéric Passy francia képviselő, a *Société Française des Amis de la Paix* (A Békebarátok Francia Egyesülete) békeegylet alapítója és Randall William Cremer, az angol Alsóház tagja kezdeményezésére. Ezen az értekezleten csak angolok és franciák vettek részt. A következőn, Londonban már tizenegy parlament száztizenegy képviselője jelent meg. Az értekezlet határozatba foglalta, hogy a képviselők nemzetközi bizottságot létesítenek hazájukban. A Parlament-

közi Unió legfontosabb feladatként a nemzetközi döntőbíráskodást jelölte meg (amiben Tolsztoj nem bízott), de tárgyal a fegyverkezés korlátozásáról is.

Az egyelőre gyér számú béketársulatok tagjai nem hivatásos politikusok, tehát sokkal szélesebb rétegből verbuválódnak. Az Unióra Bertha csak közvetett hatást gyakorolhat, igazi területe a tágabb körű békemozgalom. Kiváló szervezőképességével és diplomáciai érzékével felismeri, miként használhatna mindkét csoportosulásban a béke ügyének.

Suttnerék velencei lakhelyén, a Palazzo Darióban találkozik Pandolfi gróf a lipcsei születésű Felix Moschelesszel, az angol békemozgalom lelkes vezetőjével, és négyesben határozzák el, hogy Velencében is létrehoznak egy békeegyesületet. Bertha részt vesz a szervezés munkájában, és tapasztalatait hamarosan hazájában is hasznosítja. Bécsbe visszatérve közéleti emberként lép a színre.

A Ferenc József-i kor pedánsan kijelöli a társadalmi szerepeket. Bertha von Suttner egyszer már lejáratta magát, amikor grófnő létére nevelőnőnek ment. Aztán eltűnt a Kaukázusban, majd visszatért, az udvarhoz is bejáratos Karl Suttner báró menyeként. (Az udvarképesség szigora az idő haladtával enyhült.) Suttner bárónéről kiderült, hogy elbeszéléseket és regényeket ír. A szépirodalom művelése ellen a hangadó köröknek nincs kifogása, könyvei jelennek meg a német származású román királynénak is Carmen Sylva néven, sőt II. Katalin cárnőre is lehet hivatkozni, aki tanulságos színműveket írt a Szmolnij nevelőintézet lánykái számára. Csakhogy a báróné hírnevét, rangját latba vetve szóban és írásban agitálja a számba jöhető képviselőket, tekintet nélkül pártállásukra, hogy vegyenek részt a Parlamentközi Unió Rómában tartandó gyűlésén. A jobb körök méltatlankodnak: *Bertha mindig is külön volt!* Az ironikus megjegyzés élete végéig kíséri.

A politikusok kitérnek, Suttner báróné leveleire udvariasan elutasító válaszok érkeznek. Nem adja fel a küzdelmet. Végül eléri, hogy huszonhat osztrák képviselő bejelenti részvételét. Akárcsak a Parlamentközi Unió, a béketársulatok is erre az időre tervezik kongresszusukat, ugyancsak Rómában.

1891 szeptemberében - két hónappal a Rómában tartandó kongresszus előtt - jelenik meg a nagy liberális bécsi újság, a *Neue Freie Presse* hasábjain Bertha von Suttner felhívása egy osztrák béketársulat alapítására. Önéletrajzában azt írja, hogy amikor elküldte a szerkesztőségnek, nem sok reményt fűzött megjelenéséhez. Két napra rá a lap vezető helyen közli azzal a megjegyzéssel, hogy a béke ügyében Ausztriában „senki sem olyan hivatott szót emelni, mint a »Le a fegyverekkel!« írója”.

Bertha von Suttner éleslátása, meggyőző logikája, közírói nagysága ebben a felhívásban mutatkozik meg először.

„A béke úgynevezett áldásait, amelyeket a felfegyverzett félelemrendszer igyekszik megőrizni, csupán évről évre garantálja nekünk: *reméljük, egy ideig kitart* még. A háború megszüntetéséről, a hatalmi elv végleges kiküszöböléséről a béke fenntartására fegyveresen szövetkezett hatalmak nem akarnak tudni.”

A felhívás kifejti, hogy a lakosságnak csupán egy töredékére kiterjedő háború már a múlté, az utóbbi két évtizedben a pusztulás szolgálatába állított felfokozott technika következtében a jövő hadviselése „egészen új, egészen más, már nem is lehet a háború névvel illetni... Még néhány évig őrizzük ily módon a békét... s a hadüzenet napján a kettős-, hármas- és négyes-szövetségek a levegőbe repülnek.”

A nép - hangoztatja a felhívás - nemcsak vágyik a békére, hanem joga is van hozzá. A flotta-felvonulásokon és a katonai parádékon elhangzó éljenek ne tévesszenek meg senkit, „mi sem terjed járványosabban, mint az éljen és hurrá kiáltások”.

A bécsi újságban megjelent felhívást néhány francia újság is közölte kivonatossan. Nobel a cikkel és a hozzáfűzött eszmefuttatásokkal kapcsolatosan ezt írja Berthának:

„Párizs, 1891. szeptember 14.

Kedves Barátnóm!

Örömmel láttam, hogy felhívása a borzalmak borzalma, a háború ellen utat talált a francia sajtóban. Ám tartok tőle, hogy a francia olvasók kilencvenkilenc százaléka a sovinizmus tébolyában leledzik. Az itteni kormány, mondhatnám, csaknem eszénél van, a nép azonban dicsvágytól és hiúságtól ittas. Kellemes ittasság, s amíg nem vezet háborúhoz, jóval kevésbé ártalmas, mint a szesz vagy a morfium.

És az Ön tolla vajon hová kalandozik? A háborús áldozatok vérével írt mű után talán a jövőbeli csodák birodalmát tárja elénk, vagy a filozófusok köztársaságának kevésbé utópisztikus képét vázolja fel?

Rokonszenvem az utóbbi felé irányul, de gondolataim többnyire egy másik birodalomba vándorolnak, ahol az elnémult lelkek fel vannak vértézve a gyötirelem ellen.

Baráti üdvözléssel

A. Nobel”

Nobel borulátása olykor meghökkentően nyilvánul meg. Bertha a frissen megalakult Osztrák Békétársulat számára - amelynek elnöknőjévé választották - anyagi támogatást kér barátjától. Propagandacélokra kell a segítség. Az irónő egy békelap megindítását is tervezi. Támogatást kérő levelére Európa egyik leggazdagabb embere ezt válaszolja:

„Kedves Báróné, tisztelt Barátnóm,

Nem fogom fel teljes mértékben, milyen nagy kiadásokat kellene viselnie a Békétársulatnak vagy Békekongresszusnak. Ennek ellenére készségesen hajlandó vagyok pénzzel hozzájárulni, és máris küldök Önnek erre a célra borítékban egy nyolcvan font sterlingről szóló csekket.

Úgy vélem, programra inkább lenne szükség, mint pénzre. A pusztá jókívánságok nem biztosítják a békét. Ugyanez, állítható a nagy bankettekről s az ott elhangzó hangzatos beszédekről.”

A megnyerőnek igazán nem mondható sorokat Bertha von Suttner talán ironikus célzattal közölte. Nobel a továbbiakban kifejtette, hogy általános leszerelést követelni úgyszólván annyit jelent, mint nevetségessé tenni saját magunkat anélkül, hogy bárkinek is használnánk. Nem kevésbé irreális tervet ajánl: az európai kormányok kötelezzék magukat, hogy egy esztendeig minden államközi vitás kérdést döntőbíróság elé visznek, vagy ha nem hajlandók rá, minden ellenségesnek minősíthető intézkedést halasszanak el az egyéves türelmi idő lejártáig. Feltehető, hogy az önként vállalt fegyverszünet alatt tíz közül kilenc esetben lecsillapodnak az indulatok.

Nobel alapjában véve kitart meggyőződése és reménye mellett: a háborúnak nem a belátás, a kultúra, a *felnötté vált* emberiség józansága, hanem a tökéletességig fokozódott pusztítás és pusztulás réme fog véget vetni. Felfogása pesszimista szemléletéből ered, de öniszólás is.

Bertha von Suttner felhívásának hatalmas visszahangja támadt. Őt magát is meglepi, milyen rohamosan növekszik a tagok száma. A társulat hat küldöttet meneszt a római kongresszusra, természetesen köztük van az elnöknő és férje is.

Artur Gundaccar lázadás és keserűség nélkül vállalja a férj szerepét világhírű felesége mellett, a munkatársát a békemozgalomban, de kilép személyesen is a porondra olyan ügyben, amely hamarosan európai méretű uszító és rágalomhadjárattá nő: együletet alapít az antiszemitaizmus leküzdésére.

A házaspár még a kaukázusi tartózkodása alatt értesült a poroszországi antiszemita hullámról, amelynek Stöcker udvari lelkész volt a fő terjesztője. Suttnerék felháborodtak ezen a „visszavonuláson a középkorba”, tiltakozó érvelésüket cikkekben fejtették ki, s elküldték azoknak a bécsi újságoknak, amelyek rendszeresen közölték írásaikat. A bécsi lapok ezúttal visszaküldték cikkeiket, lényegében arra hivatkozva, hogy Ausztriában nincs antiszemitaizmus, s ha Poroszországból átszivárogná némi zsidóellenesség, a megvető semmibevevés a leghelyesebb álláspont. „A későbbi események bebizonyították, hogy ez a magatartás nem megfelelő - állapítja meg Bertha von Suttner. - Nem csupán az érintetteknek kell fellépniük, hanem azoknak is, akikre nem vonatkozik, s ahol igazságtalanságot látnak, küzdeniük kell ellene. Hallgatásuk bűnrészesség...”

A fejlődő békemozgalommal egy időben, a rohamosan növekvő kapitalizálódás nyomában a Monarchiában is erősödik az antiszemitaizmus. Az uszításon túl tettlegességek is történnek.

A felháborodott Artur Gundaccar elhatározza, hogy cselekedni kell. Felkeresi a liberális nézetekről közismert Hoyos grófot. Miután nem találja otthon, utána megy a klubjába, s a whistező Hoyost a kártyaasztal mellől szólítja el. „Mi van kedves Suttner, valami igen sürgős ügy? - kérdezi a gróf. - Igen, igazság az üldözötteknek” - válaszol Artur, és előadja a tervét. Hoyos hajlandó részt venni a mozgalomban.

Hamarosan megjelenik az újságokban a hír az egyület megalakulásáról. Az Osztrák Béketársulat alapítási felhívását közlő *Neue Freie Presse* ismerteti az egyület célját. Artur Gundaccar kijelenti, hogy nem riasztja el a „zsidók szolgája” elnevezés, amitől oly sokan rettegnek. Szellemes okfejtéssel mutat rá, hogy az antiszemita mozgalomnak, miután a jóérzésű hitoktatók elhatárolják magukat tőle, nem sikerült a „fenyegetett kereszténység” védelmezőjeként szerepelnie, s miután a faji különbség bizonygatása sem volt elég hathatós, az emberi szenvedélyeket korbácsolta fel, azoknak a gyűlölködését és irigységét, akiknek semmi vagy kevés a vesztenivalójuk, de azt remélik, hogy sokat nyernek. Tudományos színezetről is gondoskodtak: „a nagytőke elpusztítja a kisembert”, „a nagytőke a zsidók kezében van, tehát a zsidó a kisember gyilkosa”. Az elmélet hirdetőit nem zavarja a tény, hogy a zsidók között is sokan szegénységben sínylődnek, írja Artur Gundaccar.

Suttnerék pontos kórképet adnak a hitleri fajelmélet előfutárának tekinthető mozgalomról: gyűlölködéssre és irigységre épít, áltudományos nézeteket hirdet; felismerik, hogy tömegbázisa főként a kispolgárság.

Útban Róma felé Bertha von Suttner szinte szédült a sikertől és a reménykedéstől.

„Valóban én utazom Rómába egy társulat küldöttként, amelyet én hívtam életre, hogy ott - a Kapitóliumon - a világ minden tájáról összeverődött politikusokkal találkozzam és tanácskozzam? Nem hallatlan vakmerőség, vagy a nevéen nevezve: szemtelenség? Minden olyan gyorsan történt; ellenállhatatlan ösztönzés, sóvárgó akarás büvöletében cselekedtem, de azzal a védelmező naivitással is, amely nem ismeri a nehézséget és akadályokat, s a merész vállalkozást hathatósabban segíti, mint a megfontolás és a tapasztalat” - írja a kor kissé dagályos stílusában.

Megérkezettük a Parlamentközi Unió még ülésezett, a béketársulatok értekezletei két nap múlva kezdődnek. A küldöttek nagy része az előkelő Quirinale Hotelben száll meg, Bertha itt ismerkedik meg a magyar békemozgalom kimagasló egyéniségével, Türr Istvánnal.

„Emlékszem, már megérkezésünk a hallban ott állt egy szálás termetű, katonás külsejű férfi, fehér bajsza vagy negyedméternyi; egy ismerősünk mutatta be Türr tábornokot. Jó előjel, hogy az első békeharcos, akivel találkoztunk, tábornok, *egy ősz hajú hadastyán!* Élettörténetének nagy része háborúk krónikája: 1848-ban hadnagy Radetzky hadseregében Itáliában, 1849-ben Kossuth oldalán harcol a magyar forradalomban. Magyarországról száműzve az angol hadseregben vesz részt a krími háborúban; 1855-ben Magyarországon átutaztában² elfogják és halálra ítélik, az angol királynő közbelépésére kegyelmet kap. 1859-ben Garibaldi vezérkarában ott van a Marsala ellen vonuló ezer között. Csapatával megütközik Volturnónál, 1860-ban Nápoly katonai kormányzója, 1861-ben mint tábornok Viktor Emánuel adjutánsa. És most itt van a csatákhoz szokott férfi, hogy részt vegyen a békéért folyó hadjáratban” - így idézi fel alakját az „Emlékezések”-ben.

Türr István életútja tanulságosan példázza a legszerencsésebb lehetőséget, amelyet egy hajdani szabadságharcos a múlt század utolsó szakaszán választhatott, ha nem vált eleve bukásra ítélt tragikomikus alakká, s az egykori hevületből megőrzött valamit. A szabadságharcok és forradalmak sorozatos kudarcba fulladása után a résztvevők vagy sutba dobták céljaikat, és maradéktalanul kiegyeztek az adott helyzettel - közülük nem egy lett sikeres politikus, nagyvonalú üzletember -, vagy elszigetelt magányban, keserű tétlenségre kárhozható tartottak ki ábránddá foszlott céljaik mellett, mások meg Amerikában vetették bele magukat balul végződő, zavaros szabadságmozgalmakba. Egyedül Kossuth mentette át magát élő szimbó-lummá, de a nevét hangoztató ellenzéki pártnak valójában alig volt köze hozzá.

Türr István, a bajai vaskereskedő fia apja halála után kimarad a gimnáziumból, lakatosinasnak megy, majd egy malomban dolgozik, de ott sincs maradása, kőművesinas lesz, végül katonának csap fel. Tünneményes katonai pályafutását Bertha von Suttner nagyjából ismerteti. A negyvennyolcas olasz forradalom leverése után, minthogy Magyarországra nem sikerül eljutnia, a Badenben kitört forradalomban harcol. A világosi fegyverletételt követően azzal a tervvel foglalkozik, hogy szabadcsapat élén Argentínába utazik, és „ott harcol Rosas argentinai zsarnok ellen, minthogy Európában már nem volt mód a szabadságért harcolni”.

Az ötvenes esztendőök elején Türr a köztársaságpárti olasz forradalmár Mazzinival konspirál. Néhány év múlva már közvetít a Garibaldival egyre inkább szembe kerülő Viktor Emánuel

² Türrt valójában Bukarestben fogták el, ahol osztrák helyőrség állomásozott.

király és az olasz szabadsághős között, s az uralkodót támogatja, mert akárcsak az emigrációs Magyar Nemzeti Igazgatóság (Kossuth, Klapka, Teleki László), tőle várja a segítséget egy új magyar szabadságharc megindítására. De Türr apránként ráeszmélt, hogy az önálló nemzeti létért folyó küzdelmek egyre inkább különváltak a demokratikus szabadságézméktől.

Házassága a magas körökbe emelte, egy Bonaparte ivadékot vett feleségül, s így rokonságba keveredett III. Napóleonnal; tehetségével és összeköttetéseivel hosszú ideig szolgálta a magyar emigrációt. Az osztrák-porosz háború alatt nem hivatalos diplomataként ingázik Kossuth, Bismarck, az olasz király és III. Napóleon között. Bismarck magához hívja Berlinbe, egy magyar légió megszervezésére biztatja, fegyveres segítséget ígér. Türr haditervében az olasz-porosz haderő legbiztosabb működési teréül Magyarországot jelöli meg, majd Kossuth utasítására Romániába és Szerbiába utazik, hogy ott előkészítse az Ausztria elleni felkelést. Belgrádban éri a königgrätzi osztrák vereség híre, hamarosan megérkezik Bismarck sürgönye, tudatva, hogy Prágában megkötötték a békét.

A történelmi leckéből Türr levonta a végső következtetést. Ő, aki annyi nemzeti forradalmi tervnek volt tevékeny részese, ezentúl közhasznú gazdasági feladatokon dolgozik, jó ideig Ferdinánd Lesseps munkatársa Franciaországban, a kiegyezés utáni Magyarországon javaslatokat nyújt be vízlevezető, öntöző- és hajózácsatornák létesítésére; nem rajta múlik, hogy a hálózatból csupán a Ferenc-csatorna készült el. Mozgékony és merész üzletember, francia tőkével részvénytársaságot alapít a korintoszi csatorna létesítésére. A szabadsághősből nagyvonalú vállalkozó lett. De mégsem tagadja meg egykori önmagát, átmenti hajdani ábrándjait is, 1868-ban belép a Passy szervezte Francia Béke Egyesületbe, idővel a nizzai békeliga elnöke, tevékeny tagja lesz a magyar békemozgalomnak, szóban és cikkekben fejtegeti az európai konföderáció szükségességét.

A nemzetközi béketársulatok kongresszusa Rómában a Kapitóliumban ülésezett. A keret ünnepélyes, bár nem éppen békekongresszushoz illő. A küldötteket a katonazenekar Lohengrin indulójával fogadta. A Michelangelo tervezte téren, a Kapitólium épületének lépcsőjén és a nagy ülésterem bejárata előtt díszőrség áll sorfalat. A küldöttek hazájuk neve szerinti ábécé sorrendben szólaltak fel. Az Osztrák Béketársulat elnökeként Bertha von Suttner lépett az emelvényre.

Álljunk meg e pillanatnál. Mennyit szenvedett egykor a lámpaláztól! Baden-Badenben, amikor Pauline Viardot villájában oly sikertelenül énekelt próbát, Párizsban, a zeneiskola pódiumán, valahányszor kis közönség előtt kellett volna megszoknia a szereplést, és később, mindvégig, még két-három hozzáértő jelenlétében is szorongás fullasztotta hangját, és saját megállapítását idézve „képesége fele részét elrabolta”.

Az önéletrajz beszámol az első szereplésről a nagy nyilvánosság előtt:

„És most - életemben először - egy világkongresszuson, államférfiak jelenlétében, s ezen a helyen - a Kapitóliumon! - kell nyilvános beszédet mondanom, amelyet minden ország hírlap-tudósítói gyorsírással jegyeznek és telefonon adnak tovább. Joggal lehetett volna várni, hogy a szorongás démona rámront és fojtogat. De nem! Tökéletes nyugodtan, elfogulatlanul, örvendező és emelkedett lelkiállapotban mondtam el, amit mondanom kellett, és szavaimat viharos tetszésnyilvánulás követte. A következőképpen magyarázom meg önmagamnak, hogy így történt: a lámpaláz a hiúság kísérőjelensége, rettegő kérdés a sorshoz, hogyan fogok én tetszeni?, s a fő hangsúly az *én* névmáson van. Itt, a Kapitóliumon, világhorderejű ügy szolgálói és tolmácsolói között *én* mellékes voltam. Mondanivalóm volt, amit fontosnak tartottam... fel sem merült bennem a gondolat, hogy a saját jelentéktelen személyem milyen hatást kelt, s így félelem nélkül, annak a küldöttnek a biztonságával beszéltem, aki határozott és örömteli híreket közöl. Elmondhattam, hogy a nagy közép-európai országban, ahol hat hét előtt még nem volt béketársulat, egy hatalom nélküli nő felhívására, akinek semmi érdeme

azon kívül, hogy írt egy őszinte könyvet, kétezer ember verődött össze. S ha néhány nap alatt kétezer békeharcos jelentkezett, a következő kongresszuson az osztrák békemozgalom húsz-ezer taggal képviselteti magát.”

Bizakodása túlzott. „Ily gyorsan nem hódít tért az új felfogás” - jegyzi meg néhány hónap múltán saját derülését bírálva.

Az otromba, lefitymáló támadásokat bőven tapasztalja a saját bőrén. Igaz, kikezdték nagy visszahangot keltett regénye miatt is, de a háborúellenes regény bocsánatos bűn támadói szemében ahhoz képest, hogy nő létére közéleti személyiségként lép fel, s a békemozgalmat „világnézeti, a világ rendezettségéért folytatott küzdelemnek” nevezi. „Nem a római békekongresszuson gágogott első ízben liba a Kapitóliumon” - állapítja meg egy osztrák újság, s a cikkíró még hozzáfűzi, hogy a jelen esetben a kongresszusi liba nem azért csapott lármát, hogy Rómát megmentse az ellenségtől.

Valóban nem azért. A Kapitóliumon „gágogó kongresszusi liba” az egész emberiséget fenyegető és pusztító veszély ellen hívott fel összefogásra.

A német sajtó is nagyrészt ellenséges, de ez érthető abban az országban, amely három egymást követő győztes háborúban kovácsolódott egységes nemzetállammá és hatalmas birodalommal. A sajtó támadásai egyaránt szólnak a közéletbe benyomult nőnek és céljának. Egyik-másik újság Moltke mondását idézgeti: „Az örök béke álmom, ráadásul nem is szép álmom.”

Az író jó tudja, hogy a ledorongolásnál rosszabb is érhetné az ügyet, amellyel azonosítja magát: „...húsz vagy tíz év előtt nevetségességbe fojtották vagy elhallgatatták volna a békemozgalmat.” A támadókkal vitázni lehet, a támadások utat nyitnak a köztudatba.

Szépirodalmi mű csak ritka szerencsés esetben tölt be agitatív feladatot. A mozgalomnak újságra van szüksége, hogy a világpolitika eseményeit bírálva a béke ügyét terjessze. Az elnöknő folyóiratot alapít egy Alfred Fried nevű hírlapíróval. A havonként megjelenő kiadvány a nagy sikerű regény címét viseli, szerkesztője teljes lendülettel veti bele magát a publicisztikába.

Bertha von Suttner ezúttal is rendhagyó jelenség: a politikai hírlapírásban ő nyitja meg a nők azóta is gyér sorát, és hosszú ideig nem akad követője. Igaz, mindezzel nem mondtuk el a lényegét. Pontosabb megfogalmazásban: az első női publicista a korszak kiemelkedő közírója. A saját folyóiratán kívül hamarosan cikkeket ír osztrák, német hírlapokba, a Magyarországon német nyelven megjelenő tekintélyes *Pester Lloyd*-ba, sőt az olasz, francia, amerikai sajtó is közli írásait. Nagy jelentőségű közírói tevékenységéről részletesen lesz szó.

Az Osztrák Békétársulat vezetősége főként az uralkodó osztály tagjaiból került ki. Az elnöknő ezt meg is okolja: „Csak az változtathatja az eszméket tette, akinek kezében van a hatalom.” De az idézet így folytatódik: „Az eszmének is van hatalma, ha világosan, egyértelműen újra meg újra elismétlik...” Felismerte a sajtó jelentőségét, amely abban az időben az egyetlen tömegkommunikációs eszköz. Kapcsolatát a világsajtóval megkönnyíti kiváló nyelvtudása: angolul, franciául, olaszul nemcsak folyékony könnyedséggel beszél, hanem fordulatosan fogalmaz is. Az államférfiakra és diplomatákra Suttner báróné, született Kinsky grófnő igyekszik hatni, a tömegekre a nagy tudású, éles eszű, fordultatos közíró, idővel felolvasó körútjain a vonzó külsejű nagyvilági hölgy, aki meggyőződésének erejével magával ragadja a hallgatóit.

Későbbi hű fegyvertársa, a bécsi születésű Alfred Fried, aki ebben az időben Németországban él, tizenhat esztendősen Verescsaginnak a háború szörnyűségeit ábrázoló festménye láttán lett pacifista. Majd Bertha regénye úgy fellelkesíti, hogy áradozó levelet intéz a szerzőhöz. A levélváltás szoros együttműködéssé alakul. Bertha ösztönzésére és közreműködésével

szervezi meg Berlinben a Német Béketársulatot és vállalkozik közös folyóiratuk kiadására. Valószínű, hogy szervezőként nem jeleskedett, mert a gyakorlatias szerkesztő a lapot hamarosan könyvei kiadójára, Piersonra bízta. A két békeharcos kapcsolatán ez mit sem rontott. A század utolsó esztendejében, amikor a folyóirat megszűnik, Fried új lapot alapít *Friedens-Warte (A Béke Óra)* címmel. Tevékeny újságíró volt, felolvasó körutakon is népszerűsítette a békemozgalmat. Az első világháborúban emigrált Németországból, Svájcban élt abban reménykedve, hogy „ez az első világháború a szükségszerű, igazi békéhez fog vezetni, amely az államok egymáshoz való kapcsolatát új, szilárd alapokra helyezi”. A világháborút követő békekötések alaposan megtépázták illúzióit.

Fried korántsem állt egyedül délibábos derűlátásával. A századvég pacifistáit általában a civilizáció túlbecsüléséből fakadó ábrándos bizakodás jellemzi. A német békemozgalom rokonszenves egyénisége, Moritz von Egidy, aki felívelő katonai pályáról mondott le, hogy tolsztoji ihletettségű világnézetet hirdessen, kijelentette, hogy a háború kultúrnépek közt a jövőben képtelenség lesz.

Ábrándozó a nemzetközi békemozgalom veteránja, a francia Passy professzor, aki az angol-búr háború előestéjén nyílt levélben azt tanácsolja Viktória királynőnek, mondjon le a trónról: így bizonyítsa be az egész nemzet előtt, hogy elítéli a vérontást.

Bertha von Suttner sokkal realistább alkat, ami nem ellentétes a hosszú távú reménykedéssel. Reménye ritkán illúzió, csaknem mindig a valóság tágabb értelmezése: hit a világ alakíthatóságában, küzdelem az időleges adottságok ellen, bármennyire sorsszerűnek tűnik is. Vagyis a cselekvés egy része. A meggyőződés és akarat kiváló taktikai érzéssel, a lehetőségek és a veszélyhelyzetek gyors felismerésével párosul benne.

Az első nagyszabású kongresszust, a római felhőtlen lelkesedés jellemezte. A következő évben, 1892-ben Bernben összeült negyedik Világbéke Kongresszus, s az ugyancsak negyedik Parlamentközi Unió ülései döbbsen rá Berthát, hogy magában a béketáborban mennyi az ellentét. A békekongresszus ülésén az osztrák parlament egyik lengyel képviselője követeli az Oroszország, az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország által bekebelezett lengyel királyság visszaállítását. A békemozgalom lengyel hívei általában helyeslik a leszerelést, a döntőbíró felállítását, de mindenekelőtt a három részre darabolt haza nemzeti függetlenségének helyreállítását sürgetik.

A szónokot legerélyesebben a nagy tekintélyű Passy utasítja vissza - 1901-ben ő lesz a svájci Vöröskereszt szervezőjével, Dunant-nal az első Nobel-békedíjas. Kijelenti, hogy a kongresszus nem foglalkozhat a lengyel kérdéssel: feladata az igazságos jövő előkészítése. „A történelem folyamán előállt igazságtalanságokat nem lehet megsemmisíteni, mert a jelenleg érvényben lévő országfelosztásokat az erőszak elve döntötte el; az új törvényeknek, az új rendnek, amelyre törekedni kell, nincs visszaható erejük a múltba.” A lengyel hazafiba még jó néhány felszólaló fojtotta belé a szót.

A berni Parlamentközi Unió üléseit Suttnerék a kongresszus többi tagja közt a karzatról hallgatják. Itt is kiderül, hogy „az országokon és kontinenseken átnyúló láthatatlan összefűző szálak” mellett bőven akadnak ellentétek. A nemzetközi döntőbíró felállítása, a tenger- és földszorosok semlegessé nyilvánítása helyett a háború szörnyűségeit csökkentő tessék-lássék indítványt szavazzák meg. „A német politikusok már akkor is nagyon rezerváltak mutatkoztak a békeeszmé iránt” - olvasható az „Emlékezések”-ben.

Jóval a kongresszus előtt Bertha levelet meneszt Nobelnek: szeretné, ha részt venne az üléseken. Választ nem kap. Nobel nemigen bízik a békemozgalomban. - Az én gyáraim talán hamarabb véget vetnek a háborúnak, mint a maga kongresszusai - mondta egyik alkalommal barátnőjének.

A kongresszus már javában ülésezik, amikor egy délután Suttnerék szállóbeli szobájának teraszán, ahol kis társaság verődött össze, megjelenik egy pincér. - Suttner bárónét egy úr várja a szalonban - s átnyújtja Alfred Nobel névjegyet.

Bertha otthagyja vendégeit, köztük olaszországi barátjukat, Pandolfi grófot, aki Suttneret kérte fel jogtanácsosául, és a váratlan látogatóhoz megy. „Örömteli meglepetéssel siettem le a szalonba - írja -, ahol barátom lépett felém. Sokáig elmerülten beszélgettünk. Alfred Nobel nagyon szarkasztikusnak mutatkozott, de úgy tűnt, igencsak vágyik rá, hogy kétségei eloszoljanak.”

Nobel még aznap elutazik Bernből, de Suttnerékkal megbeszéli, hogy az ülés után két napig vendégei lesznek Zürichben.

Ez az utolsó személyes találkozásuk. Az első a nyolcnapos ismeretség, amikor Kinsky grófnő mint a dinamitgyáros titkárnője és házvezetőnője érkezett Párizsba; a második ugyancsak Párizsban történt, Bertha von Suttner akkor hazájában már ismert nevű író. Egyszer sor került volna Nobel látogatására Harmannsdorfban, de a visszahúzó felalálót elriasztotta a népes családi kör. „Bécsben vagyok, de Maga nincs itt, s úgy értesültem, hogy ritkán jön ide. Én meg attól tartok, hogy alkalmatlanságot okoznék, ha Harmannsdorfban meglátogatnám, s ebben a tekintetben ugyanolyan félénk vagyok, mint egy túlérzékeny nő.”

Levelezésükből Nobelnek tizenhat, barátnőjének jóval több írását őrzik az archívumok. Feltehető, hogy Bertha egyik-másik levele válasz nélkül maradt, és Nobel néhány levele talán hiányzik. Nem valószínű, hogy Bertha megsemmisítette őket, inkább elkallódhattak, hiszen naplójában ilyen megjegyzést találunk: „Délután, miközben az irományok között turkálók, értékes leltre bukkanok: Nobel levelére; a »Le a fegyvereket!« elolvasása után küldte nekem 1891-ben”. Nobel utolsó levelét, hogy, hogy nem, a papírkosárból halássza elő. „Micsoda öröm!”

Levelezésüket olvasva érezhető, hogy az író finoman, nagyon kedvesen kacérkodik Alfred Nobellel:

„Nem, leveleimnek ne az legyen a sorsa, hogy egy bájos szerző becses irományaiként bárki is szívéhez szorítsa; céljuk pusztán rokonszenv ébresztése, nem írjuk, hanem a mű iránt, ami fontos neki; dobja minden soromat a papírkosárba, de szíve mélyén őrizzen egy hangot, amely azt mondja magának: itt egy nő, aki az eszméit fogadó közöny, ellenállás dacára hű maradt feladatához, egy nő, aki bizalmat érez irántam.”

Az Osztrák Béketársulat megalapításáról és a kezdeti sikerekről lelkesen beszámoló soraira Nobel gratulált és 2000 frankot küldött útiköltségre a római kongresszusra. Bertha nem magánemberként, hanem mint a nemzetközi békemozgalom egyre jelentősebb egyénisége fordul Európa egyik leggazdagabb emberéhez anyagi támogatásért a mozgalom javára.

Nobel adakozik - temérdeken környékezik meg, egyszer kiszámította, ha minden kérést teljesítene, évente átlag kétmillió svéd koronát osztana szét. Az elnöknő sohasem fordul hozzá hiába társulata érdekében, de Nobel nem palástolja kétségeit az ülésező békemozgalom eredményességében. Ez fáj Berthának. „Ó, bárcsak lelkesedne az ügy iránt! Nagylelkű ajándéka boldoggá tette társulatomat, a választmányi bizottság szívből köszöni. Néhány újság persze megjegyzéseket közölt a lőszeres feltalálójának áldozatkészségéről, aki egy béketársulathoz csatlakozik” - írja barátjának. Nobelhez intézett utolsó levelében közli az óhajtott összeget: kerek egymilliót kér. Óriási summa! Bertha ezúttal patetikus: „Archimédesznek egy emelőt, Hivatalunknak³ egymillió frankot, s a világ sarkaiból vettetik ki.”

Egy lírai hangú levelében felidézi első találkozásuk emlékét.

„Olykor hátrafordul az ember tekintete, s a múlt képei elsorjáznak előttünk. Ez történt velem ma reggel, egy tűnődő órában. 1875 őszére gondoltam, éppen húsz éve... Akkor találkoztam Magával. Milyen különös kis novella - mert regénynek nem nevezhető, inkább pszichológiai tanulmány számára alkalmas anyag. Mély gondolkodó, költő, egy ember, aki keserű és jó, boldogtalan és vidám, zseniális, szárnyaló elme és gyötrelmesen gyanakvó, szenvedélyesen szereti a hatalmasan kitarulkozó emberi gondolatvilágot, s az emberi ostobaság kicsinyességeit mélységesen megveti, olyan ember, aki mindent megért és semmit sem remél: ilyennek láttam akkor magát. És húsz esztendő mit sem törölt el ebből a képből... Ismét életre keltettem, és sokáig gondolataimba mélyedtem, s tűnődés közben ötlött fel bennem, hogy mindezt papírra vetem, és most itt van, B. Suttner 1895. október 29.”

Szóba hozza a „szívbeli ügyeket” is, azt hallotta, hogy barátja megházasodott, bájos fiatal nőt vett feleségül, ugyanis Nizzában egy Madame Nobel társaságában látták. Megkérdi, hogy gratulálhat-e. Az áradozó hangú levélre Nobel az ő sajátos, ironikusan szerény hangnemében válaszol:

³ A Nemzetközi Béketársulatok Központi Hivatala Bernben.

„Kedves Báróné és Barátnóm,

Milyen hálátlan ember ez az öreg Nobel, de csupán látszatra, mert a Maga iránt érzett barátsága csak növekedhet, s minél inkább közeledik személye a Semmihez, annál jobban szereti azt a néhány embert - férfit vagy nőt -, aki némi igaz érdeklődést tanúsít iránta.

Csakugyan elhitte, hogy megnősültem, s ráadásul nem értesítettem? Ez kettős merénylet volna, egyrészt a barátság, másrészt az udvariasság ellen. A vén medve azért még nem tart itt.”

Megállapítja, hogy egyéniségéből hiányzik „a szerelmet ébresztő vonzerő”; egyébként a dáma, akit feleségének vélt valaki, a sógornője. Majd így folytatja:

„Most már látja, hogy nincsen *imádott ifjú feleség* - szó szerint idézek a Maga leveléből -, s erről a részről nem lelek gyógyszerre sem *abnormis idegességemre* - ezt is leveléből idézem -, sem mélabúmrá. Talán egy-két Harmannsdorfban töltött nap meggyógyítana, s ha még nem válaszoltam a Maga igen kedves, baráti meghívására, annak sokféle oka van, amelyeket majd szóbelileg fejtek ki.

Bármi történjék is, feltétlenül *hamarosan* kell odautaznom, hogy megszoríthassam kezét, mert ha most nem lesz rá alkalom, ki tudja, lesz-e még részem ebben az örömben és vigaszban. A Gondviselés, sajnos, nem hajlandó biztosítótársasággá alakulni, bármilyen előnyös díjakat ajánlanak fel neki.”

Nobel cáfolata nem teljesen őszinte. A „bájos fiatal nő”, aki Madame Alfred Nobel néven időzget hol Nizzában, hol más divatos pihenőhelyeken, egy üreslelkű bécsi lány, akibe a fel-találó vesztére beleszeretett. A több mint tíz évig tartó viszonyban a nő érintetlenül megőrizte tömény műveletlenségét, és családjával együtt egyre követelőbb lett. Nobel lakást rendezett be neki Párizs előkelő negyedében, kedvéért egy ideig vendégeket fogadott - Victor Hugónak is bemutatta -, és tudomásul vette, hogy utazgató barátnőjét udvarlók rajzzák körül. „A szív-nek ugyanúgy nem lehet parancsolni, mint a gyomornak” - írta egyik levelében. Ékszerekkel halmozta el, villát vett neki Ischlben, Ferenc József kedvelt üdülőhelyén.

Az önjelölt Nobelné létezése aligha maradt rejtve Suttner báróné előtt. A pletyka később talán arról is tájékoztatta, hogy a viszonynak a csinos Sophie terhessége vetett véget. Az apa egy magyar huszárkapitány, s a pár hol együttes erővel, hol külön-külön pumpolta Nobelt.

Bertha ért ahhoz is, hogy Nobel előtt, akit tisztel, szeret és sajnál, s akinek támogatására szüksége van a mozgalomnak, kiemelje a saját fontosságát. Mestere az önreklámozásnak, érvényesülési vágya eggyéolvad az igaz üggyel, amelyet képvisel.

„Azt állítja, hogy a békemozgalom eredményei a *pokol felidézőinek* köszönhetők. Talán bizonyos értelemben, a jövőendő nemzedékek előkészítésére. De amit idáig elértünk, az egyéni kezdeményezés eredménye... Nos, igen, magam is hozzájárultam; az én javaslatomra vett le a napirendről a római kongresszus egy bizonyos vitát, amely az akkor még törékeny létesítmény összeomlásához vezetett volna, én adtam az első ösztönzést a berni Hivatal megalakítására, nekem köszönhető, hogy a mozgalom Ausztriában és Németországban gyökeret vert, nekem, hogy Budapesten megalakult a béketársulat... de meg kell mondanom, hogy semmit, egyáltalán semmit nem sikerült volna véghez vinnem a Maga segítsége nélkül, amelyet nyújtott, s mind a mai napig nyújt nekünk. Az arany hatalma nélkülözhetetlen... Ha egyidejűleg azzal a tekintéllyel, amellyel most irodalmi és politikai körökben rendelkezem, az anyagi lehetőségem is megvolna, hogy Oroszországba, Berlinbe vagy Párizsba utazzam, ha a röpiratokat és újságcikkeket több százezer példányban terjeszthetnék, akkor - ez szilárd meggyőződésem - a huszadik század eseményeként végleges intézményt létesíthetek. Ezért arra

kérem, könyörgök: ne vonja meg tőlünk soha támogatását, még a mindannyiunkat váró halálon túlról sem.”

Az utolsó mondat talán gyöngédtelesen tűnhet, ha arra gondolunk, hogy Nobel többször is említette szívujját, de tekintetbe kell venni, hogy Bertha von Suttner az emberiség legnagyobb, egyetemes ügyéért küzdött, s ehhez képest minden aggálynak el kell némulnia. Végül pedig nem tört ő ajtóstul a házba, mert éppen azon a zürichi találkozásokon szóba került, hogy Nobel halála után mi történjék az óriási vagyonnal.

Az önéletrajz így számol be a Zürichben töltött két napról:

„Vendéglátónk a tó menti Bauer Hotelben, ahol ő maga is megszállt, azt a lakosztályt bocsátotta rendelkezésünkre, ahonnan az előző napon Erzsébet királyné rövid tartózkodás után távozott. Az öltözőasztalon még ott volt egy hervadt, halovány rózsá...”

Alfred Nobel kijött elénk a pályaudvarra, elkauzolt bennünket a számunkra fenntartott szalonba, ahol félóra múlva együtt ebédeltünk. Részletes beszámolót kért a berni értekezlet napjairól. Jelentkezett az Osztrák Békétársulatba 2000 frank adománnyal.

- Amit maga átnyújt nekem, s én köszönetet mondok érte, az inkább szívéllyességből ered, mint meggyőződésből. Hiszen a közelmúltban Bernben kétségeit fejezte ki az ügyet illetően...

- Az ügyben és jelentőségében nem kételkedem, csupán azt vonom kétségbe, vajon megvalósítható-e, s azt sem tudom, hogy a maga kongresszusai és egyesületei hogyan akarnak neki látni véghezvitelének.

- És ha tudná, hogy az ügy véghezvitelének jól látnak neki, segítőtársunk lenne-e?

- Igen. Tájékoztasson engem, győzzön meg, s akkor valami fontos dologgal járulok hozzá a mozgalomhoz.

Azt válaszoltam, hogy most, a desszert fogyasztása közben nem magyarázhatom meg az egész dolgot, nem tudok meggyökeresedett kételyeket eloszlatni és szilárd meggyőződést életre kelteni, de mostantól kezdve folyamatosan tájékoztatom, rendszeresen küldöm neki folyóiratomat meg egyéb, a kérdésre vonatkozó közleményeket, és rajta leszek, hogy ne csak közöljek, hanem lelkesítsek is.

- Rendben van, próbálja meg, mit se szeretek jobban, mintha lelkesedhetem, élettapasztalataim és embertársaim ugyancsak lelohasztották bennem a lelkesedést.”

Nobel alumíniumból készült motorosán hajóznak a zürichi tavon. A kényelmes üléseken hátradőlve, plédekbe burkolva „ezer meg egy kérdéstről beszéltünk”, jegyzi meg Bertha von Suttner. Tervezetik, hogy közösen írnak egy könyvet hadüzenetként a világ minden nyomorúsága és ostobasága ellen. Nobel ritka, reménykedő pillanatai a kétségbeesett ember próbálkozásai valami kapaszkodó felé, amelyet valójában csalóknak, irreálisnak tart, Bertha reménykedése összeforrt életcéljával. Két erőter feszül egymásnak. Egy velejéig pesszimista, életidegen férfi, aki gyötrődését iróniával palástolja, és az életigenlő asszony, aki mer bízni az emberiségben.

„Nézeteiben Nobel erősen hajlott a szocializmus felé - állapítja meg Bertha. - Azt mondta, helytelen, hogy a gazdag emberek vagyonukat rokonaikra hagyják, az öröklött nagy vagyonokat ő szerencsétlenségnek tartja, mert bénítóan hatnak. A felgyülemlett tulajdonnak vissza kell áramlania a közösségbe, a közösség céljaira; a gazdagok gyerekeinek csak annyi jusson, ami biztosítja tanulásukat és megóvjá őket a nélkülözéstől, de olyan kevés, hogy munkára és munkájukkal a világ javainak gyarapítására ösztönözze őket.”

Nobel tehát már akkor foglalkozik a gondolattal, hogy vagyonát valamiféle formában a közösségre hagyja. Néhány hónap múlva, újévi jókívánságokat küldő levelében - „Kedves

Barátnőm” a megszólítás, a „Kedves Bárónó” elmaradt - azt írja, vagyona egy részét ötvenként kiosztásra kerülő díj alapítására óhajtja fordítani. Keserű iróniával hozzáteszi, hogy a díj feltehetően hatszor kerülhet kiosztásra, mert ha harminc év alatt nem sikerül a jelenlegi állapotot megjavítani, az emberiség szükségszerűen visszasüllyed a barbárságba.

„Ezt a díjat annak a férfinak vagy nőnek ítéljék oda, aki Európát arra készíti, hogy a legnagyobb lépést tegye a béke felé.

Nem leszereléstől szólok, ez csak igen lassan történhet meg; még csak a valamennyi nemzetre kötelező döntőbírósi határozatra sem. De hamarosan erre az eredményre kell jutni (és el lehet jutni), ha valamennyi állam kötelezi magát, hogy együttesen fordul az első támadó fél ellen. Ez annyit jelent, hogy a háború lehetetlenné válik, s a legbrutálisabb és legsztelenebb hatalom is arra kényszerülne, hogy döntőbíróshoz forduljon vagy nyugton maradjon. Ha a hármasszövetség három állam helyett valamennyi államot magába foglalná, a béke évszázadokra biztosítva lenne.”

A zürichi hajóúton Nobel még kitartott nézete mellett: a háborút, a pusztulást a tökéletességig fokozott hadieszközök fogják legyőzni. Barátnője nem tévedett: adományai valójában udvariassági gesztusok. Olykor nem is udvariasak.

Élete utolsó szakaszában Nobel kétségbeesett pesszimizmusa azonban egy kissé felenged. Mindvégig találmánya kelepcéjében vergődik, de a szabadulást - az emberiségét! - nem csupán az elszabadult pokol rettegetéséről reméli, hanem - kétség és remény közt ingadozva - magától az Embertől is várja. 1895 novemberében megírta végrendeletét.

Sokan állították, és nem ok nélkül, hogy a békedíj megalapításában döntő szerepe volt Bertha von Suttner érveinek, eltökélt meggyőződésének és személyének.

11

Jókainál

1895-ben a Parlamentközi Unió Brüsszelben ülésezett. „Első ízben vesz részt magyar küldöttség az értekezleteken. A delegáció élén Maurus Jókai, legkiválóbb tagja Apponyi gróf; szónoki képessége bámulatot kelt” - jegyzi fel Bertha. A konferencián Magyarország a közelgő millennium alkalmából Budapestre hívja meg a Parlamentközi Uniót a következő, hetedik ülészakra.

Apponyi Albert gróf, akiről oly lelkesen ír, valóban kiváló szónok, méltán és gúny nélkül nevezhető aranyszájúnak. A nagy hírű osztrák jezsuita kollégiumban nevelkedett, ahol a szülők kívánsága szerint készítették elő jövőre pályájára a növendéket. Apja államférfinak szánta, a jezsuiták erre a feladatra oktatták; kiváló nyelvismeret és szónoki készség birtokában lépett a közéletbe. Az El Greco-képek megnyúlt alakjaira emlékeztető nagy műveltségű gróf szuggesztív egyéniség, bámulatra méltó beleérzéssel találja meg a kapcsolatot hallgatóival.

Az elnök Apponyi iránti lelkesedése hamarosan lohadni kezdett. Lapjában többször is kifejtette azt a nézetét, hogy a Parlamentközi Unió és a békeegyesületek „ugyanannak a mozgalomnak két különböző, de szorosán egymáshoz tartozó formája, egyik a másikból nőtt ki”, következésképpen kívánatos, hogy kölcsönösen részt vegyenek az ülészekon - a békeegyesületek küldöttei mint meghívottak, a képviselők országuk béketársulata tagjaiként. Ebben az értelemben írt Apponyinak, aki 1898 áprilisában kelt levelében így szögezi le elutasító álláspontját: „A békemozgalomban vállalt helyzetemet maradéktalanul tisztázza tevékenységem a Parlamentközi Unióban; ezen túllépni nincs módomban. A szerepek bizonyos megoszlása kívánatos az ügy érdekében.” Bertha von Suttner joggal tart attól, hogy ez a magatartás csökkenti a széles körű békemozgalom, a béketársulatok jelentőségét.

Bezzeg Jókai! Őt nem köti meggondolás, hogy képviselő, s a Parlamentközi Unió tagja létére nevével, sugárzó egyéniségével szolgálja a jó ügyet a nagyrészt hősnők ösztönzésére megalakult Magyar Békeegyesületben.

Az igazságnak tartozunk vele, hogy az elnök szívéhez szóló leveleket intézett Jókaihoz, arra kérve, vállalja el a megalakuló társulat elnökségét. „Ön a mi támaszunk és mentsvárunk” - írta. Az Osztrák Béketársulat nevében küldöttséget is menesztett hozzá. Jókai a nyilvánosságnak adott nyilatkozatában fejtette ki véleményét a békemozgalom céljairól, erre válaszolt Bertha von Suttner 1895-ben kelt levele.

„Mélyen tisztelt nagy Író!

...Nagylelkű nyilatkozatából kitűnik, hogy Ön egyetért a nemzetközi békemozgalom céljaival: megbékülés, a nemzeti gyűlölködés gyógyítása, biztosított tartós béke, s örömmel látná ennek az állapotnak boldogító következményeként az általános leszerelést. Csupán egyetlen kétsége van: Ki kezdje el?... Ön úgy véli, hogy Ausztria és Magyarország nem kezdheti el. Ez a kétség merül fel mindenhol - Franciaországban és Oroszországban is -, és kettős félreértésből ered.

A leszerelés ugyanis csak általános egyetértéssel mehet végbe, tehát senki nem kezdi el, továbbá a lefegyverzés nem alapja, hanem következménye lenne az előzetes békekészségnek. A várak közti háborúskodások sem azért értek véget, mert az apródokat elbocsátották és a várárkokat feltöltötték, hanem az apródok és várárkok azért tűntek el, mert a várak háborúskodását magasabb rendű törvénykezés váltotta fel.”

Jókai - aki idős korára a dinasztia buzgó híve lett - felvetette azt a problémát, hogy a haza, a szabadság és az uralkodó megvédésének kötelessége konfliktusba kerülhet a pacifizmussal. Az elnökő megnyugtatóként leszögezi: „...ezt a kötelességet egyetlen béketársulat sem vonja kétségbe... A békemozgalom olyan közállapot létrehozására törekszik, amelyben az ilyen támadások lehetetlenné váltak.”

Bertha egy Katscher nevű újságíróat meneszt Budapestre, aki sokáig élt Magyarországon. Az újságíró felkeresi Jókait s azokat a közéleti férfiakat, akikkel az elnökő élénk levelezést folytatott.

„Ahelyett, hogy hosszasan számolnék be az eredményről - írja Bertha von Suttner -, közlöm a bécsi sajtóhoz érkezett sürgönyt:

Budapest, december 15. - A békeegyesület tegnap megalakult. Az ülést Berzeviczy báró, az országgyűlés alelnöke vezette. Előadások: magyarul Jókai tartja, németül Suttner báróné. Viharos lelkesedés. Meghívás a hetedik Világbéke Kongresszusra. Az elnökségben kiemelkedő személyiségek, köztük az előző kabinet két minisztere. Elnök: Jókai. A sajtó ujjongva lelkesedik. A magyar és német lapok négytől tíz hasábig terjedő beszámolókat közölnek... Bánffy miniszterelnök kijelentette, hogy Budapest örömmel várja a Parlamentközi Unió képviselőit.”

Budapesti tartózkodásuk során Suttnerék felkeresik Jókait svábhegyi villájában. „Két nagyon érdekes óra” - olvashatjuk az „Emlékezések”-ben a látogatásról.

Jókai hetvenegy esztendő. Suttner bárókat ősz szakállú, ősz bajuszú, sovány öregember fogadja, kopaszágát paróka fedi, arca nyájas, szelíd kék szeme tászkás.

Az elnökő, ez az ízig-vérig nagyvilági dáma bizonyára méltányolja a házigazda világfiás modorát s azt a lovagias tiszteletet, ártatlan hódítási szándékot, amellyel Jókai fiatalságától kezdve a nőkhöz közeledett. Ártatlan szándék, hiszen a szerelemben soha nem Jókai választott, őt szemelték ki, s az író, aki minden réteg nyelvén tud szólni, még a kofákén is, csak az udvarlását nem ismeri; hősei egytől egyig lelki nagyságukkal, jellemük szilárdságával nyerik meg hölgyük szívét. Jókai úgyszólván állandóan jelenlévő igyekezetét, hogy környezetét elbűvölje, ezúttal meghatványozza az a vágy, hogy személyével bizonyítsa hazája szellemi életének rangját az európai tekintélyű Suttner báróné előtt.

Jókai kifinomult beleérzéssel mindenhol megtalálja a megfelelő tónust; tetszése szerint anekdotázgató, cigányzenét és kapros-túrós lepényt kedvelő magyar nemes, tökéletes udvari ember, s az alattvalói tiszteletet csak növeli saját nagyságának szerényen viselt tudata. A Burg fogadótermeiben, a trónörökös dolgozószobájában ugyanúgy belesimul a környezetbe, megőrizve egyéniségét, akárcsak művészkörökben, így Laborfalvi Róza unokája, a Jókai névvel törvényesített Róza és annak férje, Feszty Árpád társaságában. A szerepek mögött, amelyeket mindig ártalmatlanul, sőt általában nemes érzelemtől vezetve játszik, ki ismerte igazi arcát? Talán senki a halott feleségen, a híresség színésznőből fájós lábú, mamuszban csoszogó, zsémbes, bogaras vénasszonnyá öregedett Laborfalvi Rózáon kívül. (Házasságuk utolsó szakaszában nem a korkülönbségük hét esztendejével, hanem legalább tizenhét, látszott idősebbnek férjénél.)

Suttnerék mit sem tudhatnak a nagy író politikai színváltásairól - valamennyi önzetlen, jóhiszemű -, az elképesztő piruettekéről, amelyek a márciusi tizenkét ponttól a kormánypárti képviselőségig vezettek, arról a nagyvonalúságról, amely az uralkodó iránti alattvalói tiszteletet, a dinasztikus hódolatot összeegyeztette a Kossuth koporsójánál tartott megindító és felemelő gyászbeszéddel.

Az örökös anyagi zavarral küszködő Jókai egy bőkezű nábob gesztusával segít mindenkin, aki hozzáfordul, pénzt ad a megszorultaknak, kezességet vállal ismerősökért és ismeretlen betolakodókért, sőt merő könyörületből még a nevére hamisított váltót is elismerte. De milyen különös! A nyájas, csupaszív öregúrnak gyermekkorától fogva soha nem volt igazi barátja, hacsak a Petőfivel kötött rövid életű barátságot nem számítjuk kivételnek. Nem így Bertha, őt tartós és tartalmas kapcsolat fűzi jó néhány elvbarátjához. Ha alaposabban ismerné a házigazdát, bizonyára eltűnődne megnyerő és távortartó nyájasságán. Jókai a tömegekre volt berendezkedve, akárcsak ő, de magányosan, nem fegyvertársak csoportjában. A népszerűséget is alapvetően másként viselik ők ketten. Bertha szomjúhozza és élvezzi az elismerést, Jókai természetes állapotként veszi tudomásul. „Zavarba jött, ha valahol nem kezdték ünnepelni” - jegyzi meg róla Mikszáth.

Az ország nagy írója özvegy, tíz éve vesztette el kínzóját és gondviselőjét, Laborfalvi Rózát. Suttnerék látogatása után három esztendőre - még a szeptember hónap is egyezik - bécsi körökben is kiadósan csámcsognak a meghökkentő híren, hogy Jókai aggastyánként feleségül vette a tizenkilenc éves Nagy Bella színésznőt. A kortársak aligha tudták, milyen magárahagyatottság előzte meg a botránys támadásokat kiváltó lépést, és milyen kiszolgáltatott volt a saját nagylelkűsége csapdájába fogott öregember a ráerőszakolt házasságban.

A házigazda megmutatja vendégeinek művei jubileumi kiadását, vagyis a tervezett száz kötetből egyelőre megjelent húszat, és - Berthát idézzük - egyéb kincseit. Bizonyára megtekintették Jókai ásványgyűjteményét, az üvegszekrényben őrzött különleges csigáit, a saját kezűleg faragott sétatobokat és Laborfalvi Róza fából készült mellszobrát. Jókai fogságban faragta ki - sajtóvétségért ítélték el -, a magány unalmát hessegette a kétkezi munkával. Láthatták az ezüstkoszorút, az aranytollat és a szerb fejedelem ajándékát, a gyémántgyűrűt, az antikváriumokból összehordott hatalmas anyagot, a sok ritkaságot, kéziratot, naplót, feljegyzéseket különös bűnesetekről, helyi mondák, regényes történetek tárházát, tudományos műveket, történelmi, földrajzi, csillagászati, kémiai munkákat, a segédeszközöket alkotásaihoz. Suttner báróné tekintete lehet, hogy megakadt a két pakli francia kártyán - Jókai, ha belefáradt az írásba, vagy ami ritka eset, elakadt, pasziánszozni szokott.

A házigazda büszkesége a kert; a hajdani kavicsbánya helyére termőföldet hordatott, gyümölcsöst, diófákat, díszcserjéket ültetett. Pitymallatkor kelő ember lévén maga öntözte a virágokat, metszette a szőlőt, gondozta a fákat. A műteremnek átalakított pajtában Feszty és Róza festett, amikor a Bajza utcai házból nyaranta ellátogattak néhány napra a „pápihoz”. (Három év múlva a „pápinak” becézett Jókait elmeorvossal próbálják beszámíthatatlannak nyilvánítani, hogy a jövődöbéli örökséget és a szerzői jogdíjakat teljes egészében megkaparinthassák.)

A társalgás a két látogató protokollbókjain kívül feltehetően kerüli az irodalmat. Jókai nem ismeri Bertha von Suttner regényeit, Suttner báróné nem értékeli a házigazda műveit. Jókai regényei hatalmas példányszámban jelennek meg, főként német és angol nyelven, népszerű író Ausztriában, de nem a vájtfülűek olvassák. A romantikát, ezt a meghaladott irányt képviseli a naturalizmus korában. Ha Bertha von Suttner kezébe vette is valamelyik művét, naturalizmushoz kötődött ízlésétől bizonyára távol állt Jókai lenyűgöző, *hiteles* mesevilága, a hősök és szörnyetegek, a hazaszeretet és a szabadság megszállottai, a világból menekülők, akik mind arról vallanak, hogy milyen nagyság és milyen rémségek, milyen lehetőségek és rejtélyek vannak az emberben. A korabeli osztrák és német irodalmat, amelyben Suttnerék alaposan tájékozottak, akárcsak az élvonalbeli franciában, Jókai alig ismeri, de otthonos az osztrák - igaz, a régebbi osztrák - színházi életben, abban az időszakban, amikor Laborfalvi Róza még játszott, s ő színikritikákat írt.

Elképrázthatná látogatóit osztrák és német történészek munkáinak ismeretével, és mindazzal, amit botanikából, ásványtanból tud -, de saját személyét soha nem helyezi előtérbe. Szerényen vágyott csillogni.

Összekötőkapocs Bécs is, az egyetlen nagyváros Budapesten kívül, ahol Jókai otthon érzi magát. Gyakran utazik az osztrák fővárosba, főként a készülő munka, az „Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben” miatt, amelynek Rudolf trónörökös volt patrónusa, halála után pedig özvegye, Stefánia vette át a védnökséget - az elnöknő is bejáratos hozzá. Jókai a régi, történelmi Bécset, a Mária Terézia és a II. József korabeli várost is kitűnően ismeri.

A két béketársulat elnöke közt bizonyára szóba kerültek a békemozgalom kérdései. A cél közös, a részletek megítélésében van az ellentét, és Bertha az éleslátóbb.

Jókai a Parlamentközi Unió brüsszeli kongresszusán tartott francia nyelvű beszédében fejtette ki álláspontját: „Az egész világ akarja a békét, a civilizált társadalom minden tényezője: az államfők, a kormányok, a népek. S akarja minden osztálya...” Fel is sorolja: „...a legfelső tízezer, a polgárság, a munkások, a nagytőke - még a katona is.” Bertha von Suttnernek nincsenek ilyen illúziói. Cikkeiben nemegyszer támadja - és milyen élesen! - a fegyvergyárosokat, a Krupp művek, a Schneider-Creuzot gyárak szerteindázó befolyását, a nacionalista ideológia torzító hatását. Mennyi gúnnyal és indulattal kel ki az Ónémet Szövetség ellen, amelynek jelszava: „A németeket illeti meg a világ!”

A szelíd, beletörődésre hajlamos Jókai úgy véli, hogy a háborúpártiakkal ellentétben „a béke utáni vágyakozást nem lehet a vakbuzgóságig fokozni”. Az Osztrák Béketársulat elnöknője a békemozgalom fanatikusa, az ellentábor ebben az időben ragasztja rá a *nyüzsgönc*, a *békefűria* jelzőket, vagy kedélyeskedő gúnnyal *Béke Berthának* nevezi.

Brüsszeli beszédében Jókai hangsúlyozza, hogy a munkásoknak joguk van „részesedni a szemük előtt lévő vagyontól”, amelyet „munkájukkal gyarapítanak”, de fenyegető rémként szól a szocializmus „apokaliptikus bálványáról”. Suttner báróné jóval realisabban vélekedik a szocializmusról, keresi az együttműködés lehetőségét, s élete utolsó esztendeiben benne látja azt a tömegmozgató erőt, amely képes a háborúk megakadályozására.

Nézeteik a békemozgalom távolabbi lehetőségeiről és megvalósulásának módjáról különböznek. Jókai minden porcikájával a hazájához kötődött ember, a nemzet sorsát faggató művész, eszményeket adva mutat utat; az emberiség jövője ritkán, s akkor is utópiaként foglalkoztatja. Bertha von Suttner - céltalan lenne kutatni, hogy félig cseh, félig német származása, hányatott élete vagy hajlamai miatt - nemzetközi egyetemes méretekben vizsgálja a problémákat.

A közéleti Jókai a Monarchia keretei közt gondolkodik - ismét ne kutassuk, mekkora része van benne az Erzsébet királyné iránt érzett rajongásának, Erzsébet lelkesedésének a Jókai-regényekért s az író és a trónörökös barátságának. (Rudolftól ő azt remélte, hogy a központi fekvésű, természeti szépségekben gazdag Budapestet emeli majd a birodalom centrumává.) A Monarchia Jókai szemében nem összetákolt állam, hanem két nemzet szövetsége, a nemzetiségek hazája, a *kiegyezés* eredménye. Bertha von Suttner ugyancsak kritikus szemmel nézi és bírálja a Monarchiát és nemzetiségi ellentétéktől feszülő, elaggott államnak tartja.

Nézeteik másfélesége világosan megmutatkozik társadalmi utópiájukban. „A jövő század regénye” lenyűgöző, költői mű, Jókai szabadjára engedi alkotó fantáziáját, Bertha von Suttner „Gépkorszak”-a szürke, nehézkes, de okos írás. Jókai a Habsburg-dinasztia Miksái, Lipótjai, Ferdinándjai sorát megszakítva egy II. Árpádot helyez a Monarchia trónjára; az uralkodó segítőtársa, a Monarchia megmentője a lángeszű székely férfi, Tatrangi Dávid. Íme, az uralkodó és a nép, az osztrák és a magyar összefogása! Tatrangi feltalálja többek között az elektromossággal működő repülőgépet, s a technika segítségével áldásosan alakítja át először Otthon állam, majd az egész emberiség életét. A 2000. évben - babonás hiedelmek a világ

végét jósolták erre az esztendőre, akárcsak annak idején az ezredik évfordulóra - a béke kora köszöntött a Földre. Vérbeli romantikus létére Jókai a megoldást a lángeszű, önzetlen, ember-szerető hőstől várja. Utópiája eleve magán hordja a megvalósulhatatlanság jegyét.

Bertha von Suttner regényében ugyancsak 2000-ből, az államok közti szövetség békét biztosító korszakából tekint vissza egy professzor a tizenkilencedik század 1866-tól 1887-ig terjedő szakaszára. Az író a technika fejlődésének kétirányú következményeit elemzi: az áldásos lehetőségeket a békés fejlődés keretében, és az iszonyú veszélyeket, ha a militaristák rendelkeznek vele. Itt bukkan fel először Bertha von Suttner elképzelése az államok közös békefenntartó rendőrségéről, amelyben túlzás nélkül ismerhetünk rá a mai kék sisakos ENSZ-csapatok ősére.

Az elnöknő ezekben az években joggal derülátó. Mekkora utat tett meg a mozgalom a feledésbe merült 1849-es párizsi békekongresszus óta, amelyen Victor Hugo elnökölt! A közvélemény a békemozgalmat jó ideig néhány széplélek ábrándjának vagy éppenséggel kelekótyák rögeszméjének tartotta. Azóta világnézetté vált, egyik ország után a másikban vert gyökeret. A nemzetközi döntőbírótság tervezetét Európa egyik legtekintélyesebb államférfia, az angol Gladstone teljes erőből támogatja. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közt elsimult egy háborúval fenyegető konfliktus. A világeseményekről vezetett naplójában Bertha von Suttner megállapítja: „Néhány év előtt, amikor a békemozgalom még nem öltött testet, nem volt hangja, a katasztrófa elháríthatatlan lett volna.” Igaz, katasztrófákat is feljegyzett: a kubai forradalom kegyetlen leverését, Olaszország gyarmati háborúját az abesszinok ellen - olasz vereséggel végződik! - és nyugtalanító híreket a nagyhatalmak koncává vált Balkánról.

A budapesti békekongresszus elnöke, Türr az ülészak megnyitása előtt látogatóba érkezik Harmannsdorfba. A Rómából Budapestre tartó tábornokot a kastély előtt nevével ékes diadalív és üdvzene fogadja. „Türr sok érdekes dolgot beszél el. Ez a férfi csupa derű, jóság, szellem... Úgy tűnik, azok a legkitűnőbb emberek, akiket néhányszor halálra ítélték.”

A háziasszony és hetvenegy esztendejével is daliás vendége jól megérti egymást, nemcsak a béke kérdésében, hanem Bismarck csepülésében is. Egyikük sem állhatja; Türr kis történeteket mond el, amelyekből kiviláglik, milyen fölényes nyíltsággal beszél Bismarck a saját diplomáciai fogásairól, miután már sikerrel jártak: „Nem bírtam teljesen meggyőzni az uralkodómat, hogy háborút kell viselnünk Ausztria ellen, de az árok szélég eltuszkoltam, onnan már muszáj ugrania.”

A tábornok emlékeiről beszél, és megemlíti Garibaldi békefelhívását, amelyet a népvezér hadjárata végén Európa uralkodóihoz intézett. Elő is veszi a felhívás egy példányát, és persze azt sem hallgatja el, hogy társszerzője volt a szöveg megfogalmazásának.

Garibaldi valamennyi európai állam szövetkezését indítványozta: a békés tömörülés lehetővé tenné, hogy „az óriási összegeket, amelyeket a néptől vonnak el, a közjavakat gyarapító, a jólétet emelő célokra fordítsák”.

Bertha a történelmi erők alakulásán töpreng, amely a hőst kiszorította a cselekvés színteréről, és megjegyzi, hogy a felhívás visszhang nélkül maradt, s a kor hivatalos értékelése meghamisítja Garibaldi alakját. Méltatlankodva mutatja, hogy egy lexikonban mit írtak Garibaldiról: „Bátor, hazaszerető, de nem rendelkezett kellő politikai belátással. Fantaszta...”

És Türr? Akárcsak kortársai színe-java, átélte azt az ellentmondást, ami az egyéniség korlátlan kibontakozása és a közösségbe olvadás szándéka között fennállt. Bizonyára eltűnődött olykor egykori vezére és a saját életútján. A megszállottan állhatatosén, aki fenntartás nélkül szolgálta a népi szabadságeszmét, s a kényszerűen állhatatlanok, az okosan egyezkedők sorsán. Mennyi bizonyosságon és kétségen volt ő már túl, amikor az olasz király üzenetét közvetíti félhivatalosan Ferenc Józsefnek! A hajóra, amely 1896 szeptemberében Bécsből Budapestre viszi a küldötteket, Vácnál a magyar békebizottság három tagja és a tekintélyes *Pesti Napló* egyik munkatársa száll fel a vendégek üdvözlésére, és nyomban interjút készít Suttner bárónéval. A pesti kikötőben ünnepélyes fogadtatás, éljenző tömeg. A századvég emberbarátai azzal áztatják magukat, hogy a béke felé menetelnek. A várakozó bérfogatok a Royal Szállóba viszik a vendégeket, ahol Türr köszönti őket. A következő nap interjúkkal és látogatásokkal telik el, az osztrák Béketársulat elnöknője felkeresi Bánffy miniszterelnököt,

Türr ebédet ad tiszteletére a Hungáriában, este díszvacsora a Royal termeiben, Türr és Zichy Jenő, az ázsiai utazó vállalja a házigazda szerepét, ünnepek, köszöntők, a millenniumi főváros kitesz magáért. A békekongresszust megnyitó Türr az emelvényen a belügyminiszter és a főpolgármester közt foglal helyet. A Városháza nagyterme telis-tele.

De mennyi szórszálhasogatás, korlátolt csökönyösség a felszólalások folyamán! Egy fiatal francia pap azt indítványozza, a kongresszus forduljon XIII. Leó pápához, aki szívén viseli a világbéke ügyét; támogatása nagy hasznára lenne a mozgalomnak. Bertha, akitől igazán távol áll a katolikus világnézet, rögtön átlátja, hogy a pápai támogatás hatalmas tömegekkel növelné a béketábor, és kifejté nézetét, milyen nagy hatása lenne, ha a pápa békevágyát enciklika alakjában intézné a hívők millióihoz.

Egy küldött tiltakozik. A pápa bevonását a békemozgalomba sérelmesnek találhatják, elsősorban a szabadgondolkodók, és a más vallásúak is. A javaslatot végül elfogadja az értekezlet, de a Vatikán óvatos. XIII. Leó csak jámbor óhajának ad kifejezést. A harctérre induló katonákra valamennyi hadban álló ország papjai továbbra is Isten áldását kérik.

A Parlamentközi Unió ülésén is akadékoskodásoknak tanúja a karzatról figyelő Suttner házaspár. A liberalizmus egy lelkes osztrák híve azt kifogásolja, hogy olyan országok küldöttei is megjelentek, ahol önkényuralom van. A beszéd elsősorban a cári Oroszország ellen irányul, és nehéz volna eldönteni, hogy a szónokot a parlamentáris rendszer tisztelete, vagy a Monarchia és Oroszország egyre élesedő érdekellentéte készítette állásfoglalásra. Szavaira Apponyi válaszol; kifejté, mennyire fontos, hogy az egész Európa harmadát kitevő Oroszország is részt vegyen a békéért folyó munkában. Sok jel arra mutat, hogy a cári birodalomban is erősödik a fegyverkezési hajszá megszüntetését sürgető irányzat.

A programban szerepel még a millenniumi kiállítás, a Feszty-körkép megtekintése, bankettek, felvonulások. Az ülészekok befejeztével utazás a Vaskapuzhoz. Az ezeréves Magyarország ünnepléséig elkészült szorost Ferenc József nyitja meg. „...hajónk a Dunán sorrendben a negyedik a császári hajó mögött, a másodikon tábornokok, a harmadikon diplomaták - így az „Emlékezések”. - A császári gőzös kettévágja a szoroson átnyúló, virágokból font kötelet, és Ferenc József békés és gyümölcsözö nemzetközi együttműködésre [Bertha aláhúzta ezeket a szavakat] s a népek jólétére üríti poharát.”

Ferenc Józsefben, mint békeuralkodóba vetett reménykedése azonban korántsem teljesen szilárd. A császári-királyi audienciáról beszámoló jelenet enyhe gúnyról árulkodik, s talán csupán azért enyhe ez a gúny, mert az osztrák békemozgalom vezetője nem kockáztathatja az uralkodó jóindulatának elvesztését. Az angol papok békeegyesülete arra kérte az elnököt, hogy az uralkodókhoz intézett feliratát személyesen nyújtsa át Ferenc Józsefnek. Bertha a kabinetirodában jelentkezik kihallgatásért.

„A jelzett napon és órában, társulatunk alelnöke kíséretében megjelentem a Burgban. Az audienciaterem előtti helyiségben nyüzsögtek az egyenruhás katonai méltóságok: tábornokok és törzstisztek várakoztak, hogy a császár elé kerüljenek. Nekünk nem kellett hosszasan várakozni: amikor az ajtó kinyílt az éppen távozó előtt, máris szólítottak bennünket. Ez a megkülönböztetés korántsem tulajdonítható annak a ténynek, hogy a béketársulat elnöksége nemzetközi döntőbírásgot kérő feliratot hozott, az előnyt csupán annak köszönhetjük, hogy kísérem herceg volt - hiszen az udvarnál minden a rang és a cím után igazodik.

Kezemben a tetszetős burkolatú tekerces, nyelvem hegyén a sokszor megrágott elmondandó szavak, amelyek kicsúsztak emlékezetemből, amikor a szárnysegéd kinyitotta előttünk, majd becsukta utánunk az ajtót. A császár íróasztalánál állt, és néhány lépést tett felénk. Mély - szerintem sikerült - udvari bók után előadtam óhajomat, kísérem még néhány magyarázó szót fűzött hozzá, aztán átnyújtottam az iratot. A császár nyájas arckifejezéssel vette át. Fejtege-

tésemre a nemzetközi döntőbíróóság felállításáról így válaszolt: - Ez valóban igen szép lenne... csak hát nagyon nehéz...

Majd néhány kérdést intézett hozzánk és biztosított bennünket, hogy az iratot figyelmesen elolvassa és foglalkoznak vele, aztán főhajtás, udvarias *köszönöm* - és elbocsáttattunk.”

Az iratot az európai uralkodókon kívül az Egyesült Államok elnöke is megkapja. „Az akciótól nem reméltünk pillanatnyi sikert” - jegyzi meg Bertha von Suttner. Bizakodása mégis megrendíthetetlen.

Ne kicsinyeljük ezt a bizakodást. A béke ügyét könyvei, cikkei, szervező munkája jóformán elszigetelt mozgalomból európai, sőt idővel világméretűvé szélesíti. A Parlamentközi Uniót, bár neki nő létére nem lehet helye hazája parlamentjében, lelkes és okos agitációjával segíti fontos politikai tényezővé, a Népszövetség, majd az ENSZ előfutárává.

Alfred Nobelt holtan találták 1896 decemberében sanremói villája dolgozószobájában. Kívánsága értelmében a holtá nyilvánítás után átszúrták szívét. A villából Alfred Nobel Svédországban élő rokonai sürgősen elszállították a legfontosabb értékeket, elsősorban jegyzeteit. A halálhír után rövidesen megjelent a világsajtóban a tudósítás Nobel végrendeletéről. A rokonok egymilliót örököltek. Ennek levonásával Nobel egész vagyonát alapítványként hagyja kimagasló tudományos és irodalmi művek alkotóira és a béke ügyét hathatósan előmozdító személyekre. A végrendelet értelmében a négy díjról - fizika, kémia, fiziológia vagy orvostudomány és irodalom - a svéd Akadémia, a békedíjról a norvég képviselőház, a Storting dönt.

A végrendeletet a Nobel-örökösök egy része azonnal megtámadta, főként azzal az indokkal, hogy az 1895-ben kelt végrendeletet két másik előzte meg. A család Oroszországban élő tagjai, mindenekelőtt a feltaláló unokaöccse, Emmanuel Nobel önzetlenségének köszönhető, hogy a végrendelet körüli huzavona csupán öt évig, nem évtizedekig tartott. Emmanuel Nobel felkereste Berthát Harmansdorfban és beszámolt neki, milyen küzdelmébe került érvényt szereznie nagybátyja testamentumának. Kivált a békedíj körül voltak bonyodalmak. A svéd király nem akart belenyugodni, hogy a díjat a norvég képviselőház ítéli oda, ugyanis Svédország és Norvégia közt ebben az időben kiéleződött a helyzet.

„Való igaz, ez az alapítvány nagy elégtétel volt nekem - írja Bertha von Suttner. - Az egész világ előtt nyilvánította ki, nem egy ábrándkergető, hanem egy zseniális feltaláló, s ráadásul hadianyagé, hogy a népek testvérisége, a haderők csökkentése, a békekongresszusok előmozdítása az emberiség egyik legfőbb boldogságát valósíthatja meg.” És a technika fejlődésének távlatait felismerve kijelenti: „A rohamosan fejlődő kutatás a természet felett uralkodó hatalmat ad az ember kezébe, amely Istenné vagy Sátánná teheti.”

A diplomácia boszorkánykonyhája

A hírlapokat általában Artur Gundaccar saját kezűleg vitte el a postamestertől a levelekkel együtt Harmannsdorfba; a cári békemanifesztum néven emlegetett felhívást is ő olvasta először az újságban. Már messziről, örömtől sugárzó arccal kiáltja a parkban ülő feleségének, hogy csodálatos hírt hoz, majd belekezd a kiáltvány olvasásába. Bertha eleinte azt hiszi, hogy valamelyik tekintélyes békebarát, talán Passy kiáltványát közli az újság. Artur azonban évődve tér ki a válasz elől, folytatja a kiáltvány felolvasását, amely emberbaráti szövegek után rátér a fegyverkezési hajszára gazdasági következményeire, az egyre élesedő válságokra, s kifejti, hogy „a népek egyre keservesebben viselik el a hadsereg nyomasztó terhét”.

Bertha ennél a passzusnál úgy véli, hogy a felhívást nyilván szociáldemokrata írta. Majd felsóhajt:

- Bár az államfők is így gondolkoznának!

- Olvasd magad és örvendezz - mondja Artur.

A békemanifesztum felszólítja valamennyi ország kormányát, hogy gyűljenek össze értekezletre. II. Miklós cárnak az államfökhöz intézett felhívása a fegyverkezés csökkentéséről Suttner bárónénál sokkal gyanakvóbb személyekben is reményeket keltett. Az Oroszországgal szövetségben álló francia sajtó nagy része ujjong, az „északon fellobbanó fényt” emlegeti; a cár „a béke olajágát hozza”. Egy tekintélyes bécsi újság szerint a felhívás „csodálatos muzsikaként árad szét a világon”. „A történelem új szakasza nyílik meg”, így egy másik nagy osztrák lap. Róma a század nagyszerű eseményének nevezi, a New York-i sajtó úgy véli, hogy alighanem „korunk történelmének legjelentősebb és legjótékonyabb irányzata kezdődik el”. Angliában egymást érik a békegyűlések: államférfik, képviselők, lelkészek ismertetik a manifesztumot és az első államok közti világbéke-értekezlet céljait.

A lelkesedésbe kezdettől fogva ellenséges hangok vegyültek. „És Elzász-Lotaringia?” - veti fel a fájó kérdést a sovíniszta francia újság. Kipling, aki Indiát félti a cári birodalomtól, rosszhiszemű ámtítást szimatol mögötte. A legellenségesebbek a német lapok: fanyalogva vagy nyíltan támadnak. A szocialista és a nacionalista sajtó egyaránt elutasítja a manifesztumot, de indítékaik merőben különböznek. Az utóbbi a germán hősiességet magasztalja, a felhívást veszélyes utópiának nevezi. A szocialista párt vezetője, Liebknecht nem bíz az autokrata cár messiási szerepében, és nyíltan kimondja: II. Miklós leszerelési indítványa kelepce.

Bertha meg van győződve, hogy az emberiség sorsa fordulóponthoz ért: megnyílt a világbékéhez vezető út. Cikkeiben magasztalja a cárt, akinek üzenete „a békemozgalom mind ez ideig legdöntőbb eseménye”, és bírálja támadóit. Egy-két kiváltképpen otromba írást, amely az uralkodóval együtt őt is célba veszi, közöl önéletrajzában.

„A cár leszerelési javaslata természet- és civilizációellenes. Ezzel a néhány szóval kimondtuk felette az ítéletet. Suttner báróné, aki néhány éve a »*Le a fegyverekkel!*« jelszót hirdette meg, és minden férfit sikerült vele megnevetetnie, most megérte azt a nagy diadalt, hogy a cár is hangoztatja kiáltását, de Suttner bárónénak és a többi jó léleknek rövid lesz az öröme, ugyanis miként már mondtuk, a leszerelés természet- és civilizációellenes.”

Egyik-másik újság azt találgatja, vajon őszinte utópia-e a cár leszerelési javaslata, vagy az orosz politika számítása bújik-e meg mögötte, azé a politikáé, „amelynek ravaszságát egyetlen állam diplomáciája sem múlja felül”. Néhány sajtótermék „a Suttner bárónéhoz és társaihoz

hasonló nemzetközi békerajongókat” gyanítja a cári manifesztum értelmi szerzőjének, akiket „ez ideig senki nem vett komolyan”.

A durva támadások csak tüzelik Bertha lelkesedését. Meggyőződése - s ezzel nem állt egyedül -, hogy a cár javaslata szorosan összefügg a békekongresszus és a Parlamentközi Unió valóban nagysikerű budapesti ülésével. Az orosz konzul - maga is békebarát - részletes és rokonszenvező jelentést küldött az ülésekről.

A korabeli európai diplomáciának ugyancsak fejtörést okozott, kinek vagy minek a hatására bocsátotta ki II. Miklós a fegyverkezés csökkentésére buzdító felhívását. A Monarchia pétervári követe jelentése szerint az indítvány háttérében Bloch őexcellenciája, a dúsgazdag milliomos, a cár belső titkos tanácsosa cím viselője áll. Bloch hatkötetes munkát írt „A jövő háború technikai, politikai és gazdasági vonatkozásai”-ról. A négyezer oldalas mű „katonai-tudományos szempontból dolgozza fel a suttneri gondolatokat, és remek okfejtéssel bebizonyítja egy európai háború képtelenségét, valamint a leszerelés csökkentésének szükséges voltát”, közli egy félhivatalos levél Szentpétervárról a bécsi külügyminisztériummal. Blochot többször fogadta a cár. A levél az audienciákról is beszámol: „Az első kihallgatás két óra hosszat tartott. Őfelsége elrendelte a könyv kinyomtatását, s a munka két hete megjelent a könyvkereskedésekben. Bloch őexcellenciáját még öt ízben fogadta a cár hosszas kihallgatáson, majd később, májusban őfelsége a cárné ismételtén.”

Az oroszországi angol követ többféle okot gyanít, és utoljára említi a legnyomósabbat. Fejtegetése az osztrák követ jelentéséből ismeretes. Az angol diplomata „nem kételkedik a fiatal uralkodó kezdeményezésének nemes szándékában, amely egy bizonyos Bloch, valamint a Türr tábornok elnöklésével ülésezett budapesti békekongresszus hatása alatt áll...” Majd a lényeg következik: „A termés idén a tudomásra jutott híreknél is rosszabb, a nyomor súlyosabb. Oroszországnak jelentős külföldi tőkére van szüksége, Franciaország nem hajlandó a már befektetett hétmilliónál többet folyósítani. A kormány ezek után Londonhoz fordult; ott határozottan leszögezték, hogy Anglia mindaddig egy pennyt sem hajlandó elhelyezni Oroszországban, amíg a cári kormány *kétségbevonhatatlan bizonyítékot* nem ad békés szándékáról, nehogy az angol tőkét stratégiai utakra, kikötők megerősítésére és egyéb fegyverkezési célokra fordítsák, amelyek esetleg Anglia ellen irányulhatnak...”

Ez a „kétségbevonhatatlan bizonyíték” az államfőkhöz intézett felhívás, hogy a fegyverkezés korlátozását nemzetközi konferencián együttesen tárgyalják meg.

A Szentpétervárra akkreditált angol követ ironikus véleménye helytálló. A bécsi Udvari és Állami Levéltár az idézett leveleken kívül a londoni osztrák követnek az angol külügyi államtitkárral folytatott beszélgetésének összegezését is őrzi. A magánjellegű eszmecsere az államtitkár „meglehetősen élesen szólt az orosz kormányról. Nézete szerint Miklós cár teljesen a miniszterei kezében van, akiknek - őfelsége humánus eseményeinek hízelegve - feltett szándékuk, hogy a többi nagyhatalmat, főként Angliát rábírák, hogy a fegyverkezést beszüntesse, amíg Oroszország be nem fejezi a szibériai vasútvonal építését, és kölcsönöket nem szerez. A leszerelési indítványnak az az oka, hogy Oroszország pénzszerzési kísérletei az utóbbi időben akadályokba ütköztek”. A Berlinből Bécsbe küldött hivatalos vélemény egyenesen kimondja: „Oroszország célja gazdasági térhódítás Kelet-Ázsiában, s a háborúban és békében egyaránt fontos nagy vasúti hálózat megépítése. Az indítvány hitelszerzési manőver.”

1899 januárjában az orosz külügyminiszter közlése a tervezett értekezlet programját. A kormányok elfogadják a holland királynő meghívását: a békekongresszus színhelye Hága lesz. „Ott kell megszületnie a békének! Ennél szebb úticélt nem adhatott a sors évek sora óta tartó törekvésemnek és reményemnek” - írja a hágai értekezletre készülődve Bertha von Suttner.

De milyen titkos utasításokkal érkeztek a küldöttek? A kormányok többé-kevésbé arra az álláspontra helyezkedtek: bele kell törődni az elkerülhetetlenbe. Zichy gróf, a Monarchia követe szerint „a hatalmak részvétele a hágai értekezleten alapjában véve semmi más, mint udvarias gesztus az orosz cár felé”. A bécsi Külügyminisztériumban a küldöttség elutazása előtt tartott megbeszélésen a miniszter „a nehéz és kényes” helyzetre utalt, hiszen az adott körülmények között nem érhető el lényeges eredmény, a nemzetközi döntőbíráóság kérdésének „ügyes megtárgyalásával azonban a konferenciának lehetősége nyílik olyan benyomást kelteni a közvéleményben, hogy az értekezlet mégis eredményesen végződött”. A francia kormány egy félhivatalos jelentés szerint belátta, nem lenne tanácsos a hágai konferencián az ország elvülhetetlen jogát hangoztatni a Németországba bekebelezett Elzász-Lotaringiához, hiszen az értekezlet úgyis csak „nemzetközi csevegés” lesz. A párizsi német követ így szűri le a diplomaták véleményeit: „...a nagyhatalmaknak komoly érdekük, hogy a hágai gyűlés ne végződjék kudarccal. A kudarc nemzetközi botrány lenne, s árthatna a nagyhatalmak tekintélyének.” A Monarchia külügyminisztere úgy vélekedik, hogy új nehézségeken kívül más nem várható Hágától. A jövőben ugyanis még élesebb parlamenti viták közt megy keresztül a hadügyi költségvetés.

A hágai konferenciára, amelytől a békemozgalom az emberiség sorsának jobbra fordulását várta, a nagyhatalmak eleve rosszhiszeműen menesztették küldöttségüket: tessék-lássék eredménynél egyebet nem szabad elérni.

Néhány hónappal az értekezlet megnyitása előtt Bertha férjével Berlinbe utazik. Ausztriában már elkezdtek a nagyarányú agitációt, most a nehezebb terep van soron.

Már nem látja lánglelkűnek II. Vilmost; aggódó ingerültséggel figyel fel a hadak Istenét idéző, a kérlelhetetlen germán vitézséget, a lóra termett, vágózó német katona hősiességét emlegető beszédeire. Útban Berlin felé talán eltűnődik a Kaiser sértően gúnyos kijelentésén, hogy a hamvas ifjúságú holland királynő fővárosa valóban a legalkalmasabb hely az utópista értekezlet megtartására. Annyi bizonyos, hogy a német sajtó nagy részének lekicsinylő hangjából Bertha sejtheti, a császár nem lelkesedik cári rokona javaslatáért.

Az elnöknő jól átgondolt stratégiai tervvel érkezik a német fővárosba. Érintkezésbe fog lépni, akárcsak hazájában, befolyásos politikusokkal, a sajtó tekintélyes képviselőivel. Tervének nem kevésbé fontos része: szövetségesre találni az egyetlen háborúellenes politikai tömörülésben, a német szociáldemokrata pártban. Közéleti munkásságának kezdete óta kereste az utat a szocialistákhoz, emlékezzünk, hogy jelszóvá vált regényét ingyen bocsátotta a párt lapjának rendelkezésére. A pacifisták között kivételes rokonszenvet tanúsított a szocializmus iránt. A kilencvenes évek derekán megjelent regényének egyik szereplője lelkesen fejtegeti szocialista, igaz, egy kissé suttneri szocializmusra átszabott nézeteit.

Utazási költségeit ezúttal az Osztrák Béketársulat fedezi. A társulatnak egyébként kevés a pénze, az elnöknő ingyenes munkáján kívül egyik-másik könyve fordításából befolyó összeggel támogatja. Csakhogy Suttner báróné nem vagyonos, írói jövedelmének nagy részét elnyeli a kastély meg a birtok. Magasabb életszinten ugyanúgy megdolgozik napról napra a megélhetésért, mint nevelőnő korában vagy a Kaukázusban. Ráadásul férje munkaerejét a birtok és egy csóddal küszködő kőbánya zavaros ügyei kötik le.

Berlinben, alighogy elfoglalják lakosztályukat a hotelben, máris nekilát a közvélemény megdolgozásának. Képviselőkkel, diplomatákkal talál kapcsolatot, újságírókat hív meg. August Bebelt, a szociáldemokrata pártvezetőt megbeszélésre kéri fel.

Bebel tiszteli Bertha von Suttner munkásságát, de kitér a találkozás elől. Levélben fejt ki, miért nem támogathatja pártja a cári kormány leszerelési indítványát:

„Bizonyára nagyon fontos belső okok készítették az orosz kormányt, hogy a cári program képviselőjét elvállalja, ami ez okok nélkül aligha történt volna meg. Még az abszolút hatalommal rendelkező uralkodó sem mindenható... így hát úgy vélem, Önöknek is, nekünk is közös érdekünk, hogy ebben az esetben külön-külön meneteljünk, s mindkét irányzat a saját nézetét önállóan képviselje.”

A válasz aggasztó: a német szocialista képviselők nem fogják támogatni a leszerelési indítványt. Suttnerék azt fontolgatják, mi várható az angol és francia testvérpártoktól.

1899. május. Az Osztrák Béketársulat elnöknőjét Hága felé viszi a vonat. Az elmaradó táj ismerős, öt esztendeje látta először, akkor a Parlamentközi Unió üléseire érkezett. Megnyugtató a látvány: gondosan művelt, csatornák öntözte földek, tulipánmezők, a távolban elszórtan szélmalomok, mintha a németalföldi festők vásznairól pottyantak volna ide, tisztára mosdatott házak - az egyik falára szeme láttára zúdítják a vizet -, a kertekben és az ablakokban sok-sok virág. Ezt a tájat az emberi munka alakította széppé, az áradásoktól visszaszerzett területeket gátak óvják. „Miért ne emelhetnénk védőgátat a pusztító indulatok, az emberéletekben spekuláló haszonvágy elé” - elmélkedik Bertha.

A nemzetközi döntőbíróóság megszervezését, a fegyverkezési hajszát csökkentését, a részleges leszerelés határozatát reméli az értekezlettől. A békekonferenciára huszonhat ország, köztük az Egyesült Államok és Kína jelentette be részvételét. Tizenöt újságíró kapott engedélyt, hogy jelen legyen a megnyitáson. Az osztrák sajtót Bertha von Suttner képviseli.

„Megérkeztünk Hágába. A város tavaszi virágdíszben. Napsütés. A hús levegőben orgona-illat” - idézi fel az első órákat az „Emlékezések”-ben. Bertha férje unokahúgának, Maria Louise-nak magyarázza - akit útjaikra gyakran visznek magukkal -, hogy Hágában nincsenek bérkaszárnnyák, sem olyan barokkos vagy a századvég szecessziós cirádáival mintázott sok emeletes épületek, mint amilyenekben a jómódú bécsi laknak. Kis családi házak, nagyrészt egyemeletesek, beljebb tágas villák. Kertes villákkal szegélyezett széles út visz Sheveningbe a tengerpartig. Itt biciklizik gyakran a fiatal királynő.

Este kilenckor Suttnerék a szálló étkezőjében ülnek. Egy tekintélyes bécsi lap tudósítója máris jelentkezik, a pincérrel asztalukhoz küldi névjegyét, azzal a kéréssel, hogy szeretne a bárónéval beszélni. Az igenlő válasza a riporter melléjük telepszik, és nyomban a tárgyra tér:

- Az imént beszéltem egy nagyhatalom képviselőjével, aki úgy nyilatkozott, hogy lényegében tudni lehet, mi várható az értekezlettől: a genfi egyezmény némi kibővítése.
- A népek reményességét csúful kijátszanák, ha csupán ennyit érnének el - vág vissza Bertha.

A riporter cinikusan kijelenti, hogy a döntőbíróóság ítéletét legfeljebb apró-cseprő kérdésekben fogadnák el az érdekelt államok, de semmi esetre sem az életbe vágó ügyekben.

Az elnöknő kérdéssel válaszol:

- Vajon az életbe vágó ügyekről csakis százazrek elpusztításával lehet dönteni?

A vendéglátó ország uralkodónője fényes fogadást rendez a konferencia előestéjén, amelyre a Suttner házaspár és Maria Louise Suttner is meghívót kap:

„Őfelsége, a Királynő rendeletére őfelsége udvarmestere tisztelettel meghívja Suttner báró urat, Suttner bárónét, született Kinsky grófnőt és Suttner baronesse-t a királyi palota május 24-én féltíz órakor tartandó estélyére.

Megjelenés: estélyi öltözetben.”

Hosszú kocsisor, a fogatok egymás után hajtanak be a palota kapuján. A virágdíszes lépcsőházban egyenruhás szolgák némán mutatják az utat. Aranycirádás termek, kitüntetésekkkel telepetyegtetett uniformisok és frakkok, ékszerparádé a nők nyakán, karján, ujjain, fejükön. Bertha lopva jól szemügyre veszi a kínai küldött maszkyszerűen kifestett feleségét: dús virághímzésű köntöst visel, fején lecsüngő papírvirágok. Beszélgető csoportok verődnek össze.

Vilma királynő és anyja bevonul udvartartásával; mindketten fehérben. A királynő a Katalinrendet viseli, a cár nevében aznap nyújtotta át az orosz követ. Cercle-t tart, sorra megszólít mindenkit. Suttner bárónénak is felteszi a szokásos kérdést: hogyan tetszik neki Hága. (Ferenc József a Burg ünnepélyes fogadásain ugyanezt kérdezteti Béccsel kapcsolatosan.) Válaszában Bertha a szívéhez nőtt ügyre tereli a szót: a hollandiai tartózkodás kivált a magasztos cél miatt oly nagy élmény számára. A királynő mosolyog, bólint és továbbmegy.

„Szilárd meggyőződés, hogy ez világtörténelmi dátum. A történelem folyamán először ülnek össze a kormányok képviselői, hogy megtalálják a módokat, amelyek a világ tartós és igazi békéjét biztosítják” - jegyzi fel Bertha a konferencia megnyitásának napján. De máris okosan fékezi magát, lélekben felkészülve a buktatókra. „Az esemény nagy jelentőségét nem befolyásolja, hogy ezeket a módokat a mai napon kezdődő értekezleten megtalálják vagy sem. Az új irány maga a keresés.”

A fenntartás jogos, Bertha tisztában van azzal, hogy a küldötteket kormányuk titkos utasításokkal is ellátta. Mennyi ellentét, oldalazó bizalmatlanság, kivált a katonai szakértők részéről! A kék selyemben pompázó kínai küldött és a japán delegáció hazája közt nemrég ért véget a háború, akárcsak Törökország és Görögország, az Egyesült Államok és Spanyolország között. A francia küldöttség tekintélyes tagja, d'Estrounelles báró tiszta szándékában nem kételkedik Suttner báróné, és bízik az angol civil delegációban is. (Persze, nem tudja, hogy a walesi herceg, aki hamarosan felváltja a trónon anyját, s akinek nem hivatalos befolyása sokat nyom a latba, sommásan *badarságnak* minősítette az értekezletet.)

Berthát főként a német bizottság aggasztja. Vezetője, Münster gróf párizsi nagykövet (négy éve az ő hivatali épületében került elő a papírkosárból az a végzetes irat, amelynek alapján a kémkedés koholt vádját emelték Dreyfus kapitány ellen) alig leplezi lesújtó véleményét erről a „nemzetközi csődületről”. „Felettébb unalmas a levegőbe vagdalkozni” - írja az értekezlet üléseiről barátjának. Báró Stengel professzor, a német küldöttség oszlopos tagja „Örök béke” címmel nemrég megjelent röpiratában otrombán gúnyolta a küszöbönálló hágai konferenciát, s a háborút a nemzeti erő megnyilvánulásaként magasztalta. A delegáció felszólalásait és szavazatát egyébként előzetesen megszabták a császár utasításai. „Ostobaság!” - írta a konferencia tervezetét ismertető iratra. A békeértekezletről szóló jelentésre pedig feljegyezte: „Semmi közöm ehhez az együgyűséghez. Én Istenre és kardomra hagyatkozom, sz...ok az értekezletekre és határozatokra.” Ha történetesen pacifista, akkor sem viselte volna el, hogy ezúttal a cáré a vezető szerep.

A piros téglából épült palota üléstermei - a királynő nyári rezidenciáját ajánlotta fel az értekezletnek -, az ünnepélyes megnyitás kivételével, zárva maradtak az újságírók és a béketársulatok küldöttei előtt. „Sajnos” - olvashatjuk az „Emlékezések”-ben a jogos megjegyzést. De Suttner báróné előtt nyitva áll az ajtó a diplomaták és küldöttek házába. Kettős minőségben van jelen a holland fővárosban: az Osztrák Béketársulat elnöknőjeként és mint a nagy osztrák lap, a *Neue Freie Presse* tudósítója; az egyetlen nő az újságírók között.

„A báróné szalonja Hágában központja volt mindazoknak, akik a béke ügyében munkálkodtak, a delegációknak és a riportereknek, akik a hivatalos hírzárlat ellenére sok mindent megtudtak és nyilvánosságra is hoztak” - írja a konferencia történetét összegező könyvében Christian Menier. Bertha von Suttner szintén írt a nevezetes eseményről, alapos munkájának „A hágai konferencia” címet adta.

Az elnöknő népszerűsége óriási. „Nehezemre esik postámat elintézni. Annyi levelet, sürgönyt, különböző terjedelmes írásokat mint most Hágában, máskor az egész esztendőben nem kapok. Tanácsok, indítványok, csalhatatlan módszerek a béke biztosítására. S mindezt én értessem meg a küldöttekkel.” Osztrák és külföldi újságírók négyszemközti interjúkat készítenek vele; összekötő a diplomaták világa és a sajtó, a pacifisták és a delegációk között. Semmi kétség, hogy az összejöveteleken, bálokon, fogadásokon - ahol férjével együtt részt vesz - a nem hivatalos diplomata szerepét tölti be.

Münster gróf az újságírókat és az „egyéb népséget” így is sokallja. A fogadásokon „verődtek össze a hírlapírók a legrosszabb fajtából, mint Stead, kitért zsidók, mint Bloch és fanatikus békepapalók, mint Bertha von Suttner...” - jelenti Bülow kancellárnak. (Stead a békemozgalom kiváló publicistája, az orosz Blochnak a lefegyverzést sürgető könyvéről már esett szó.)

A konferencia az orosz indítvány alapján három témakört vitat meg. Az első, a legfontosabb, a fegyverkezési hajsza csökkentése, a másik a hadviselés módjának elvi kérdései - újfajta pusztítóeszközök bevetésének tilalma, a hadifoglyokra vonatkozó megállapodások, a tengerészek kötelező kimentése a csata után stb. -, a harmadik tárgykör az államközi döntőbíráóság megszervezése.

Az orosz delegáció a fegyverkezés csökkentésének szükségességét az érvelésen kívül szemléltetéssel is alátámasztotta: táblázatok és képek mutatták be a háborús technika rohamos fejlődését, bebizonyítva, hogy a jelenlegi hatékonysággal az 1870-1871-es német-francia háború áldozatainak száma négyszeresre emelkedett volna. A küldöttség egyik tagja ötévi szünetet javasol a nemzeti jövedelmet emésztő fegyverkezésben. A holland katonai bizottság vezetője elsőként támogatja az indítványt, hiszen „a kormányok, akár az alpesi hegymászók, egymáshoz vannak kötözve, s együtt tántorognak a szakadék felé, hacsak végső erőfeszítéssel meg nem állnak”. A német katonai küldött, von Schwarzkopf ezredes indulatosan tiltakozik. A német nemzet „nem roskadozik a fegyverkezés terhe alatt... és nem tart végkimerülten a szakadék felé”, éppen ellenkezőleg, jóléte állandóan növekszik.

A nagyhatalmak megkönnyebbülten vették tudomásul az erélyes elutasítást. Egyik sem akarta csökkenteni fegyverkezését; „fortélyos félelem” irányította Nagy-Britanniát és Franciaországot, szintúgy mint az Egyesült Államokat, Kínát vagy a feltörő Japánt. A Monarchia német szövetségeséhez irányította magatartását. A fegyverkezés csökkentését az értekezlet végül is megfontolás céljából egy albizottság elé utalta, ami egyenlő a semmivel.

A hadviselés módjainak szabályozása, akkoriban közkeletű kifejezéssel *humánussá tétele* csupán töredékesen valósult meg. (Lehet-e humánussá tenni a poklot? - kérdezte gúnyosan a hazáját képviselő angol admirális.) A mérgező gázok bevetésének megtiltását az amerikai küldött azzal az érveléssel ellenezte, hogy „megbéklyózza az állampolgárok technikai feltaláló képességét”. Felszólalása ellenére a tilalom határozattá vált, de a német vezérkar teketória nélkül vetett be mérgező gázokat az első világháborúban. Határozatokat hoztak a foglyokkal való bánásmódról és a dum-dum golyók betiltásáról.

Suttner báróné növekvő méltatlankodással hallgatja a baráti delegátusok beszámolóit az ülésekről: a civil küldöttek javaslatait hazájuk katonai küldöttsége is rendre leszavazza. „Hideg, hideg itt valamennyi szív - oly jeges, mint az ablakokat rázó szél” - írja naplójába.

A hágai konferencia előtt - hacsak nem nyugszik bele a kudarcba - egyetlen programpont maradt: a döntőbíráóság létrehozása. Franciaországnak tekintettel kell lennie szövetségesére, az uralkodóknak illendő tekintettel lenni a cásra. Valamennyi kormányt ugyancsak aggasztják a szocialisták, akik kezdettől fogva kétségbe vonták, hogy az osztálytársadalmak delegációi előmozdíthatnák a béke ügyét. „Rajta! Tegyen meg Hágában mindent, ami erejéből telik; munkálkodása hiábavaló lesz. Semmit sem fognak ott véghez vinni, receptjeik nem válnak be,

mi fogunk diadalmaskodni” - mondta Jaurès francia szocialista pártvezető d’Estrournelles bárónak. Hága teljes kudarca a szocialisták malmára hajtáná a vizet.

A nagyhatalmak közül Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország ebből a megfontolásból szükségesnek ítéli az államközi döntőbíráskodást, a Monarchia azzal a fenntartással támogatja, hogy kisebb jelentőségű ügyekre szorítkozzék. Csakhogy a Kaiser hallani sem akar döntőbírásról, dührohamot kap a szó pusztá hallatára.

Bertha elkéserevedve szerez tudomást a nap nap után megakadó tárgyalásokról, a hosszadalmas huzavonákról. A birodalmi sajtó túlnyomó részének ellenséges hangját eddig is joggal fájlalta. „A visszataszító hágai komédia... képtelenségek értekezlete... felháborodást kelt minden világos agyú, becsületes férfiúban, akinek szívében a német haza szeretete lakozik...” Legkeserűbben érinti a szociáldemokrata lap, a *Vorwärts* támadása. A halálra sebzett Julius Caesar szavait idézi: „*Te is fiam, Brutus!*” És így folytatja: „Ez az újság is, holott nem nacionalista, kárhoztatja a hágai konferenciát, mert egyeduralkodó hívta össze és főrangúak meg burzsoák vesznek részt benne.”

Félő, hogy a döntőbírátság ügye elakad a német delegáció tiltakozásán. Münster gróf kijelenti, hogy hazája ellenzi az államközi döntőbírátság minden formáját és hatáskörét. Németország „jobbban felkészült a háborúra, mint bármely ország a jelenben vagy a jövőben”, gyorsabban mozgósít „a Föld bármely nagyhatalmánál, a döntőbírátság tehát lehetőséget adna ellenfeleinek az időnyerésre”. „Pontosan így van. Ez a célja ennek az egész szemfényvesztésnek” - jegyezte meg a Kaiser delegátusa jelentésére.

A küldöttek, elsősorban a tekintélyes diplomataúttal rendelkező d’Estrournelles báró, győzködik a németekkel. Bertha maga is részt vesz az agitációban, ugyanis a német jelentés a „Suttner-sajtó terrorizmusát” emlegeti, és felhívja a kormány figyelmét arra a veszélyre, hogy Németországot a béke ellenségeként tüntethetik fel. A pétervári német követ is figyelmezteti kormányát: a további elzárkózás a cár tekintélyét növelné a császár rovására. A Kaiser végül beadja derekát: az államközi döntőbírátság felállítása érvénybe lép.

Az eredmény jóval kevesebb a remélnél, de sokkal több a semminél.

A hágai hetekre Bertha von Suttner úgy emlékszik, mint élete egyik legfontosabb időszakára. Az üléseket nem szakították meg - bár ettől váltig tartott - sem az észak-afrikai Fashoda körüli angol-francia viszály, sem az angol-búr ellentét miatt. (Az utóbbi, mint tudjuk, hamarosan háborúban robbant ki.) A béke kérdése közüggé vált. Úgy érzi, igaz ügyet képvisel és elismerik érdemeit. Főszereplő a világ színpadán. Ritka szerencsés eset, hogy az egyéni érvényesülés egybeesik az emberiség kétségtelen javáért folytatott küzdelemmel.

14 *Válság*

Régen megbékült Béccsel. A hajdani sérelmek eloszlottak, a kapkodó próbálkozásokat, a csalódásokat az emlékezet az élet próbatételeiként őrzi: mindez figyelmeztetés, hogy önnön sorsát végiggondolja, végigharcolja. A vidéki kastélyból hivatalos teendőkre vagy színházlátogatásra Bécsbe utazgató Bertha von Suttner fontos közéleti személyiség, államférfiak politikáját elemzi, a nemzetközi békemozgalom szálai futnak össze kezében. A Berni Nemzetközi Békehivatal alelnökévé választotta, Norvégia díszvendége a Parlamentközi Unió ülészakán, hivatalos az Egyesült Államokba is, csak hát sokallja, az útiköltséget. Ha Bécsben időzik, gyakori vendég unokafivére, a megnyerő, haladó szellemű Kinsky tábornagy házában. Gyermekkorában többször megfordult a vagyonos Kinsky-rokon birtokán. Az önéletrajzban nem esik szó róla, hogy a későbbi években bezárult-e a Laudon utcai palota kapuja Bertha és anyja előtt, vagy ők maguk húzódtak-e vissza, hogy elkerüljék a hűvös fogadtatást. Bertha von Suttner emberi magatartása ezen is lemérhető: nem rágódik egykori keserűségeken, nem haragtartó; magánélete más, fontosabb, sőt egyenesen sorsdöntő ügyekben is tanújelét adja, hogy nincs benne bosszúvágy. Írói és társadalmi tekintélye fényében nyilván jólesik ünnepelesen megjelenni azokban a körökben, amelyek nem fogadták be teljesen, s ahonnan végül kicseppent, de a maradiságba kövesedett, bigott arisztokratákat, az osztrák arisztokrácia nagy részét most is fanyalogva kerüli.

Népszerűsége csúcsán éri utol a magabizását megrendítő válság.

Bertha gondosan vezetett naplója a válság időszakában hézagos, itt is, ott is oldalakat tépett ki belőle. Évek múltán, a nyilvánosságnak készült önéletrajzában elvétve bukkan fel Maria Louise alakja. Süldőlány korában a francia apácarend, a Sacré Coeur növendéke, nagy buzgalommal térítgeti szabadgondolkodó nagybátyját, akit „szívébe zárt”. A hétvégeket és a szünidőt Harmansdorfban tölti, Artur Gundaccar nyilván apai érzésekkel viseltetik a csinos, értelmes fruska iránt, aki kerek harminc évvel fiatalabb nagynénjénél.

Maria Louise egyre több időt tölt körükben. Az évek során gyakran mennek hármásban mindenfelé. Suttnerék magukkal viszik a millenniumi Budapestre, Maria Louise-t körüludvarolják, sikerei vannak Hágában is. Ekkor már huszonhat esztendő.

Miért nem ment férjhez? A család tekintélyes, apja magas állást tölt be a Kereskedelemügyi Minisztériumban. Nyilván szerelmes nagybátyjába, és nem bír megalkudni.

A hágai konferencia esztendejében Maria Louise elárul, Harmansdorfbba költözik, s ott él, amíg ki nem tör a botrány.

Mi robbantotta ki? Talán Bertha gyanút fogott, mint annak idején az idős Suttnerné. De valószínűbb, hogy az összeveszésre Maria Louise könyvének megjelenése után került sor.

A lány ugyanis regényt írt a kastélybeli hármásról. A kép, amelyet nagybátyjáról fest, meggyőzően bizonyítja, hogy Suttner szeretetre méltó férfi volt. Talán felesleges is említeni, hogy Bertha ábrázolása korántsem ilyen kedvező. Az elkeseredés fűtötte kulcsregény szereplői mögött a beavatottak felismerték a valóságos figurákat. Betetőzésül a könyv Pierson, Bertha kiadója gondozásában jelent meg.

A férjénél jóval idősebb, gyanakvó, zsarnoki feleség, a vonzó, javakorabeli férj, aki mélyen érző és boldogtalan, s a fiatal nő, aki megérti és boldoggá tudná tenni - ez a regénybeli háromszög. A valóság sokkal bonyolultabb.

Maria Louise elfogult tekintete az ünnepezt vetélytársnak csupán a felszínen érzékelhető fogyatékoságáig jut el, nem veszi észre, hogy erre a házasságra az erények súlyosodnak. Artur Gundaccar élete össze van nőve a Bertháéval, akit szeret, ami nem zárja ki, hogy bele ne szeressen unokahúgába. Artur évtizedek óta sorsközösségben él egy hatalmas egyéniséggel, felemelő érzés, de fárasztó is. Bertha igaza tudatában állandóan nevel: önmagát, férjét, olvasóit. Katonás időbeosztásban él, a szelíd, alkalmazkodó férj átveszi a szigorú rendet. A házaspár az egymás mellé tolt íróasztalnál agyalja ki a tervbe vett regényoldalakat, megvitatja a közösen elolvasott regényt, értekezést, drámát; míg Bertha a békemozgalom ügyeit intézi, cikkeket ír, férje a birtok ügyeivel foglalkozik, apja halála után minden gond rászakadt. Az együttélésben adódnak időszakok, amikor a másik fél jeles tulajdonságai nyomasztóvá, szinte elviselhetetlenné válnak. Arturt időnként fárasztotta az állandó készenlét, és talán lappangó ingerültség is ágaskodott benne felesége szívós kitartása, sugárzó akaratereje árnyékában.

Önéletrajzában Bertha leír egy jelenetet, amely jól jellemzi a mindennapi életben is megnyilvánuló energiáját:

„Akkoriban nem voltam valami egészséges, s azt hiszem, férjem is aggódott emiatt. Hirtelen elgyengültem, a járás nehezemre esett, néhány lépés után szédülés fogott el, már-már lerogytam.” Aggódó férje orvoshoz viszi - „elvonsozolt”, írja Bertha, mert egész életében viszolygott az orvosi kezeléstől. A doktor alaposan megvizsgálja, s miután életmódjáról is kikérdezi, nem gyógyszert, hanem biciklizést ajánl. Csakhogy Bertha nem tud kerékpározni, fiatalsága idején a lányok még nem bicikliztek. „Ötvenhat esztendősen, nehéz testsúllyal kezdjem el?” - írja önéletrajzában. De elkezd. Az egyik kastélybeli inas a tanítója, felsegíti a kerékpárra, Bertha lepuffan. „Újra ráülök, újra leesem, legalább hússzor egymás után. Ez volt az első tanóra.”

Artur Gundaccar háromkerekű biciklit javasol, Bertha hallani sem akar róla. „A doktor kerékpározást rendelt, én kerékpározni fogok. - Majd így folytatja. - Olyan kitartással gyakoroltam, amelyet csodálnom kellett önmagamban; egyre ritkábban dőltem el, mentem neki a fáknak, és hosszú tanidő után - nem akarom megmondani, milyen hosszú volt - vitorán száguldoztam a park sétányain.”

Artur Gundaccar a lankadatlan erőfeszítések közül elvágott unokahúga mellé, aki *őt* csodálta.

És a feleség igaza? Házasságáról így ír: „Ez volt a menedékem *minden* elképzelhető élet-helyzetben.” Artur Gundaccar a szerelmese, a férje, a „műve”, egyetlen igazi hozzátartozója. Anyjához szájalom fűzte, külön fivére, a nyugállományú hadnagy Dalmáciában él, réges-rég elszakadtak egymástól. Arturral közös nélkülözésekben, közös munkában, világnézetben, majd a közös sikerekben forrt össze. Miatta vállalja zokszó nélkül, hogy írói jövedelme nagy részét a kastély és a birtok eméssze fel, holott Bécsben kellene lakniuk, írók, tudósok, politikusok közt.

„Azelőtt hírért sem ismertem az unalomnak, de az itteni családi fészek nagy mennyiségben lát el belőle. Többet kellene Bécsben lennünk, hogy összeköttetésekre tegyünk szert, összeköttetéseket tartsunk fenn. Itt távol esünk a világtól” - effajta megjegyzéseket sűrűn találni naplójában.

Artur miatt viseli el anyósa felszínes csevegését, apósa - akit ókonzervatívnak nevez - fejtegetéseit a „hazátlan, felforgató” szocialistákról, „az áruló Dreyfus kapitányról, akit a szabadkőművesek és a zsidók ki akarnak szabadítani az Ördögsgiget fegyventelepéről”. Artur kedvéért nem válaszol az ismételt szemrehányásra, miért gyűjtött tiltakozó aláírásokat Dreyfus elítélése ellen.

Aligha ismeri fel, hogy egyénisége ránehezedik környezetére, de arra rádöbben, hogy vonzó férje mellett ő amazon termetű nőből nagydarab, idős asszony lett, finom vonású arca felpuffadt, megereszkedett, tokát is eresztett. A hét év korkülönbség fenyegetően jelentkezett. Bertha rettegése a testi és szellemi hanyatlástól talán ekkor kezdődik el, s ez az érzés idővel annyira elhatalmasodik benne, hogy iszonyodva kerüli az öreg nőket.

Az „Emlékezések”-ben Bertha hallgat a történekről. Maria Louise Bécsbe költözik. Évek múlnak el nagybátyja halála után, amikor jóval túl a harmincon férjhez megy. De előbb ismét belép hősönök életébe, mégpedig Bertha akaratóból.

„Alig lehetséges fenntartani sokáig Harmannsdorfot” - jegyzi naplójába Bertha rövidesen apósa halála után. Az asztalnál adósságokról és törlesztésről folyik a szó. „Egyik áldozatot a másik után hoztuk mindannyian, s a mi bőségesnek mondható írói jövedelmünket is elnyelte a szakadék - írja az „Emlékezések”-ben. - Ott ültünk esténként az íróasztalnál, általában éjfélig, sőt azon túl is, és írtunk, írtunk.”

A családban napirenden a civódások a pénz miatt. „Rosszul aludtam, három mázsa nehezedett rám: a munkám, a férjem gondjai és a világméretű gondok. Semmiből vonjunk ki nullát, marad: nulla.”

„A világméretű gondok!” Alig néhány hónappal az első nemzetközi békeértekezlet után kitört az angol-búr háború. A közvélemény többsége előtt a búr földművesek harca honvédő háború a brit gyarmatbirodalommal szemben, Anglia azt hangoztatja, hogy a demokráciáért mozgósított. „Nem aranymezőkre, nem területeikre törekszünk” - jelentette ki az egyik hangadó brit politikus, Lord Salisbury, de az évekig tartó háború Angliát aranymezőkhöz és új területekhez juttatta.

„Szomorúak és felháborodottak voltak a pacifisták, de egyikük sem volt kétségbeesett” - írja Bertha von Suttner. És irigylésre méltó bizakodásával magyarázza: „Tudni való, hogy a haladás vonala olykor visszafelé kanyarodik egy darabon, hogy aztán annál sebesebben törjön előre... Munkánk egyetlen percig sem szünetelt: tiltakozások a háború folytatása ellen, a nagyhatalmak figyelmeztetése, hogy lehetőségük van a közvetítésre, cikkek, petíciók...” Felhívják a kultúra kimagasló egyéniségeit, hogy csatlakozzanak a mozgalomhoz. Az írókhoz az elnöknő fordul. A nemzetközi elismerés csúcsát elért Sienkiewicz elutasító válasza nyilván megdöbbeníti. Sienkiewicz hosszú levélben fejtegeti, miért nem írta alá a tiltakozást. Az a véleménye, hogy a búrokénál sokkal fájóbb és közelebbi sérelmek sürgetik az orvoslást, mégpedig a lengyelek nemzeti és gazdasági elnyomása. Szerinte ha az angolok győznek Transvaalban, nem igyekeznének az ottani lakosságot teljesen megfosztani nemzeti öntudatától és politikai szabadságától. A békemozgalomnak ő azt tanácsolja, munkálkodjék Európában.

A háború második esztendejében Bertha levelet meneszt Tolsztojnak Jasznaja Poljanába. A válaszból, amelyet az „Emlékezések”-ben egészében közöl, arra következtethetünk, talán megpróbálta rávenni Tolsztojt, csatlakozzék a békeegyesületek mozgalomához. Tolsztoj kertelés nélkül fejt ki véleményét.

„1901. augusztus 28.

Kedves Báróné!

Köszönöm szép levelét. Nagyon kellemes tudat számomra, hogy jó emléket őriz rólam.

Vállalva azt a veszélyt, hogy untatom, ha elismétlem, amit írásaimban sokszor hangoztattam, s úgy hiszem, Önnek is megírtam, újból ki kell jelentenem: minél idősebb vagyok és minél többet gondolkodom a háború kérdéséről, annál szilárdabb a meggyőződésem,

hogy az egyetlen megoldás: a honpolgárok tagadják meg a katonai kötelezettséget. Amíg minden húsz-huszonegy éves férfi megtagadja vallását - nemcsak a keresztény hitet, hanem azt a mózesi parancsot is: Ne ölj! -, és megfogadja, meggyilkol mindenkit, akit vezére meggyilkolni parancsol, testvéreit, szüleit is, mindaddig nem szűnik meg a háború, és egyre vadabbá válik. Ez történik napjainkban.

Sem konferenciák, sem békeegyesületek nem kellene a háború végérvényes megszűnéséhez, csupán egy valami szükséges hozzá: az emberi méltóság helyreállítása. Ha az iskolákban és a nép között az igaz hit terjesztésére és a hamis szétosztására fordítanak csupán a legcsekélyebb részét annak az energiának, amelyet jelenleg a konferenciák és békeegyesületek paragrafusaira és hangzatos szónoklataira fordítanak - a háborúk hamarosan lehetetlenné válnának.

Az Ön kitűnő könyve nagy hatást keltett a háború borzalmainak ábrázolásával. Most azt kellene az emberekkel megértetni, hogy ők maguk idézik elő a háború minden szörnyűségét, mert inkább engedelmeskednek az embernek, mint Istennek.

Bátorkodom azt ajánlani Önnek, szentelje képességeit ilyen jellegű mű megírásának, ez az egyedüli eszköz annak a célnak elérésére, amelyre törekszik.”

Bertha kommentár nélkül közli Tolsztoj sorait; a kettőjük közötti lényeges különbséget a háború ellen folytatott küzdelemben nem tisztázza. Ő a békemozgalmat a fennálló rend keretein belül folytatja, s hangsúlyozza, hogy a békeegyesületek soha nem buzdítottak a hadkötelezettség megtagadására. A Tolsztoj iránt érzett nagy tisztelete és taktikai érzéke egyaránt tiltakozik, hogy vitába szálljon vele, vagy legalább leszögezze a saját álláspontját.

15

Monacóban

Egy uralkodó a békemozgalomban! Igaz, nem nagyhatalom trónján ül, hanem egy kis hercegségén, de kiváló, sokoldalú ember. I. Albert, a monacói herceg olthatatlan kalandvágygal és tudományos alapossággal kutatja a tenger mélyét. Életének jelentős részét a kevéssé ismert tengereken tölti, tanulmányozza az áramlatokat, a vizek élővilágát, értekezést írt a halászat helyes módszereiről, számos tudományos akadémia tagja - idővel a magyaré is -, foglalkozik barlangkutatással, ő népszerűsíti az Altamira-barlang őskori képeit, s energiájából arra is futja, hogy ésszerű reformok bevezetésével mintaállammá szervezze hercegségét. I. Albert 1902-ben parányi birodalmát ajánlja fel a nemzetközi békekongresszus ülés helyéül.

A meghívás elfogadását huzavona és viták előzik meg. Ezúttal nem diplomáciai csapdát gyanítanak mögötte, mint a cár felhívása esetében. Valóban, nincs is ok rá. A békemozgalom korifeusait, főként a berni hivatal vezetőit, akik a kongresszusokat szervezik, Monte-Carlo tőzsomszédsága aggasztja. „Nekem nem voltak ilyen aggályaim” - jegyzi meg Bertha. Úgy vélekedik, hogy senkit nem kényszerítenek a rulettasztalhoz. Az ő méltatlankodása más célpontokra irányul, például a Fiuméből Angliának menesztett hadianyag-szállítmányokra, amelyek szöges ellentétben vannak a Monarchia hivatalos álláspontjával, a be nem avatkozással és a sajtónak a búr szabadságharcért lelkesedő cikkeivel. A játékkaszinónál mérhetetlenül veszélyesebbnek tartja a nagy fegyvergyárakat, a német Krupp műveket, a francia Schneider-Creuzot-t, a hadiüzemeknek a közéleten átindázó befolyását. Erkölcsi felháborodását nem a vaktában pergő rulettgolyó nyomán támadt nyereségek vagy veszteségek keltik fel, hanem az emberekre irányított pusztító lövedékek.

A kongresszus időpontja április hó. Talán ilyenkor, a tavaszi virágpompában a legszebb a Riviéra. A házaspár nagy várakozással készül Monacóba. Megfeszített munkából, anyagi gondok közül szabadulnak rövid időre. Talán csalódottságukra is enyhülést várnak.

Az előző év decemberében, az örökagyó halála évfordulóján került először kiosztásra a Nobel-díj. A békedíjat Passy és a Vörös kereszt létrehívója, Dunant kapta. Az „Emlékezések”-ben Bertha von Suttner helyesli Passy kitüntetését, de nyíltan kimondja, hogy nem ért egyet a Dunant-éval. A svájci író „Solferinói emlék” című könyvében döbbenetes képet ad a csatatéren pusztuló sebesültekről. (Az ütközet után III. Napóleont állítólag ájulás környékezte a látványtól és a bűztől.) Dunant könyve hozzájárult a sebesültek ellátására vonatkozó genfi egyezmény megkötéséhez.

„Bármennyire értékeltem és értékelem Dunant-t, bármennyire meg voltam és meg vagyok győződve békevágyáról, az ő érdeme és hírneve nem azon a területen termett, amelyre Nobel szegezte tekintetét - írja Bertha elismerő szavakkal enyhítve a bírálat élet. - A Dunant-nak juttatott díj ismét engedmény a hágai konferenciára is befurakodott szellemnek, amely dogmaként akarja megszabni, hogy a háború ellen folytatott tevékenység a hadviselés enyhítésére korlátozódjék.”

Feltehető, hogy nemcsak az „Emlékezések”-ben nyilatkozott ebben a hangnemben, Dunant pedig úgy vélhette, hogy Suttner báróné önmagát tekintette a Nobel-díj várományosának, mert a következő, részint háláját bizonygató, részint és főként önigazolásról tanúskodó levelet intézte hozzá:

„Mélyen tisztelt Asszonyom!

Sürgős feladatomban tartom, hogy hódolatomban adjak kifejezést azon a napon, amelyen a Krisztiániából⁴ érkezett hivatalos sürgöny arról értesít, hogy régi és tiszteletré méltó kollégámnak, Frédéric Passynak és nekem ítéltek oda a Nobel-békedíjat.

Ez a díj, Nagyságos Asszonyom, az Ön műve, hiszen Ön avatta be Alfred Nobelt a békemozgalomba, s Nobel az Ön rábeszélése révén vált előmozdítójává.

Több mint ötven éve vagyok tevékeny híve a nemzetközi békének és küzdök a fehér lobogók alatt. A népek testvérisége kora ifjúságom óta célom. Ezt most, az egyetemes Vöröskereszt intézmény alapítójaként és az 1864. augusztusi genfi egyezmény ösztönzőjeként még fokozottabb hangsúllyal mondom ki és ismétlem el.

Midőn 1861-ben megírtam a »Solferinói emlék«-et, célom elsősorban - legyen meggyőződvé róla - az egyetemes pacifikálás volt; az olvasókban iszonyatot igyekeztem kelteni a háborúval szemben.

Ezt annak idején elismerték, s én csak egy példával bizonyítom.”

A bizonyítási vágy elragadja a Nobel-díjast, mert két példával hozakodik elő: az egyik idézet egy neves francia akadémikus cikkéből, a másik részlet Victor Hugo leveléből. A romantika nagymestere nemcsak lelkesedett a világbékéért, hanem küzdött is érte; 1849-ben ő elnökölt a békeliga párizsi ülésén, s az ő és Garibaldi elnöklete alatt alakult meg a genfi békeliga 1867-ben.

A közéleti szereplők magánlevelezése gyakran tanúskodik önmagasztalásról vagy gyanakvó sértődöttségről. Ebben a tekintetben Bertha se jobb, se rosszabb, legfeljebb okosabb és körültekintőbb a svájci Nobel-díjasnál.

A monacói herceg meghívása természetesen a béketábor hadvezére hű fegyvertársának is szól, de Bertha nélküle utazik. Artur Gundaccar hirtelen rosszul lett; nem bír lábra állni. „Azt hittük, múló baj. Böröndjeink becsomagolva, a hálókocsijegyeket már megvettük, Monacóban szobákat foglaltunk. Kész az előadás is, amelyet ott fogok tartani a nyilvánosság előtt, időpontja kitűzve” - írja önéletrajzában.

Artur kijelenti: Berthának akkor is el kell utaznia, ha ő nem lesz jobban. „Ez a kötelességed!” - veti be a varázsszót.

A betegnek az orvos fekvést rendel, elerőtlenedett, fájós lábára borogatást. Ágyban írja feleségének a gyöngéd leveleket. „Tíz óra. Talán éppen most állsz az emelvényen...”

Monacóban régi elvbarátok - köztük van Türr is - üdvözlük Berthát. - Hol a báró? - kérdik tőle. „Nem volt, igazán azt hiszem, az egész világon nem volt olyan ember, aki, ha csak felületesen ismerte is, rokonszenvet ne érzett volna iránta.”

A fogadtatás maradéktalanul kielégíti várakozását. A küldöttek körülveszik, az ülésterem előtt a Türr Istvánnal beszélgető uralkodó üdvözlésére siet.

„Örvend, hogy itt láthat, mert jól ismeri odaadásomat az ügy iránt, amelyért most jómaga is munkálkodni akar, amennyire csak erejéből telik. Hosszabb ideig beszélgetett velem” - számol be Bertha a fogadtatásról.

⁴ A mai Oslo.

Ő már régen megállapította, hogy „a propaganda korában élünk”, és levonta belőle a gyakorlati következtetést. De az óceánkutató herceggel való ismeretség nemcsak hasznos az ügynek, Bertha őszinte rokonszenvet érez iránta, s a kölcsönös szimpátia hamarosan barátsággá mélyül.

A kongresszus üléseit az épülőfélben lévő oceanológiai múzeum nagytermében tartják. A felszólalásokat a távolból beszűrődő kalapálás és fűrészelés zaja festi alá. „Ez némelyik szónokot egy kissé zavarta, de az egyiknek alkalmat adott, hogy a művet, amelynek megvalósulásáért összegyűltünk, előre eltervezett, de még befejezetlen épülethez hasonlítsa” - jegyzi meg hősnőnk. Szüksége van optimizmusára! A búr háború még nem ért véget; az egyik küldött iszonyú részleteket közöl a törökországi örménymészárlásról. A békekongresszus hiába emel szót az üldözött örményekért - tömeges gyilkolásuk még éveken át fog tartani -, a kormányok a be nem avatkozás álláspontjára helyezkednek. „A hágai egyezmény határozata a döntőbíráskodásról feledve” - panasolja Bertha, és keserű iróniával állapítja meg, hogy „az újszülöttet [a döntőbírást] táplálék hiányában éhhalál fenyegeti”.

Csakhogy most új szövetségesre talált I. Albert személyében. Felbecsülte mit ér a kapcsolat a herceggel, akit rokoni és baráti szálak fűznek Európa számos uralkodójához, elsősorban a német császárhoz.

A monacói herceg révén akart hatni II. Vilmosra. A terv a mi szemünkben gyermetegnek tűnik, abban az időben, abban a társadalmi közegben nem látszott délibábos ábrándnak. Feltehető, hogy maga I. Albert is gondolt rá. II. Vilmos a kontinens leghatalmasabb uralkodója - jóval kevésbé köti meg kezét a parlament, mint az idős, megkövesedett Ferenc Józsefét -, és olyan nemzet élén áll, amelynek munkabírása példás, kulturális és gazdasági eredményei kiválóak. Bertha tisztánlátása tusakodik a császár személyéhez fűződő reménnyel. Vilmos a közelmúltban intézett beszédet a boxerlázadás megtorlására Kínába induló expedíció katonáihoz, arra buzdítva őket, hogy a hunokéhoz hasonló kegyetlenségükről váljanak emlékezetessé. A „Foglyok nem kellene!” kezdetű beszéd gyakorlati tanácsot is ad nekik az öldöklésre. De Bertha ekkor még nem tesz le végképp illúziójáról, hiszen olyan magas a tét. Elvállalja, hogy németre fordítja a monacói herceg óceánkutatójáról szóló könyvét. A herceg a német kiadást II. Vilmos őfelségének, „a munka és a tudomány védelmezőjének” ajánlja.

I. Albert egyelőre az eredeti francia kiadással kedveskedik Berthának. Feltett szándéka nemzetközi békeintézetet létesíteni Monacóban.

A konferencia véget ért, Bertha hazautazik. Artur naponként küldte a megnyugtató sürgönyöket, de még mindig ágyban fekvő beteg.

Bertha von Suttnerrel gyakran megállapították, hogy lételeme a szereplés. Most mégis lemondja a tekintélyes impresszárió ajánlatát, aki egy nagyszabású amerikai felolvasó körútra szerződtené. Artur Gundaccar állapota átmeneti javulás után rohamosan hanyatlik.

Suttner kívánságához híven elhamvasztották Gothában. Végrendeletében megindító szeretettel gondoskodik Bertháról: igazolja felesége önmagába vetett hitét. Különböző intézkedések után így fejezi be testamentumát:

„És most még egy szót: köszönöm. Boldoggá tettél, segítettél, hogy megtaláljam az élet legszebb oldalát, és örüljek neki. Soha nem volt köztünk egyetlen elégedetlen pillanat, s én ezt a te eszednek, szívednek és szeretetednek köszönhetem.

Tudod, kötelességünknek éreztük képességünk szerint munkálkodni a világ jobbá tételén. Halálommal a te kötelességed nem szűnt meg. Társad emlékéből kell erőt merítened. Szándékunk szerint folytatnod kell a munkát az igaz, ügyért, amíg el nem jutsz életutad végére. Légy hát bátor! Ne csüggedj! Mi egyek vagyunk mindabban, amit teszünk, így hát azon kell lenned, hogy még sokat tégy!”

„Iszonyatos úr” - jegyzi be naplójába Bertha 1902. december 29-én, tizenkilenc nappal férje halála után. Ezentúl magányos, „iszonyúan, elképzelhetetlenül magányos” lesz az élete.

Egyik-másik kortársa kissé színpadiasnak találta tömény gyászát, és áradozónak a férj emlékének szentelt, „Levelek egy halotthoz” című könyvét. Hogyan is érthették volna meg azt az eszmei és érzelmi kapcsolatot, amely egymáshoz fűzte őket!

A halott ki nem mondott óhaja parancs: Bertha magához hívja Maria Louise-t. Nem egyszerűen megbocsátásról, többről van szó: „Hiszen ő, akit az én halottam annyira szeretett, mégis ő áll most hozzám a legközelebb, bár engem gyűlölt és üldözött” - írja naplójában.

16

A közíró

„A robbanóanyagok korában az erőszak olyan méreteket ölt, amelyekkel szemben maga az ember is tehetetlen. Ez vagy az emberiség, vagy az erőszak végét jelenti. Mi az utóbbit reméljük.”

Ezeket a sorokat csaknem száz év előtt vetette papírra Bertha von Suttner. Meghökkenítő, hihetetlen jóslatnak tartották, vagy éppenséggel „Béke Bertha” fontoskodásának.

Hosszabb-rövidebb cikkeit Bertha von Suttner a kor történelméhez írt széljegyzetnek nevezte.⁵ Az anyag óriási, de minthogy a publicista - saját szavait idézve - „csupán azokkal az eseményekkel foglalkozik, amelyeket a béke okulárjában át szemlél”, ez a tény némileg megkönnyíti feladatát; mellőzheti „a nagy hűhót keltett arisztokrata pöröket, a színházi eseményeket, a parlamenti botrányokat, és csakis a háború és béke, a folyton-folyvást biztosított béke és az egyre fenyegető háború ügyével összefüggő eseményekkel foglalkozik”. A lényegre szorító tömör cikkeket olvasva nyomon követhetjük a világháborúba torkolló korszak történelmét, az ideig-óráig elsimuló vagy háborúban kirobbanó konfliktusokat, a vezető politikusok nyilatkozatait, a hadügy rohamosan növekvő költségvetéseit, a háborús szellemet gerjesztő „sárga sajtó” mesterkedéseit, a liberálisnak nevezett korszakot robbanásveszéllyel feszítő nemzeti, nemzetiségi, felekezeti gyűlölködést, és két világháború távlatából visszatekintve talán az újságíró szándékán is túlmenően bontakozik ki azoknak az államférfiaknak a tehetetlensége, akik féltek a katasztrófától, de politikájukkal előkészítették.

A tömegkommunikáció manapság elénk hozza a földkerekségnyire, sőt azon túl is kitágult látóhatárt; rajtunk áll, mit akarunk felfogni belőle. A Ferenc József-i kor embere leszűkült világban élt, tudatában a világtörténelem eseményei néhány fejlett országra korlátozódtak. A napilapokban hazai képviselők felszólalásait olvashatta, továbbá hosszabb-rövidebb tudósításokat az angol Parlament, a francia képviselőház vagy a szenátus vitájáról, napi híreket honi eseményekről, időnként egy-egy külföldi szenzációról, híreket a Balkánról, amely Európához tartozik ugyan földrajzilag, de „nem nevezhető” Európának. Amerikát az Egyesült Államok jelentette, Ázsiát Japán és Kína a Nagy Fallal meg a boxerlázadással. Afrikát főként a búrok. A fehér bőrű, úgynevezett kultúrnemzetek önhittségükben kiegyensúlyozottnak és biztonságosnak hitték a világot.

Bertha von Suttner ezt a köldöknéző „*kultúrnemzet vagyunk!*” fölényt igyekszik megingatni, egyetemes felelősséget sürgetve betör az előkelőködő elzárkózottságba, s azzal, hogy tudósít a Föld minden táján dúló háborúról, az erőszak minden formájáról - a munkásmegmozdulások elfojtásáról is - s a békés fejlődés minden jelentős megnyilvánulásáról, kitágítja olvasói látóhatárát. Nemcsak arra tanít, hogy messzire nézzünk, hanem tisztánlátásra is. A kor sűrűn hangoztatott szavai: Isten, haza, utóbbit gyakran a nemzet helyettesíti, Isten (a gondviselés) kiszemelte a hazát különböző feladatokra. Bertha von Suttner éleslátása a frázisokat illetően csalhatatlan. A gyakran emlegetett nemzeti karakterről írja: „Mennyit szajkózzák, mintha a nemzet meghatározott tulajdonságokkal felruházott egyén, vagy ha a cél úgy kívánja, éppenséggel gonosztevő volna.” Tömören, egyszerűen fogalmazza meg az igazságot, amely útmutatásul szolgálhatna: „Ha az adott helyzet bonyolult és veszélyes, bűnbakot kell keresni.” A

⁵ Az 1892-től 1900-ig és 1907-től 1914-ig a sajtóban szétszórta megjelent írásai nagy részét zsémbes, hű munkatársa és tisztelője, Alfred Fried gyűjtötte össze és adta ki írójuk halála után, 1917-ben Svájcban „Küzdelem a világháború elkerüléséért” címmel.

kisajátított isteni gondviselésről is közli véleményét. Néhány széljegyzet, ironikus szisszenet címe: „Bismarck beszéde az Úristenről, aki győzelemre vezette a németeket.” - „A franciák Istene.” - „A csaták Istene a német nemzet oldalán.” - „A Madagaszkár ellen vonuló franciák és a madagaszkáriak fohásza Istenhez.” „Ezt a háborút Isten akarta!” - „Az Úr megfenyítette a franciákat.” - „Isten, a mindenható generalissimus.”

Széljegyzetei beszámolnak a békésnek nevezett korszak háborúval fenyegető vagy háborúban kirobbanó konfliktusairól. Japán és Kína közt háború Korea miatt, Franciaország hadsereget küld Madagaszkárba, háború Kubában, japán-orosz háború, örménymészárlás Törökországban, egymást követő háborúk a Balkánon, Olaszország gyarmatszerző hadjáratot indít, a parlament megszavazza a felemelt hadiköltségvetést.

„Mennyi mindent kellene Olaszországban javítani, menteni, a nép sorsán könnyíteni!” - tudósít felháborodva a Milánóban kitört éhséglázadás vérbefojtásáról. A kormányra kacsintó olasz újságok a szocialisták, anarchisták és köztársaságiak lázítását okolják a történetekért. „Afféle jelszó ez, mint nálunk a szabadkőműves, zsidó, liberális” - írja a széljegyzetekben. Azonnal felfigyel a mérgező nézetekre. Indulatosan hadakozik Houston Chamberlain elmélete ellen. Az árják s köztük is a germánok felsőbbrendűségét hirdető angol történész német állampolgárságot kért és kapott II. Vilmostól. A kibontakozó nácizmus előfutárának tekintette, Hitler órákat vett tőle. A széljegyzetek támadják, nem is egyszer, az osztrák antiszemita mozgalom vezérét, Lueger bécsi polgármestert népes táborával együtt. A századvégi tözsde-válság arra készíti Lueger egyik hívét, hogy a bajok megoldására háromezer zsidó felakasztását szorgalmazza. „A továbbiakban műtrágyaként kellene őket hasznosítani” - jegyzi meg epésen Bertha von Suttner. A felállított képletben felismeri a belőle következő levezetést, bármilyen *képtelennek* tűnik is. Ha valaki meg akar győződni róla, hogy a hitlerizmus nem volt teljesen importcikk Ausztriában, az olvassa el Bertha von Suttnernek a kor történelméhez írt széljegyzeteit.

Egyik cikkében ízekre szedi Vilmos császár harcias szónoklatát, amelyet a Kaiser, bizonyára célzatosan, az örök békéről elmélkedő Kant szülővárosában, Königsbergben tartott. Vilmos beszédében a nők feladataival is foglalkozott. Példaképpül Lujza porosz királynét állította eléjük, akinek jelentős szerepe volt a Napóleon elleni nemzeti mozgalom felszításában. „Mire tanít bennünket ez a magasztos egyéniség?” - teszi fel a szónoki kérdést a császár, és nyomban megadja a választ: „A királyné a háborús erények ápolására tanítja az utókort.”

A publicista lecsap a frázisra és tisztázza a fogalmat: „Vannak erények, amelyeket a háborúban gyakorolnak; ilyen a bátorság, áldozatkészség, a közösségi érzés, de mindez áldásos eredményeket hoz a béke állapotában, tehát nem jellegzetesen harci erény. Jellegzetesen háborús tulajdonság a kíméletlenség, a vak engedelmesség, a vagdalkozás öröme és az a *könnyörtelenség*, amely a nagy katonauralkodók ékessége.”

Olykor beéri egy-egy napihír pusztá közlésével; a tények kommentár nélkül beszélnek: a népszerű francia lap attól tart, hogy a főkavadászat miatt támadt angol-amerikai viszály (kis híja, hogy háborúvá nem fajult) veszélyezteti a hölgyek szilzskinbunda-vásárlását. Vagy megírja, hogy kitüntették az újszülött bolgár trónörökös, aki bölcsőjében nemcsak ezredparancsnok lett, hanem vitézségi érem birtokosa is.

Újságírói munkássága idején alakult ki a két hatalmi államsoportosulás, amely majd az első világháborúban mozgósítja a népeit egymás ellen: egyik tömb az Angliával kibővült francia-orosz antant, a másik az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország és Olaszország hármasszövetsége. Az utókor bírálata felröptette Bertha von Suttnernek, hogy azzal áltatta magát: a két csoportosulás békés szándékú, és talán dédelgetett tervéhez, Páneurópa kibontakozásához vezethet.

A nagyon tájékozott, éleslátó publicista, akinek köréhez diplomaták, tényleges és volt államférfiak tartoztak, nem volt ennyire hiszékeny. Tudta ő, hogy Németország gazdasági vadászterületre akar szert tenni a Közel-Keleten, ezt célozza a Berlin-Bagdad vasútvonal terve, amelynek kivitele ütközik az angol és orosz politika érdekeivel, ismerte a francia és a német sovinizmust, afelől sem voltak kétségei, hogy a Monarchia Oroszországgal a Balkánon, Németország Nagy-Britanniával tengeri támaszpontokért, a világhatalomért vetélkedik. A német sajtó egyre támadóbb éllel emlegette Anglia „bekerítési” politikáját, vagyis hogy Németországnak háború esetén a tengeren a brit, a francia és az orosz flottával, szárazföldön a francia és a cári birodalom haderejével kell számolnia.

A hidegháború új keletű szó, de korábbi helyzetekre is alkalmazható. Századunk első éveitől fogva a végzetes szarajevói merényletig Európában hidegháborús feszültség uralkodott.

A bekerítésről terjesztett híreket államférfiak megnyugtató kijelentéseivel és főként az uralkodók baráti látogatásaival igyekezett cáfolni. A hivatalos vizitekben nincs is hiány. A cár Ferenc Józsefet Bécsben köszönti, Ferenc József Péterváron a cárt, II. Miklós Potsdamba érkezik rokonához, a német császár viszonzza a látogatást, az angol király kieli útjáról már esett szó, Vilmos is megjelenik *Bertie bácsi* udvarában.

Valóban túlbecsülte az államfők protokolláris látogatásait? Vagy vérbeli nevelő alkat és a propaganda mestere lévén abban reménykedett, hogy amit gyakran és nyomatékosan elismétlünk, előbb-utóbb nem marad hatástalan? Annyi bizonyos, hogy hangoztatott ő borúlátóbb véleményt is, bár tagadhatatlan, hogy ritkábban. „Még néhány év lázasan fegyverkező béke, és Európa hármasszövetségeseivel együtt a levegőbe repül” - írja egyik cikkében.

Kezdetől fogva felismerte és fokozódó aggodalommal kísérte a Balkán jelentőségét, amelyet Európa nagyhatalmai holmi sportpályának tekintettek, ahol a színeikben mérkőző népek a *háború játszmájában* ádázul irtották egymást. Az utókornak a bekövetkezett események ismeretében nem nehéz a múltban tájékozódnia. Bertha von Suttner azok közé a kivételesek közé tartozott, akik világosan látták, milyen veszélyes góc a Balkán. Ezért szögezi le Tisza Istvánnal szemben, hogy a századunk első évtizedében kiéleződött szerb kérdés nem magyar ügy, nem is a Monarchiáé, hanem egész Európáé. Többször is kijelenti, más és más megfogalmazásban, de lényegében azonos tartalommal: a balkáni viszályok „temérdek veszélyes szikrát szórnak, amelyekből könnyen kerekedhet egyetemes tűzvész”. Sorsa megkímélte, hogy jóslata beteljesedését megérje.

A világháborút megelőző másfél évtizedben hol alig palástolt indulattal, hol keserű gúnnyal szemléli a német császárt. Az a néhány kényszeredetten dicsérő mondat, amely a Kaiser békevágyat hangoztató kijelentéseinek szól, nem tévesztheti meg a figyelmes olvasót. Bertha von Suttner felismerte Vilmos kóros önteltségét, személyisége veszélyes eltorzulását, a gyanús ellentétet a férfias erő, a harci erények sűrű emlegetése és a Kaiser környezetéhez tartozó homoszexuálisok közt. Az újságírókkal és politikusokkal sűrűn érintkező Suttner báróné bizonyára értesült róla, hogy a német katonai kabinetiroda főnöke, gróf Hülsen Häselér tábornok balerinának öltözve szokott táncolni a császár előtt, s utolsó fellépése alkalmával holtan esett össze a rózsaszín túllruhában. A szöbeszéd azt is hírül adta, hogy a holttestről nagy nehezen fejtették le a balerinajelmezt, hogy tábornoki egyenruhába öltöztessék.

Nem nehéz kitalálni, kit céloz meg a széljegyzetekben: „ÉN! ÉN! ÉN! ÉN mindenek felett!⁶ Az egész világon mindenek felett! Mostantól kezdve ez lesz a jelszavam. Megzenésítettem, és ünnepélyes pillanatokban felemelt poharak közepette lelkesülten rivallom, vagy erkélyekről harsogom le. De talán azt mondhatnák: Micsoda önző, arrogáns alak! Nos, *én* helyett legyen a

⁶ Célzás a „Deutschland über alles” („Németország mindenek felett”) kezdetű indulóra.

szövegben *mi*. Ha ez a *mi* egy egész országra terjed ki, például Lichtenstein vagy Lippe-Detmold hercegségekre, akkor igazán elragadó. Lippe-Detmold mindenek felett! Remek! Törvény, élet, család, tulajdon, kötelesség, részvét, minden eltörpül: *én*, nem, *mi* - nem, Lippe-Detmold vagy egy annál is nagyobb mindenek felett. A többi ÉN és a többi állam mért ne hallatná ugyanezt a kiáltást? Szép koncert ez az emberi közösség számára.”

A széljegyzetekből kibontakozó figura az akaraterő pózában ágáló pojáca, aki a jövőnek példát mutató korszellem megtestesülésének képzele magát, holott zavaros nézetei a rozsdás múlthoz kötődnek. Bertha von Suttner a német császárban meglátja azokat a dermesztően veszélyes és visszataszító vonásokat, amelyek egy pszichológiai őstípus, a nagyvárosi hóborttal telis-teli, kórosan felpuffadt ÉN, a ripacs diktátor sajátosságai. És felismeri azt a torz és torzító világszemléletet, amely egy nép nagy részével elfogadtatja, sőt ünnepeket a ripacs zsarnokot. II. Vilmos hollandiai száműzetésében megérte kóros tulajdonságainak iszonyatos kiteljesedését Hitlerben.

Röviddel Artur Gundaccar halála után levél érkezik a monacói hercegtől; I. Albert arra kéri Suttner bárónét, töltsön néhány hetet vendégeként palotájában. A meghívás időpontjául azért ajánlja a télutót, hogy Bertha részt vehessen a béke ügyét szolgáló Institut International de la Paix (Nemzetközi Békeintézet) megnyitásán.

A sziklára épült palotában Bertha már járt a kongresszus alkalmával, a küldöttek tiszteletére adott fogadáson. Társaival együtt végigment az oszlopcsarnokon, időzött a dísztermekben, sétált a dús pompájú parkban, amelynek minden göröngyét messziről hordták fel a magasba. Ezúttal az uralkodó személyes, nagyra becsült vendége.

A béke ügyét szolgáló intézet, amelyet I. Albert hívott életre, nagyszabású programmal indul: feladata tanulmányokat közölni a nemzetközi jogról, államok közti konfliktusok békés megoldásáról, a háborús és fegyverkezési statisztikáról, a nemzetközi intézmények és szervezetek működéséről, célul tűzte ki a békemozgalom terjesztését, a világbéke gondolatának történelmi feldolgozását, az iskolai tanításban kialakított világnézet elbírálását.

A parányi hercegség uralkodójának palotájában a legmagasabb rangú arisztokrácia tagjai vendégeskednek, s a béke ügyét segítő herceg, titkára szavai szerint, kis városát a nemzetközi együttműködés központjává akarja tenni. A védnöksége alatt álló intézet is ezt bizonyítja.

Annak idején Bertha egymilliót kért Nobeltől, hogy rátaláljon az archimedesi pontra, ahonnan kimozdíthatja a világot. A bánat letargiájából kiemelkedve azt remélte, hogy Monaco lesz az a hely, ahonnan a világot megváltoztatják. Bizakodását növelte a tudat, hogy a hercegnek szüksége van rá. I. Albert szavait idézve ezt jegyzi be naplójába: „Jelenlétem oly jóleső és hasznos számára a hatás miatt, amelyet különböző emberekre gyakorolok.”

A palotában nagy tisztelettel fogadják. Lakosztályában komorna és inas áll rendelkezésére. Képzeljük el: elegáns fekete ruhában, nyakán igazgyöngysor, ujján briliánsgyűrű - valószínűleg Dedopali ajándéka, vagy esetleg a megenyhült Suttner szülőktől kapta -, az asztalnál az uralkodó jobbán ül, s az inasok először neki kínálják a fogásokat. A fényűzés és a megkülönböztetett vendéget megillető figyelmesség jólesően veszi körül.

Kellemes hangján cseveg a vendégekkel, szívósan terelve a témát a béke ügyére, amelyre feltette életét, vagy I. Alberttel folytat eszmecsere. A vendéglátó és az összeverődött nemzetközi társaság aligha sejtje, hogy a nagynevű író és publicista, aki oly ügyesen közvetít uralkodóházak tagjai és a békemozgalom jelesei között, a megnyerő nagyvilági hölgy nemcsak súlyos, de kicsinyes anyagi gondokkal küszködik, és ugyancsak kapóra jön neki Rotschild báró adománya, aki vele együtt vendégeskedik a monacói herceg palotájában. „Ötszáz frank, amit azonnal elküldtem Bécsbe. Így hát a társulatnak semmibe se kerül itteni tartózkodásom” - jegyzi meg naplójában.

Vonzódik a herceghez. Valóban nagyra becsüli tagadhatatlan képességeit vagy csupán a békeharcos uralkodót értékeli, a fontos szövetségest? Naplója feljegyzéseiből nehéz kiigazodni, hullámzó véleményéről tanúskodnak. Első találkozásukkor I. Albert azzal ajánlotta figyelmébe művét, „A tengerjáró életútját”-t, hogy megismerheti belőle szerzője gondolatvilágát, „a lelkét”, mondta kissé fellengzősen.

„Szereti a könyvét. Hát én mindenesetre jótéteményt gyakorolok, s így fizetek vendéglátásáért” - jegyzi meg naplójában, miután elvállalta a mű fordítását. A munkának szokásos buzgóságával lát neki, még a mű kiállítására is gondja van. „Albert könyvének szép alakban

kell megjelennie.” Utóbb örül a „remek kritikáknak”, amelyek idézeteket is közölnek, és kiemelik a szép német fordítást. A „jótétemény” tehát bevált. Azt meg hiába firtatnánk, hogy a magasztalásban milyen szerepe volt a szerző személyének és a német császárnak, akinek az ajánlás szól. Vilmos egyébként saját kezűleg tervezett békezászlóval kedveskedik Albertnek, miközben „Jövönk a tengeren dől el!” jelszóval lendületesen folytatódik a német flotta kibővítése.

Bertha nemcsak a herceg könyvéről, hanem személyéről is eltérően nyilatkozik. Hol jóindulatú, nemes célért hevülő természetbúvárnak nevezi, csodálja intelligenciáját, fiatalosságát - I. Albert néhány évvel fiatalabb nála -, hol kortársi véleményekre hivatkozik, amelyek kicsit örültnek tartják.

Önérzetét bizonyára maradéktalanul kielégítette a herceg beszéde az intézet ünnepélyes megnyitásán: „Szerencsések vagyunk, hogy van egy Bertha von Suttnerünk, aki a békemozgalom lelke és leghatékonyabb előmozdítója.”

Olykor úgy tűnik, ki akarja próbálni vendéglátóján lényre „magnetikus erejét”. „Tegnap, az irodalmi munka után egy pillanatig az volt a benyomásom, hogy I. Alberthez talán közelebb kerülök, szükségessé válok számára. De estére elmúlt ez a benyomásom. Azt hiszem, meggondolta magát, no majd meglátjuk.” Féltekenység érződik sorain, amikor megemlékeznek egy hölgyről, a herceg állítólagos szerelméről.

Ezek a kavargó, fel-feltörő indulatok talán meglepően hatnának, ha nem vennénk tekintetbe, hogy Bertha a rázúdult gyászban nemcsak hitvesét, hanem csodálóját, visszhangját is elvesztette, hogy magára maradva érzelmi fogódzót keres. A vendégeskedés végén azt jegyzi naplójába monacói tartózkodásáról: „A csodálatosat nem hozta meg, de azért értékes emléket adott.”

Vajon miféle csodálatos fordulatban reménykedett ideig-óráig?

Ezekben az években hősnőnk a világhír csúcsán van. Egy nagy német újság körkérdéssel fordult a lakossághoz, kit tartanak Európa legnépszerűbb asszonyának; Bertha von Suttner került az első helyre, megelőzve a kor két nagy színésznőjét, Eleonora Dusét és Sarah Bernhard-t, és a Carmen Sylva néven író román királynét.

Ünnepelt ember, mégis magányos. De nem nyugszik bele a társtalanságba, az öregedésbe. Arra vágyik, hogy szeressen és szeressék. Artur Gundaccar halála után egy Nussbaum nevű orvossal levelez, aki férjét Abbáziában kezelte. Vonzódását nem rejtegeti.

A köztudat nem elnéző az éltes nők fellángolása iránt. A férfiak esetében naplemente előttnek nevezik, nőkről szólva pániknak, hogy a *kapu* bezárul előttük. Tartsuk magunkat Bertha szóhasználatához, ő naplementéről beszél. „Így hát ez a naplemente fejezet harmonikusan ér véget” - írja naplójába, amikor a rövid időre Bécsbe érkezett orvos elutazik. De a fejezet után folytatás következik, a Monacóban időző Bertha minden írói készségét latba vetve hosszú levelekben tárja ki szívét az orvosnak, akit Nussinak becéz.

Nussi aligha tudta vagy akarta ilyen szintre emelni a saját leveleit - Bertha naplójából legalábbis ez derül ki. Valószínű, hogy nem kért ebből a szenvedélyes barátságból. Sajnálta a szeretetre méltó Artur Gundaccar özvegyét, talán hiúságának is jólesett a kapcsolat a nagy hírű asszonnyal.

Monacóból hazafelé Bertha kitérőt tesz Abbáziába. „Szakítsuk le az élet utolsó virágait: egy kedves férfi, aki szeret - entendons-nous⁷ - ez gyermekded érzélem. Nem akarom, hogy

⁷ - ne legyen semmi félreértés.

később naplómiban lapozva az a gyanú merülhessen fel, hogy megfélemeztem korom méltóságáról, s ostoba képzelgésben elvakulva nem tudtam, hogy gyermeki érzelmeken kívül mást fel nem kelthetek. Európa legnevesebb asszonya - előkelő hölgy -, nos ez is különleges fűszert kever a vonzalomba, némi regényjelleg, a szenvedély villámcsikázását.” Valószínűleg azt remélte, hogy az egyéniségétől elválaszthatatlan hírneve, arisztokrata volta, társadalmi és társasági háttere is hat az orvosra, aki jóval fiatalabb volt nála. Gyöngéd kapcsolatról ábrándozik; talán azt képzei, hogy Nussi mellette fogja kijárni az érzelmek iskoláját. Ő az anyai barátnő, akit esze, tudása, a saját munkáján alapuló hírneve, társadalmi helyzete egyaránt a férfi fölé emel, mégis esendő magányában és szeretetéttségében, s a fiatal férfi, aki vágytól zavaros hódolattal fordul felé - az irányregények irónője reménykedve és gyötrődve szövögeti a maga koholta lélektani regényt. A valóság rövidesen véget vet a képzelgésnek, végleges pontot tesz rá.

Alig néhány nappal azután, hogy Bertha hazaérkezett Abbáziából, kurta-furcsa levelet kapott az orvostól, nyilván válaszként az ő levelére; naplójában „veritékszagú, lapos, hidegszívű irományról” kesereg. Majd az őt jellemző eréllyel levonja a következtetést: „Nem folytatom a levelezést. Ez az epizód le van zárva. Vége.”

Artur Gundaccar fellángolása unokahúga iránt megrendítette Bertha női önbizalmát. Önbizalma nagy volt, sőt olykor túlméretezett, de nem szilárd, mintegy válaszként alakult ki a fiatalkorában elszenvedett temérdek csalódásra és megaláztatásra. Csakhogy Artur Gundaccar visszatért hozzá, vagy inkább, mindig is mellette volt. Ezúttal mit sem remélhet. Szembenéz azzal, hogy megöregedett.

Féltékenysége idején aggódva fedezte fel önmagán a kor rombolását. Ez után a kudarc után kétségbeesetten, önkínzó tárgyilagossággal figyel. Naplójában egyre gyakrabban foglalkozik az öregedés okozta bajokkal. Részletesen leírja, hogyan hat környezetére, milyen hőfokú volt ünneplése egy-egy felolvasásán, hogyan fogadták, mennyire vették körül az estélyeken. Elpanaszolja, hogy a hajdani *magnetikus erő* elmúltával *antimagnetizmus* lépett fel - ami nem igaz, mert még jó ideig sikeres író, mindvégig joggal nagyra becsült publicista, ünnepelt előadó, beszédeit, felolvasásait teli termekben tartja, gyakran négy-ötezer hallgató előtt. A biológiai öregedéstől való iszonyatába kétségkívül belevegyül az a tudat, hogy az ő írói munkássága egy túlhaladott irányhoz kötődött, és talán azt is sejti, hogy könyvei minőségben elmaradnak a német nyelvű fiatal írógárda színe-javának művei mögött. Nyilván ez a magyarázata fanyalgó kijelentéseinek a német naturalista dráma mesteréről, Gerhardt Hauptmannról, akit egyébként személyesen ismer, vagy hallgatása Thomas Mannról.

Hátralevő éveiben a köznek élő, a béke ügyét fáradhatatlanul szolgáló Bertha von Suttner a saját öregedésével nem bír megbékülni. Naplója tanúsága szerint „émelyeg” az öreg nőktől, gyűlöli őket és „önmagát is”. Artur Gundaccar halálával a harmannsdorfi otthon válsága is kiéleződött.

Bertha megfeszítetten dolgozott Harmannsdorfért, de tulajdonképpen kényszerből élt ott, férje és a Suttner család kedvéért. Idővel annyi áldozatot hozott érte, hogy szinte megutálta.

Eleinte jólesett önérzetének, hogy az egykor kiebrudalt nevelőnő egyre inkább megbecsült családtagként él a kastélyban, de hamarosan kedvét szegték a hátrányok. Az íróházaspárnak mindenképpen előnyösebb lett volna a szellemi központban élni, Bertha közéleti munkásságát megnehezítette a társas összejövetelekre, megbeszélésekre alkalmas állandó bécsi lakás hiánya. Még az ő kiváló szervezőképességével, hatalmas munkabíráásával is elképesztő teljesítmény állandó jelenléte, irányító szerepe a nemzetközi békemozgalomban.

A vidéki kastély légkörét gyakran „bénítónak” érezte. Sokkal eszesebb és megértőbb, sem hogy felrója anyósának a hajdan történeteket, de a fullánk benne maradt, és ráadásul a szellemi

különbség is nagy volt köztük. Apósától világnézeti ellentét választotta el, a növekvő anti-szemita hullám Ausztriában, az erősödő szocializmus bőven adott alkalmat a vitákra vagy a lenyelt ellenvetések okozta feszültségre.

Artur Gundaccar betegsége idején nem győzte a régi munkatempót, s a kiadások növekedtek. Férje halála után megrohanják az anyagi bajok. Ismét felmerül a már sokszor meghányt-vetett terv, a szükségmegoldás: eladni Harmannsdorfot. Az idős báróné és lányai nem szánják rá magukat.

„Látom közeledni az összeomlást ezernyi kínos velejárójával. Szétzilálódott, már régóta szétzilálódott szervezet, elérkezett felbomlásának órája, a teljes anyagi összeomlás” - írja naplójába néhány nappal férje halála után. Harmannsdorf „örvény... mindenkit elpusztít... Artur Gundaccarral kidőlt a tartóoszlop”.

Miért folytatná tovább a robotmunkát, hogy az elkerülhetetlent kis ideig elodázza, mit jelenthet neki Harmannsdorf férje nélkül? A dolgozószobát, ahol a két íróasztal közül az egyik üres. A parkot, ahol egyedül sétál. Kényszerű együttlétet anyósával, akit sose szívelt. És mégis nehezen szánja rá magát a döntő lépésre. 1903 áprilisában Maria Louise-zal meghányja-veti, nem lehetne-e a kastélyt valamiképpen mégis fenntartani. Igaz, szóba kerül az ő elköltözése is, Bécsbe.

Önérzetének bizonyára jólesett, hogy a Suttner család a „Gondviselést látja benne”, de ez a szerep tartósan fárasztó, kivált élemedett korban.

A birtokról el kell költöznie. A pusztulást nem tartóztathatja fel, mindössze késleltetheti még kis ideig. Ötvenkilenc esztendő. Vagyona, fedezékül szolgáló megtakarított pénze nincs, jövedelmét felemésztette Harmannsdorf. Írói neve, közéleti szerepe egyaránt kötelezi a színvonalas háztartásra. Írásaiból kell fenntartania magát, egyedül munkaerejére hagyatkozva, amelyet erősen igénybe vesz a békemozgalom.

Taaffe gróf, az egykori osztrák miniszterelnök fia, akit baráti kapcsolat kötött a Suttner házaspárhoz, felajánlotta csehországi kastélyát állandó lakhelyül. Bertha többször is vendégeskedett nála férjével együtt, legutóbb néhány hónappal Artur Gundaccar halála előtt, amikor átmeneti javulás állt be a beteg állapotában. A kastélyban akkor tűzijátékot rendeztek tiszteletükre, a piros betűk a *Pax* szót röpítették a magasba.

Egyéb meghívások is érkeznek. Bécsi magánpalotában kaphatna lakrészt vendégként. Valamennyi ajánlat elől kitér. „Jóllehet nincs hiány helyekben, ahol lehajthatom a fejem, én saját otthont akarok.”

Megindítóan szerény óhaj. Az Osztrák Béketársulat elnöke, a Berni Nemzetközi Békehivatal alelnöke, korának egyik legjelentősebb közírója, vagy húszkötetnyi regénnyel a háta mögött, végre független akar lenni: „A saját holmim közt dolgozni.” De aggályoskodik. Vajon nem meg gondolatlanság-e idős korban, vagyon nélkül nekivágni az önállóságnak? Ha a Nobel-díjat megkapta volna...

Ismét nem ő kapta. A mellőzés elevenébe vág. Aztán lerázza magáról az aggályokat: „Hiszen otthon kell lennem valahol, és ha pénzem nem fordítom költözködéssre, elnyeli a kastély. Persze bútort, szőnyeget is kell vásárolni, a lakás teljes felszerelését.” Biztatja, nyugtatja magát: „Mindig is így éltem, és jól, elegánsan éltem. A hátralévő rövid életszakaszon is menni fog. Hát pénzt kell keresni.”

Pénzt keresni, vagyis évenként írni egy regényt és lehetőleg még néhány novellát, folytatva a közírói tevékenységet, az előadásokat, a tárgyalásokat. Amikor Bécs belvárosában kiveszi a lakást és bebútorozza, megállapítja: „Mégis különös ez a fordulat; lakást béreltem. A hátra-

lévő esztendőket tehát egészen új körülmények közt élem meg. De csakis akkor lehetséges, ha dolgozom és keresek.”

Rendhagyó életében most van először saját háztartása, ahol senkihez nem kell alkalmazkodnia. Kinsky grófnőt anyja rögeszméi vitték Párizsba, Berlinbe, Velencébe, Rómába, előkelő fürdőhelyek elegáns vagy másodrendű szállóiba, meghúzta magát Bécs közelében, hogy kibőjtöljék az újabb portyázást a játékterekben, aztán anyjától elszakadva sem volt saját otthona; Harmannsdorfban, bármennyire megbecsülték, neki kellett beilleszkednie a család életébe.

Közel hatvanesztendő korában arra is vágyott, hogy ebédre azt egye, amihez kedve van, munkáját ne szakítsa félbe az étkezésre szólító harang, hallgathasson, amikor rosszkedvű, s ereje ne emésztődjek fel a Harmannsdorf fenntartásáért folyó kilátástalan küzdelemben.

Remélte, hogy a közért folytatott tevékenység s a megélhetésért folytatott munka helyreállítja benső egyensúlyát. Nem így történt. A külvilág előtt a magabiztos előadó, a fáradhatatlan, lendületes szervező, az ünnepest író, a békemozgalom lelke. Valójában kétségekkel vívódik, szorongás gyötri. Meddig bírja a sokféle megterhelést? Meddig lesz alkalmas a vezető szerepre a békemozgalomban? Utolsó életszakaszában - szívós munkával eltöltött tizenegy év - Bertha von Suttner újra meg újra azt tervezi, hogy visszavonul. A Nobel-díj és művei tizenkét kötetes kiadása után meg is tehetné. Gyakran úgy érzi, hogy vidéken, elvonultan kellene élnie, „a saját fám árnyékában... a természet a szenvedélyem, ez az én utolsó szenvedélyem”. Idővel tárgyalt is egy vidéki ház, majd egy Bécs környéki villa megvételéről, olykor megkötötte a szerződést, és szinte azon nyomban érvénytelenítette; felmondta bécsi lakását, de rövidesen megújította a bérletet. Vágyódik a nyugalomra, és fél, hogy háttérbe szorul, egyre ismételteti: önként lépni le, mielőtt noszogatnák. Szívszorító, hogy világhíre teljében gyanakodva figyelni nemcsak I. Albert és vendégei, hanem a lakájok viselkedését is, és naplójában keserű sértődöttséggel panaszkodik, ha úgy véli, hogy mellőzés érte, mert idősnek, divatjamúltnak, rozogának tartják. Önérzete lázadozik, képzel és valódi sérelmeken rágódik - ezért az elvagyódás a magányba, az idilli természetbe -, de a lelke mélyén tudnia kell, hogy lételeme a nyilvánosság, a közszereplés. A feladat, amelynek elkötelezte magát, emberek közé parancsolja, irtózása a magánytól is odahajtja. Amíg a végzetes betegség teljesen el nem hatalmasodik rajta, társadalmi és társasági életet él, kongresszusokra utazik - ez lesz az utolsó, jelenti ki újra meg újra -, felolvasó körutakat tart, Bécsben estélyekre jár, bridzsel, gyakran ebédel barátainál, naplója tanúskodik róla, hogy némely nap több helyen is megjelent. „Ebéd Lubomirskánál,⁸ ettől mondénebbnek érzem magam... Este bársonydiszt öltök és Goluchowskiékhoz kocszom. Ott óriási módon ünnepelek.” Hatvanöt éves korában még futja erejéből a temérdek munka mellett, hogy a baráti Taaffe grófnéknál ebédeljen és délután hatig bridzsezzen, este pedig egy másik háznál húszszemélyes vacsorán vegyen részt. Kinsky herceg palotájából hazatérve megjegyzi: „Azért van valami a feudális pompában. Érthető a konzervativizmusuk.”

Ne értsük félre a megjegyzést; Bertha nem állhatta a konzervativizmust, kivált ha faji vagy felekezeti elfogultsággal párosult, vagy mereven bezárkózott a kasztöntudatba. A Suttner rokonok látogatása után megállapítja: „Semmi közöm ehhez a klikkhez, és nekik sincs hozzám. Az ő szemükben én komikus alak vagyok.” Egyik főrangú ismerősének felrója, hogy „a legcsekélyebb érdeklődést sem tanúsítja az ügy”, vagyis a békemozgalom iránt. „Az itteni környezeten mérem le, hogy az újítoznak az értetlenség és közöny mekkora tömegével kell megküzdeniük. Hibbantnak vagy legalábbis zavarónak tartják az embert. Zavarónak, mert megbolygatja a meglévt, amelybe ők berendezkedtek. A haladás hatalmáról nem tudnak -

⁸ Lengyel származású hercegi család.

arról, amit már elértünk, sejtelmük sincs.” Naplójában többször is emlegeti a felső körök „lelki szegénységét”.

Néhány haladó szellemű arisztokrata családhoz baráti kapcsolat fűzte, annál is inkább, mert lelkes békepártolók is voltak köztük, de igazán jól az írók és művészek közt érezte magát. Gyakori vendég Arthur Schnitzlernél, a századforduló egyik legrangosabb osztrák írójánál. „Nagyon elmés. Azt mondja, állandó olvasója a *Friedens-Wartenak*, teljesen egyetért velem, csak úgy véli, a világbéke százezer év múlva valósul meg” - jegyzi fel róla. Írók közt ismerkedik meg vele a fiatal Stefan Zweig, aki a „A tegnapi világ” című könyvében emléket állít róla.

Érdeklődése nagyon eleven. Kedveli az akkoriban alpárinak ítélt mozit, állandó színház- és operalátogató. Lelkesedik Richard Straussért, akinek kompozíciói körül ez idő tájt heves viták kavarnak. Strauss operája, az „Elektra” valósággal lázba hozza, az előadás után nem bír elaludni, másnap részleteket énekel el belőle Katinak, akit a kastélyból hozott magával, és szobalánya is, házvezetónője is. Az ifjú Lehár szenzációs sikerű operettjéről, „A víg özvegy”-ről lesújtóan vélekedik: „Ennek az operettnek tömeges látogatása tömegőrület.”

„Már nem telik örömöm a nagyvilági összejövetelekben” - veti oda 1908-ban naplójába. Ne vegyük egész komolyan az állítást. Ugyanabban az esztendőben író és újságíró barátai társaságában hajnalig időzik egy jótékony célú bálban.

18

A Nobel-díj

1905. Bertha von Suttner előadó körúton járja Németországot. Beszél az orosz-japán háború kapcsán a békeállapot szükségességéről, felvázolja a páneurópai szövetség és még távolabbi jövőként az európai egyesült államok képét, amelyben a nemzetiségek szavazással döntenek hovatartozásukról. Ha foglalkozik az oroszországi forradalommal, ezt bizonyára a háború egyik vészes következményének tekinti, mert tagadja mindenfajta erőszak jogosságát és célravezetését.

Wiesbadenben van, a hotelszobában. Fried lapjának írja a történelmi széljegyzeteket? Vagy kiterjedt postáját olvassa - még Pekingből is érkezik hozzá levél -, esetleg novellát tákol össze, hogy krónikus pénzzavarán enyhítsen? Képzletünkben tetszés szerint rendezhetjük meg a nagy fordulatot megelőző percekét. De adjuk át a szót neki. Naplójában ezt jegyezte fel: „Wiesbaden, 1905. december 1. Sürögny; a pluszköltség miatt először nem akarom átvenni. Mégis átveszem. Érdemes volt. B. értesít, hogy megkaptam a Nobel-díjat... Álmatlan éjszaka. Különös, öröm helyett ez is bánt. Úgy határoztam, hogy nem utazom Krisztiániába. Nem bírnám ki. Egészségileg összeomlanék.”

Mennyit reménykedett a Nobel-díjban, hogy áhítozott rá férje életében! „Ha megkapnám a díjat, mennyit segítenék!”- írta évekkel ezelőtt. Milyen fájón vágott elevenébe a mellőzés!

A „már késő” melankóliájából egy kissé kiemeli a tudat, hogy az anyagi gondoktól megmenekedett, hiszen a díjat nem megosztva kapta. „Hát olykor örülök a gondolatnak, hogy biztosított életjáradékom van... Persze, ha háború vagy forradalom lesz. De hiszen semmi nem biztos. Mindenesetre szerencse volt.” Csakhogy egyre ott motoz benne a keserűség: mért nem a férje életében jött a pénz, a kitüntetés. „Csöndesen és magányosan kell sírnom, a Nobel-díj ellenére mégiscsak magányos bolond” - írja naplójába.

Mégis elutazott a norvég fővárosba. Az ünnepélyes pillanat elérkezett. A norvég parlament Nobel-díjbizottsága s a tudósokból, írókból, politikusokból összegyűlt hallgatóság előtt elmondja egyik legszebb beszédét az emberiség erkölcsi, társadalmi fejlődésébe vetett hitéről.

„Az örök igazságok és örök jogok mindig is ott ragyogtak az emberiség égboltján, de a magasságból lassan lehozták őket, hogy formába öntessenek, étellel teljenek meg és tettekké váljanak.

Az örök igazságok egyike, hogy a béke a boldogság alapja és végcélja, s a jogok egyike a saját életünkhöz való jog. A legerősebb ösztön, az önfenntartásé egyszersmind mintegy törvényesítése ennek a jognak, elismerését szentesíti az ősrégi parancs: Ne ölj!

Felesleges elmondanom, hogy kultúránk jelenlegi állapotában milyen kevéssé tisztelik és követik ezt a parancsolatot. Mindmostanáig az egész civilizált társadalom katonai szervezetségű; a béke lehetőségének tagadására, az élet lekicsinylésére s az öles kényszerére épült.

És minthogy így van és így volt, ameddig úgynevezett világtörténelmünk visszanyúlik - rövid szakasz az a néhány ezer év az ember fejlődésében -, sokan, a legtöbben azt hiszik, hogy ennek mindig így kell lennie. Ez ideig kevéssé terjedt el a felismerés, hogy a világ folytonosan változik és fejlődik, hiszen az evolúció törvénye, amelynek minden alá van vetve - a biológiai ugyanúgy, mint a társadalmi evolúció -, a tudomány fejlődésének új szakaszába tartozik.

Igen! Téves az a hiedelem, hogy az időben mögöttünk levő és a jelenvaló mindvégig fennáll, hiszen ami elmúlt és az, ami van, visszafelé siklik az idő folyamán, mint a vidék a folyó partján, s az emberiséget szállító hajó szüntelenül a leendő partjai felé halad...”

Majd Alfred Nobelről beszél, ügyesen, de nem fitogtatóan hangsúlyozva barátságukat. Nobel is felismerte: „...a mozgalom a jámbor teóriák felhőbirodalmából az elérhető és gyakorlatiasan kijelölt célok területére került, s ezt a felismerést végrendeletével bizonyította.

Nézzünk körül egy kissé a világban, vajon az események valóban okot adnak-e, hogy a pacifizmus eredményeiről és növekvő fejlődéséről beszéljünk. A közelmúltban szörnyű háború pusztított a Távols-Keleten; még szörnyűbb forradalom lépett a nyomába, amely megrázkódtatja az óriási orosz birodalmat, s következményei beláthatatlanok. Gyűjtogatás, rablás, bombák, kivégzések, zsúfolásig teli börtönök, korbácsolás, tömeggyilkolás, az erőszak démonának orgiája; Közép- és Nyugat-Európában háborús veszély, gyanakvás, fenyegetések, kardcsörtetés, a sajtó folytonos uszításai; hajszás flottaépítés és fegyverkezés Angliában, Németországban, Franciaországban; regények jelennek meg, amelyek a szomszédos ország lerohanását egészen természetes, előttünk álló eseményként írják le, azzal a szándékkal, hogy még nagyobb arányú fegyverkezésre ösztökéljenek; erődítményeket építenek, tengeralattjárókat gyártanak, utakat aknáztatnak el, harci repülőgépeket próbálnak ki, s mindezt olyan buzgalommal, mintha a közeljövő háborúja az államok legbiztonságosabb és legfontosabb ügye lenne...

De ne csupán a szembeszököt vizsgáljuk, ami messzire hatolva a felszínen működik; azt is észre kell vennünk, ami a talajból szökken elő. Meg kell értenünk, hogy jelenleg két világnézet, a civilizáció két korszaka harcol egymással, s akkor rádöbbenünk, hogy a recsegő, fenyegető régi alatt az ígéretes új tör utat, és már nem elszórtan, nem gyöngén, alaktalanul, hanem sokadmagával, életerősen. Függetlenül a tulajdonképpeni békemozgalomtól, amely inkább megnyilvánulása, mint oka a jelen átalakulásának, a világ nemzetközivé válásának és szolidaritásának folyamata megy végbe. A folyamatot elősegítik: a technikai felfedezések, a forgalom megnövekedése, a szétágazó és nemzetközileg egymásba fonódó érdekközösségek, a kölcsönös gazdasági függés, és félig tudatosan - hiszen az ösztönök ilyenek - az emberi társadalom önfenntartási ösztöne...”

A friss dicsőséget máris hasznosítja az ügy érdekében. Előadásokat tart a skandináv államokban, uralkodói audienciákon kéri a hathatós támogatást. A fogadásokról részletesen beszámol naplójában, mintha feljegyzéseket készítené a békeharc esetleges fordulatai számára vagy dokumentációs anyagot az utókornak. A norvég királlyal háromnegyed óra hosszat folytat eszmecserét. Stockholmban II. Oszkár svéd királlyal többször is beszélget. Ismét elfogja az uralkodók iránti lelkesedése. Megismerkedését a királlyal az udvari fogadáson így írja le: „Bemutatnak neki. Üdvözl és tovább megy, cercle-t tart. Majd, amikor sorra megszólított mindenkit, felém közeledik. Kezét nyújtja. - Teljesen osztozom az ön nézetében, ami a békét illeti. - Ezt felséged be is bizonyította. - Örvendek, hogy ön elismeri. Szívettépő eseményt kellett átélnem,⁹ és csak azért nyugodtam bele, mert a békét szentnek tartom.”

A dán uralkodó a kihallgatáson „rögtön rátért a békemozgalomra. Dicsérte Rooseveltet... Kijelentette, hogy a sajtót terheli a felelősség a háborús hangulatért. Elismeri az én óriási érdemeimet. Az a véleménye, hogy több dán városban kellett volna beszélnem. Végül, amikor az ajtóhoz kísér, így szól: - Isten áldását kérem az Ön magasztos tevékenységére, dolgozzon

⁹ Nem kétséges, hogy a svéd-norvég perszónálunió 1905-ben történt felbontására, Norvégia különválására utalt.

és hasson tovább. - Én: - A hatalmasok segítséget adhatnak, tegye meg, felség. - Megteszem, amennyire erőmből telik” - válaszol diplomatikus szerénységgel a király.

A királyokkal folytatott beszélgetések jelentőségét Bertha túlbecsülte, akárcsak az amerikai elnökkel, Theodore Roosevelttel való találkozását.

1904-ben küldöttként vett részt a bostoni békekonferencián, három hetet töltött az Egyesült Államokban, s alkalma volt hosszasan beszélgetni Roosevelt elnökkel. Amerikai tartózkodásáról szóló könyvében beszámol róla: „Szeptember 17-én részesültem abban a megtiszteltetésben, hogy az Egyesült Államok elnöke fogadott és négy szemközt folytathattam vele eszmecsere-t arról az ügyről, amely oly nagyon a szívemen fekszik. Barátságosan nyílt ember, aki szemmel láthatóan tudatában van a megbeszélte kérdések jelentőségének és horderejének - ilyennek láttam Theodore Rooseveltet... Ő volt az első, aki vitás kérdést vitt a hágai döntőbíró-ság elé, s ő akar most ismét egybehívni egy új hágai konferenciát. - A világbéke eljön - mondotta. - Bizonyára eljön, lépésről lépésre.”

Bertha von Suttner megint elragadta a hég, s az ügy érdekében tanácsosnak is látja, hogy lelkesedést mutasson Roosevelt személye iránt. A magasztalás hangneme nem mindig szerencsés, és alighanem engedményeket tesz ízlésének. Köztudomású, hogy az elnök előszeretettel jár-ke-l pisztollyal az övében. Bertha Roosevelt megjelenésének „bátor katonásságát” emlegeti, sőt a rettenthetetlen prérilovas képe is felbukkan. (Kilenc év múlva, a második amerikai útján koránt sincs elragadtatva tőle.)

Theodore Roosevelt valóban buzgólkodott a nemzetközi döntőbíró-sági egyezmények létrehozásáért, hogy hazája tekintélyét növelje. De hősnőnk ugyancsak félreismerte, ha a béke-mozgalom támaszának vélte. Theodore Rooseveltet felháborította, hogy a „békepapolók” a civilizáció emelkedésétől a harci szellem gyöngülését várják. Külpolitikája nem hazudtolta meg nézeteit. Egyik-másik dél-amerikai államban és főként Panamában nem alaptalanul nevezték Roosevelt-huságnak az elnök politikáját.

Frédéric Passy okkal nevezte el még a kilencvenes években a békemozgalom hadvezérének: Bertha von Suttner a kiváló taktikai képességet szívós kitartással egyesíti. Az apróbb kérdésekben engedékeny, gyakran vállalja az egyeztető szerepét, a fontos kérdésekben hajthatatlan. Kezdetől fogva úgy vélte, a békemozgalomnak távol kell tartania magát a politikai állásfoglalástól, a kérdések ilyen jellegű tárgyalásától, vagyis az eseményekkel csakis *humánus* szempontból foglalkozhat, mert egyébként a mozgalom az egységét, egyetemes voltát veszélyezteti, s ehhez az elvhez akkor is ragaszkodott, amikor az egyik félnek nyilvánvalóan igaza volt.

A be nem avatkozást a napi politikába Bertha von Suttner a mozgalom fontos taktikai követelményének tartja. Már 1891-ben, a római békekongresszus záróülésén határozottan leszögezi: „A kongresszus kezdete óta kijelentettük küldötteink nevében, hogy nem fogunk politizálni. Ezt az ígéretünket megtartottuk, és nevünk egyetlen ilyen természetű határozatban sem szerepel.” A pártokon kívüliséget hangsúlyozza az a felhívás is, amelyet az Osztrák Békétársulat alapítására tett közzé: „Az Egyesület nem lesz politikai jellegű... a szabályzat értelmében az üléseken nincs mód politikai természetű kérdések megvitatására.”

A Nobel-békedíjas svájci Ducommunhoz intézett levele bizonyítja, hogy a békemozgalmon belül is mennyi gondot okoztak a nemzeti és nemzetiségi problémák. Bertha von Suttner a levél írásakor igen határozottan fejt ki álláspontját:

„Remélem, hogy idővel végérvényesen elintéződik a nemzeti és nemzetiségi kérdés... A veszély nem is annyira magában a problémában rejlik, mint azokban az otromba, egzaltált és nevetséges alakokban, akik ezt felvetik; a mi összejöveteleink csakis úgy tehetnek szert tekintélyre, ha ezek az emberek megválnak tőlünk. Minden mozgalom nem csupán azoknak a hasznos elemeknek köszönheti fejlődését, amelyeket asszimilál, hanem az erejének is, amellyel a káros elemeket kiküszöböli...”

Olvasta a *Diplomata Kurir* mellékelt cikkét? - maga a lap egyébként gyengécske pacifista újság. A cikk rosszindulatú, de rámutat kongresszusaink sebezhető pontjára, hogy mennyi bajt zúdíthatunk magunkra, ha engedjük, hogy nemzeti, vallási és hasonló viták hatoljanak be munkánkba. Ez szétválaszt bennünket, és ami még súlyosabb, elválaszt minket azoktól, akik mozgalmunkon kívül állnak, megakadályozza őket, hogy csatlakozzanak hozzánk.”

A nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldását végső fokon, távoli célként, az európai egyesült államok megalakulásától várta. A gondolat utópiaként már régóta megjelent egy-egy műben, de ábrándból reálsan mérlegelt tervvé a századforduló békemozgalomában válik. Bertha von Suttner azt a nézetet vallja, amit munkatársa és barátja, Fried így foglalt össze: „Európa talán már elvesztette vezető szerepét a világban, de még nem mulasztotta el azt az időpontot, amikor összeszedheti magát.”

Akárcsak a békemozgalom jó néhány tagja, Bertha tisztában van vele, hogy az európai államok szövetségbe tömörülésének legfőbb akadálya a nemzet fogalmának a nacionalizmussal egyenlő értelmezése. A konfliktusok csak úgy oldhatók meg, ha az országhatárokat népszavazás alapján szabnak meg. Nézetével, amelyet hathatósan képviselt, nem állt egyedül. A luzerni Világbéke Kongresszus 1905-ben határozatba foglalta: „Egy terület állami hovatartozásáról csakis a lakosok szabad beleegyezésével lehet dönten.”

Az európai egyesült államok kialakulása túlságosan merész, távoli tervnek tűnik; Bertha von Suttner, akárcsak Fried vagy az olasz Moneta, megvalósíthatóbbnak tartja az európai államok vámközösségen és szoros gazdasági együttműködésen alapuló szövetségét, vagyis Páneurópa létrehozását.¹⁰ Már 1892-ben, a római kongresszuson felmerült az európai államszövetség terve, amelyet Bertha von Suttner támogatott. A tervezet minden nemzetnek teljes függetlenséget biztosít a belügyeiben, így az államforma megválasztásában is. A múlt század végétől az első világháborúig a nemzetközi békemozgalom ismételten felvetette az európai államszövetség gondolatát, s a politikai-gazdasági együttműködés lehetőségeit kidolgozó javaslatokat eljuttatták az európai államfőkhöz. Talán felesleges is megjegyezni, hogy eredménytelenül.

Bertha von Suttner a kiéleződött ellentétek elsimítására *párbeszédet* indítványoz az országok között. Bizottságok létesítését javasolja, így német-francia, német-angol és osztrák-olasz bizottságot. A két első nem szorul magyarázatra, az osztrák-olasz bizottságot az teszi szükségessé, hogy Ausztria - nem alaptalanul - egyre kevésbé bízik szövetségesében.

Az osztrák-olasz bizottság szervezésének tervét az 1908-as londoni békekongresszuson dolgozta ki az elnöknő két munkatársával, és sürgönyben értesítette róla a monarchia külügyminiszterét. Ährenthal báró udvariasan megköszönte Suttner bárónénak az értesítést, de a sürgönyt magánlevélként kezelte a minisztérium, ami annyit jelent, hogy bekerült a süllyesztőbe.

Bertha von Suttner a sajtóban ismertette a létesítendő bizottság feladatát: minden erővel megakadályozni a kenyértörést a két ország közt (Olaszország ugyanis igényt tartott az Ausztriához tartozó, olaszok lakta területre). Kifejtette annak fontosságát, hogy „a két nemzet jobban megismerje egymást, s ezáltal legyűrje az ellenszenvet és előítéleteket, amelyek még abból az időből származnak, amikor az osztrák az elnyomó rendőrhatalom, az olasz a megbízhatatlanság megtestesítője volt a köztudatban”. Néhány hónap múlva szomorúan állapítja meg: „Bizottságunk nem él. Ausztriát nacionalista kórság emészti.”

A feszültség hazája és Olaszország közt nagy aggodalommal töltötte el. Egy ideig azzal a tervvel foglalkozott, hogy az olasz királynét megnyeri közvetítőként. A monacói udvarban többször hosszasan beszélgetett a királyné nővérével és a sógorával, Battenberg herceggel. „Ismeri a nevem és a könyvem... Azt mondja, ennek a háborúnak [az orosz-japánnak] az utolsóának kell lennie. Senkinek sincs joga hadat viselni: ez bűn. Búcsúzáskor így szólt hozzám: - A döntőbíráskodás diadalmaskodni fog, s ebben Önnek nagy része van” - jegyzi fel a herceg szavait. Bertha mindig szívesen vállalta az egyengető, békítő szerepét, de a római útról letett. „Az osztrák-olasz ügy meghaladja erőnket” - mondta jóval később Friednek.

„Divatba hoztam a békemozgalmat” - állapította meg önmagáról tréfás elismeréssel. Valóban azt tette. Nem volt könnyű feladat.

Manapság egyszerűbb a képlet: az emberiség túlnyomó része retteg és irtózik a háborútól. A bátorság, a lelemény homéroszi erényei végképp eltűntek belőle. Nincsenek stratégiai feladatok, a Napóleonok feleslegessé váltak. Egy helyiségben négy ember ül a kapcsolótábla előtt, s az adott jelre háborúpozícióba helyezi. Néhány perc alatt egy világrész pusztítható el.

Bertha von Suttner korában a közvélemény még hitt a háborús hősiességben. Olykor lehetőség is volt a megnyilatkozására. A vitézségi érmeknek volt reális alapja. A pusztítás a frontokra korlátozódott, látókörön kívül történt, a háterszág biztonságban élt. Hősnőnk

¹⁰ Az első világháború után számos történetfilozófiai és gazdaságpolitikai mű veti fel az európai államok egyesülésének tervét egyetlen lehetőségként a gazdasági válságok s egy újabb fenyegető háború elkerülésére. Legismertebb az osztrák Coudenhove-Kalergi „Kampf und Paneuropa” című munkája, amely a húszas években nagy visszhangot keltett.

érdeme, hogy a hangzatos frázisok, a cirkalmazások, a torzítások mögött tetten érte a valót, az uralomvágyat, az üzleti érdeket, a karrier féltését, az elvakultak indulatait: a rendíthetetlen brit öntudatot, az izgága francia sovinizmust, a monarchia hetvenkedő fölényét, a balkáni népek vad gyűlölködését, s a nacionalizmus legvisszataszítóbb formáját, II. Vilmos birodalmának brutális, érzélgős, módszeres imperializmusát. Felismerte, hogy a jövő hadviselésében a technika az emberiség létét fenyegető hatalommá nő, amellyel szemben az egyén, tömegesen is, tehetetlen.

Tisztában volt a személyhez kötött hatás jelentőségével, varázsával. Hosszú ideig bízott a saját szuggesztív erejében. Később, amikor ezt a hitét megingatta az öregség, amikor aggódva és elkeseredetten vizsgálta arcán, testén, magatartásán a korosodás jeleit, szorongva, fáradtan is vállalta a feladatot, amelyre elkötelezte magát. Újra meg újra rámutat hallgatói előtt a lehetőségekre, amelyek segítségével, meggyőződése szerint, a háború elkerülhető.

Naplója arról tanúskodik, hogy nem tekintette magát jó előadónak, sőt egyik feljegyzése szerint inkább alkalmatlannak érzi személyét a nyilvános szereplésre. (Vagy talán múltó hangulatból fakadt az elkeseredett kishitűség.) „Beszédet kell mondanom, holott nem tudok. De muszáj. Már csak azért is, hogy éljek. Feltéve, ha ez valóban oly szükséges.”

Bécsben gyakran több előadást is tartott havonta, sűrűn szerepelt Ausztria nagyobb városai-ban, beszélt Budapesten, Prágában, Brünmben s a Monarchia számos más városában. Olaszország Tripoli meghódításáért folytatott gyarmati háborúja ellen beszédben tiltakozott Budapesten, majd Bukarestben. Törökországnak a hadüzenettel szinte egyidejű megrohanását veszélyes példaadásként bélyegezte meg. Nagy németországi körútján harmincegy városban beszélt, 1912-ben hat hónapot töltött az Egyesült Államokban, San Franciscótól Bostonig járta be az országot. Beszélt munkásegyletekben, előkelő klubokban, farmereknek, főiskolai hallgatóknak, zártkörű közönségnek és több ezres hallgatóságnak.

Előadói képességét kortársai nagyrészt magasztalják. Az egyik cikk „mesterkéletlen előadás-módja varázsát, szellemes csevegésének üveg tisztaságú, áttetsző dikcióját” dicséri. Egy másik tudósítás szerint „lassan és világosan beszél, masszív, hatásosan kiélezett mondatokban”. Persze vannak másféle hangok is. A hivatalos Németország megtűri ugyan a békemozgalmat, de egészen másféle világnézetet támogat. A császár politikájának hódoló sajtó gúnyos lekicsinyléssel ír róla: „A tétován, kissé fáradtan szónokoló hölgy elegáns fekete ruhában, briliáns ékszerekkel teleaggatva, kezében tetszetős legyező, hangzatos mondatokban és igazán kiválóan sikerült pózban ismét a háború ellen selypegett.”

Bertha számolt a nacionalista újságok kíméletlenségével; az otromba gúnyolódás, a durva támadások mintha fel se értek volna hozzá. Talán annak a bírálójának volt igaza, aki az uralomvágyónak és „nyüzsgöncnek” nevezett Suttner bárónéről megállapította: „...ennek az asszonynak harci taktikájában megragadó az a győzelmes optimizmus, amely egyetlen hanyag mozdulattal elsöpri mindazt a gúnyt, amivel a Béke Bertha és a Békefüria programját elhalmozták.” Egy berlini újságíró így jellemzi az előadó egyéniségét: „Aki először kerül vele szemtől szembe, máris megbánja, ha valamikor nem egészen tiszteletteljes kifejezésekkel beszélt róla, a Béke Bertha és más hasonló névvel illetve. Megjelenése oly előkelő, mondhatnám királynői, hogy rögtön tudjuk: olyan ember van előttünk, aki nem csupán agitátorként harcol valamiért, hogy ismertté váljék, hanem olyan személyiség, aki egész létével áll ki, mert szívvel-lélekkel vesz részt az emberiségért és emberiségért folytatott küzdelemben.”

Naplója beszámol a közönség visszhangjáról. „A terem akár egy teli szardíniásdoboz; óriási taps.” Gyakran még az utcán is éljeneznek. Az előadásokra özönlenek az emberek. Soknak állóhely sem jut. „Százával küldik el őket” - jegyzi a naplóba. Persze az előadó mondani-valóját II. Vilmos Németországában nem fogadja mindig lelkesedés. Megesik, hogy tüntetnek

ellene. Egyik előadása előtt a német nacionalisták megszállták a termet. „A gyűlést bezárják. Pillanatnyi pánik, a szervezők nagy riadalma. Én érdekesnek találom az ügyet” - jegyzi meg.

Beszélt a fegyverkezési lázról - „Fegyverkezés és túlfegyverkezés” címmel könyvet is írt róla -, a levegő meghódításából következő iszonyú pusztulás lehetőségéről (fantáziája jóval alulmarad az atombomba valóságánál), a búr háborúról, az orosz-japán és a Balkán-háborúkról, Olaszország gyarmati hadjáratáról, az olasz békemozgalom megalkuvásáról: „a háborús lelkesedéstől fűtött békebarátokról”, mert az olasz béketábor vezetői nemhogy felemelték volna szavukat a hódító háború ellen, hanem mellette foglaltak állást. Beszél a nacionalista szellemű nevelésről. „A történelem, ahogyan ifjúságunkban tanítják nekünk, szilárd alapja a háború csodálatának. Már a gyermekagyakba belesulykolják, hogy a seregek ura szakadatlanul ütközeteket rendel el - ez hozzátartozik a hazafias nevelés szelleméhez.” Kritikája az egyházi férfiakat sem kíméli, ha inkább szolgálják az uralkodót, mint Istent, és megáldják a hadba vonuló katonákat. Indulattal idézi a porosz lelkész körmönfont okoskodását a hódító háború igazolására: „Ha az ember védekezni akar, ne mulassza el az alkalmas időpontot, ne várja meg, amíg az ellenség rátör hazájára. Bizonyos esetekben az ország urának jogában áll megelőzni az erőszakot, az igazságtalanságot. Így teljesíti az Írás szavait: *Aki fegyvert fog, fegyver által vész el.*”

Újra meg újra felkínálja a gyógyszert: egyeztető bizottságok, döntőbíráskodás, s a végleges megoldás, az európai államok szövetsége. „Fegyverkezés és túlfegyverkezés” című munkájából idézve: „Nem hiszem, hogy a fegyverkezés kérdésében a fordulat a katonaság ellenében következik be, hanem éppenséggel a segítségével. Az egymást fenyegető nemzeti hadseregek átalakulása a szövetséges európai államok védő és rendfenntartó haderejévé a katonai körök beleegyezésével és segítségével fog megvalósulni.”

Milyen megnyugtató érzés volna az igaz ügy megszállottját és követőit harmonikus megértésben, kölcsönös megbecsülésben tudni egymással! Sajnos, ez csak a szirupos regényekben, dagályos színművekben, a rosszhiszeműen megírt tankönyvekben van így. Naplójában Bertha von Suttner igazán nem nyilatkozik hízelgően közvetlen munkatársairól, az Osztrák Béke-társulat vezetőségéről. Hová lett a kezdeti lelkes összhang!

Kétségtelen, hogy az első esztendők óta sok változás történt. Néhány nagy műveltségű és tekintélyes arisztokrata, így Hoyos gróf és Wrede herceg meghalt, mások a Parlamentközi Unióban működtek, és feleslegesnek tartották, hogy részt vegyenek a béketársulat munkájában. Említettük, hogy Apponyi Albertnek is ez volt a nézete. Berthát középszerű emberek veszik körül, akikben megvan a jószándék, de hírlapírói, vitázó készségük csekély, műveltségük nem elég széles körű, és nincsenek szerteágazó összeköttetések. Az elnöknő pedig azt vallja, hogy az eszmének szüksége van népszerűsítésre és támogatókra. Kedvetlenül állapítja meg a különbséget a külföldi békemozgalom jelentős egyéniségei és a hazai szürkeség között. „Már régóta misére-nek¹¹ érzem az Osztrák Béketársulatot. Délután ülés, amelyen semmi nem jön létre” - ítélkezik sommásan. Az osztrák békemozgalom zsibbadt tehetetlensége mintha kicsinyített mása lenne a Monarchiáénak. Ingerültségét fokozza, hogy a korral ereje is hanyatlak. Elégedetlensége főként munkatársaira zúdul, álomszuszék társaságnak, Eumenidáknak, a tizenkét apostolnak titulálja őket. (Semmi kétség afelől, hogy kit tart az apostolok Mesterének.) A Parlamentközi Unió osztrák képviselőiről is lesújtóan vélekedik. „Hát ilyen a hivatalos osztrák pacifizmus, ezzel a táborral küzdjek én, öregasszony létemre. Új embernek kell jönnie!”

Talán a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja is elválasztotta egyik-másik munkatársától és az unióbeli képviselőktől. Ő ugyanis helyeselte Ferenc Ferdinánd trónörökösnek azt a törekvését, hogy a cseheknek önállóságot kell adni a Monarchián belül. Rugalmasságát bizonyítja, hogy Ferenc Ferdinánd nemzetiségi politikáját, amelyet jogosnak tartott és helyeselt, elválasztotta a trónörökös köztudomásúan bigott, magyargyűlölő és antiszemita világnézetétől.

Persze, akadt volna a munkatársak közt, akiben felfedezheti a jövő emberét; meghökkentő, hogy Masarykról, a világháború után megalakult Csehszlovák Köztársaság elnökéről lekezelő rokonszenvvel ír naplójában.

Az időközben Bécsbe költözött Alfred Frieddel sem olyan zavartalan a kapcsolat, mint kezdetben. Fried már nem éri be a Mester apostola szerepével. Az álomszuszék szó semmiként nem illik rá, sőt nemegyszer ő diktálja az ügy érdekében a tempót az elnöknőnek. A hetven felé közeledő Bertha von Suttner a sokrétű, megfeszített munkát nem bírja a hajdani lendülettel. Egyik-másik területen Fried áll helyére, akinek képességét, meggyőződése szilárdságát az elnökasszony őszintén becsüli. De uralkodó és trónörökös, mint a történelem folyamán oly sokszor, konfliktusba kerül egymással, bár a cél, amelyért kitartóan, áldozatkészen küzdöttek, a legrosszabb percekben is összekapcsolta őket.

¹¹ - nyomorúság.

Az elnöknő magabiztosabbnak tűnik, mint valaha, rátarti, ahogyan egyik munkatársa megjegyezte, holott valójában kétségek gyötrik a saját képességei felől. Aggályoskodó lett, elbizonytalanodott. Ebben az időben egy nagyszabású társadalmi regényen dolgozik, amelyet hol túlbecsül, hol kétségbeesve ismeri be önmaga előtt, hogy az írás elhibázott.

Fried növekvő befolyása a békemozgalomban ingerültté teszi: „Fried némileg autokratának tűnik, még nem köszöntem le végképp.” Felpanaszolja, hogy csütörtök reggelig vezércikket követel a mozgalom lapjának. (Ha nem követelné, sokkal rosszabb lenne.) Fried fáradhatatlan szervező, akárcsak hosszú ideig Bertha, temérdek új feladatot vállal, és az elnöknőt is belevonja. Hősnőnk „önnön ostorának” nevezi, a rá váró munkáról így ír: „Ez az én átkom, a feladat, amellyel nem lehet megbirkózni.” De megbirkózik vele. Hányszor hagyja ott a vonzó társaságot, hazamegy cikkeket írni, felhívást szerkeszteni! Mondatai változatlanul célba találnak, a hosszú gyakorlat régóta lefaragta róluk mindazt, ami felesleges. A lényegre szorítókozó, feszült közlésmódja változatlan, csak lassabban, nehezebben születnek meg a cikkek. Fáradtságról panaszodik, mégis sértődött, hogy 1910-ben Friedet hívták meg Monacóba és nem őt. Igaz, hozzáteszi: „Na igen, hiszen én nem akartam.” Valóban, többször nem fogadta el I. Albert meghívását, örökös aggodalmában, hogy idős nő léte nem elég vonzó jelenség, és mellőzni fogják, ahol nemrégén még tündökölt. Méltatlankodik amiatt is, hogy a Parlamentközi Unió bankettjére nem hivatalos. Igaz, a vacsorán csupa férfi vesz részt, de őt „mint Nobel-díj nyertest, mint az osztrák békemozgalom elnökét” mégis megillette volna, hogy ott legyen. A tapintatlan Fried ezúttal ügyes diplomatának bizonyult. Megjelent Berthánál, és elmondta: a vendéglátó azért nem akarta Suttner bárónét meghívni, mert tartanak tőle, hogy kertelés nélkül kitálalja a véleményét. „Fried a banketten egyébként beszélni fog az osztrák békemozgalomról és rólam” - jegyzi meg naplójában kiengesztelődve az elnöknő.

Egyiküknek sem volt telefonja - érthetetlen, hogy az újításokért lelkesedő Suttner báróné mért nem vezettette be lakásába a távbeszélőt -, sűrűn, olykor naponta többször is leveleztek egymással.

Az elnöknő szinte gyerekesen büszke, ha Fried dicséri cikkeit, és bosszankodik faragatlansága miatt. „Fried örül, hogy nem vettem zokon fanyarságát”. Néhány nap múlva: „Fried az elsónél is kellemetlenebb levelet írt. Goromba lett... én részletesen válaszolok.” Olykor önmagát is bírálja, nem kevésbé szigorúan. Fried egy látogatása után ezt írja: „Közte és köztem most egy fal van. A korom következményeiből jött létre, amely miatt én récalcitrante¹² lettem, s az ő bizalma megrendült. Vége a harmóniának. Hágáról is egészen másként gondolkodik, mint én.”

Fried azt tervezi, hogy az 1910. évi békekongresszust Bécsben tartsák meg. Bertha hallani sem akar róla. „Meghaladja erőmet.” Fried igyekszik rábeszélni, erősködik. Arra hivatkozik, hogy az elnöknő erejét nem haladta meg a részvétel a közelmúltban a londoni kongresszuson, ahol még beszédet is tartott. Valójában az angliai utazásra azért szánta el magát, mert tudomására jutott, hogy a kongresszus audienciát szándékozik kérni VII. Edward királytól az egyes béketársulatok számára. Erőt vett kimerültségén, lehangoltságán, és elhatározta, hogy ő maga képviseli hazáját. „Nem, *Kalapocskát* [az egyik munkatárs gúnyneve] nem lehet odaengedni! A kocka el van vetve. Én utazom Londonba.”

Ha Fried a londoni úttal érvelt, az elnöknő joggal válaszolhatta, hogy a nagy erőfeszítések nem ismételtetők meg sűrűn, hogy két esztendő - a londoni kongresszus 1908-ban volt - nagy idő az idős ember életében, hogy az angol nyelvű beszéd megtartására, összeköttetések megteremtésére ő a legalkalmasabb. Valóban, a visszhang olyan nagy volt, hogy a királyné

¹² - csökönyös.

egyenest azért ment el a küldötteknek rendezett fogadásra, hogy Bertha von Suttnerrel megismerkedjék.

Annyi bizonyos, hogy az elnöknő és helyettese több ízben hevesen vitázott. „Nem, ezt a bécsi kongresszust le kell ráznom magamról, nem vállalhatom... óriási kudarc lenne. Ez a talaj! - nincs semmi tekintélyem” - írja elkeseredetten. Majd néhány nap múlva: „Nem, én nem tűröm, hogy ennyire zsarnokoskodjék velem.”

Az a kapcsolat, akár baráti, akár élettársi, amelyben soha nem vitázik a két fél, mindig gyanús egy kissé. Bertha és Fried kapcsolata nagyon szoros volt, és nagyon sokat vitáztak. A jelek szerint Fried viselkedett megértőbben. Lehet, hogy modora nem volt kifogástalan, hogy négy-szemközt olykor fölényeskedett az elnöknővel, de a nyilvánosság előtt mindig tisztelettel, nagy elismeréssel nyilatkozott az egyre sértődöttebb, gyanakvó Bertháról.

1911-ben megünnepelték húszesztendei együttműködésüket. A jubileum őszintén meghatotta Berthát. Ugyanebben az esztendőben Fried megkapta a Nobel-békedíjat. Az elnöknő még a nyilvánosságra hozatal előtt értesült a kitüntetéséről. Barátja ugyanis a sürgöny vétele után egyenest hozzá rohant. A jelenetet a naplóból idézzük. „Ísmét meglepetés. Fried megjelenik és keblemre veti magát. Azt hiszem, meghalt a felesége. Nos, a szerencsétlenséget így közli: - Megkaptam a Nobel-díjat!”

Az író munkásságának életében ritkán van pontos mércéje. A siker csalóka, a mellőztetés gyakran igazságtalan. Az egyetlen megbízható mértékegység az utókor bírálata. A művészi eredmények a tudományosokkal ellentétben nem ellenőrizhetők. Az író ezért ingadozik túlzott önbizalom és kétség közt. Ez a gyötrelmes lelkiállapot keseríti hősnőnk utolsó esztendeit.

A „Le a fegyverekkel!” olyan világméretű visszhangot keltett, hogy jelentős alkotónak vélte magát. Nem is egészen alaptalanul, mert egy lélekformáló, történelmi-társadalmi állásfoglalásra készítő mű jelentős, ha esztétikailag hagy is kívánnivalókat.

Ám a nagy pacifista regény után gyöngébb könyvek sorjázta, de a siker még jó ideig Bertha von Suttner mellé szegődött. Később könyvei csökkenő népszerűségét, a hüvössé vált fogadtatást feledtették a közéleti teendők, a szervezés feladatai, a tárgyalások, az előadások, a publicisztika. A Nobel-díj átvétele után, anyagi gondoktól mentesülve egy-egy novellán kívül jóformán csak cikkeket, értekezéseket ír, sajtó alá rendezi korábbi munkáit, amelyeket kiadója tizenkét kötetben jelentet meg. Bár néhány könyve megér még újabb kiadást, nyilván fájdalmasan érinti, hogy a kritika alig veszi komolyan, s olvasótábora ugyancsak megcsappant.

1908-ban befejezett önéletrajza, az „Emlékezések” ismét megérdemelt sikert hozott. Lefordították angolra, Angliában is, az Egyesült Államokban is kedvezően fogadta a kritika. A széles távlatú, időben és térben messzire nyúló korrajz, a történelmi és irodalomtörténeti szereplők serege és nem utolsósorban a zárkózott, titokzatosnak tűnő Nobel emberközébe hozott alakja mindmáig figyelemre méltó olvasmányává avatják. S az „Emlékezések” a világ-irodalom szép hagyományát követve egyszersmind nevelési regény is, egy jellem kibontakozásának rajza, egy ember fejlődésének története, aki a helyét keresi és megtalálja a társadalomban.

Önéletrajzának sikerén felbuzdulva, de nem kétely nélkül határozta el, hogy nekilát egy nagyszabású társadalmi regénynek. Naplója tanúskodik róla, mennyire szükségét érzi az elismerő szavaknak. „Tegnap is egy kellemes levél érkezett, Steadttól.¹³ Írt a könyvemről folyóiratában, és Jane Adamst meg engem nevez meg a világ két legjelentősebb nőjeként. Az »Emlékezések« kezd kedvezően hatni számomra, de itthon nem vagyunk próféták.” Az utolsó szavak tükrözik kételyeit, amelyek évek óta motoznak benne irodalmi rangját illetően. Olykor meglepő éleslátással szemléli magát: „A modern irodalom egyébként már távol esik tőlem; még mindig Rossini vagyok... Richard Straussnak kéne lennem” - jegyzi meg a Nobel-díjat követő évben. Új tehetségek jelentkeztek. Az osztrák Arthur Schnitzler írásaiban a társadalmi kérdések lélekrajzzal kidolgozott szereplőkben öltenek testet. Thomas Mann már megírta a Buddenbrook házat és néhány remekmű elbeszélését.

A közepes képességű író csak az mentheti meg az elavulástól, ha állandóan feszült igyekezettel tanulja mesterségét. A politikában, szociológiában kiválóan tájékozott Bertha von Suttner makacsul megrekedt az idejétmúlt irányregénynél.

1909 kora őszén kezd bele utolsó regényébe, amelynek manapság a címét is elriasztóan dagályosnak érezzük: „Der Menschheit Hochgedanken” („Az emberiség magasztos gondolatjai”). Témája az osztrák társadalom újjászervezése. (Ennek az elmeszesedett társadalomnak heveny és lappangó kortüneteit, szükségszerű felbomlásra ítéltségét, a személyiség felszívó-

¹³ Angol újságíró.

dását ábrázolja majd Robert Musil „A tulajdonságok nélküli ember”-ben.) Bertha von Suttner csupán az osztrák arisztokrácia karikatúraszerű, de nem annak tervezett bírálatáig jut el.

Eleinte derűlátó. „Csak egy kevés bátorság és kitartás, s az 1910-es esztendő talán babérlevelet hoz nekem; meglehet, ez az utolsó művem.” Néhány nap múlva a várható összeget is számba veszi: „...és egész szépen jövedelmez, ami nem megvetendő (10 000 korona tiszteletdíj). Naponta két ceruzával írott oldal és júniusban elkészülök. Ezt a feladatot még bírom teljesíteni, sőt többet is.” Két hónap sem telt el, egyre inkább belegabalyodik a nehézségekbe. „Holtpon. Nem könnyű regényt komponálni. De meg kell csinálnom, meg kell!” Olykor világosan látja a készülő regény fogyatékoságait: „Nehéz szülés - regényemben ugyanis nincsenek eleven figurák. Sorsukat sem látom magam előtt. Fő kérdés a fájórulet volt, s azt már kimerítettem. Mivel töltsek még ki kétszáz oldalt?” S aztán megint a makacs, elkínzott önmaga biztatása: „És mégis muszáj, muszáj.”

A regény cselekménye az író társadalomjavító szándékát szolgálja; szociális utópiának is nevezhetnénk. Egy dúsgazdag amerikai emberbarát - a figurát talán Carnegie-ről mintázta a szerző - nyaranként a tudomány, az irodalom, a politika legkiválóbb képviselőit meghívja luzerni házába. Mindegyik vendég előadást tart a saját munkájával összefüggő kérdésekről, az előadásokat nagyarányú sajtópropaganda ismerteti meg a tömegekkel. Munkásságuk hatása nyomán a „kiművelt emberfők” - hogy Széchenyi szép kifejezését idézzük - rádöbbennek a háború szörnyiségére, amelyet a rohamosan fejlődő technika elképzeltetlen méretekre fokoz.

A kínos igyekezettel megtervezett figurák a szerző gondolatainak szócsövei, és hosszadalmas elmefuttatásokban fejtik ki nézeteiket. De ebben az elhibázott írásban is fel kell figyelni a megrázó intelemre. „A repülő ember ellen csak úgy védekezhünk, ha testvérünké tesszük. Mi válaszúton állunk most - vagy fölfelé tartunk, vagy elnyel bennünket a szakadék.”

„Éjjel egy órakor »Az emberiség magasztos gondolatai« utolsó lapjára ráírtam a boldogító szót: Vége” - jegyzi naplójába. Az önmagának kitűzött határidőt betartotta. Menet közben egyik-másik résszel elégedett. Igyekszik elhítenni magával, hogy „a könyv mégiscsak jó”.

A könyv bizony nem jó, de abban az időben szép számmal jelentek meg sokkal gyöngébb regények. És minthogy ritka kivétel a munkájával tárgyilagos író, Bertha csupán amiatt nyugtalankodik, hogy az egyre ádázabb nacionalizmus légkörében nem talál egyikkönnyen kiadót.

Először annak a német cégnek küldi el, amelyről megállapítja naplójában, hogy kivétel „az undorító vállalatok” között. A várt „tízezer márka és a karácsonyi kiadás” helyett kéziratát kapja vissza olyan rövid idő alatt, hogy kétséges, végigolvasták-e. Ezután folytatásos regényként próbálja elhelyezni a nagy bécsi újságban, a *Neue Freie Presse*ben, ahol számos műve jelent meg. A főszerkesztő udvariasan elutasítja.

Elkezdődik a divatjamúlt író kálváriája. Suttner báróné házal kéziratával. Lipcsébe is eljut a regény, ahhoz az Elischer nevű kiadóhoz, akinél már jelent meg könyve. „Elischer is visszaküldte a regényemet. Most mit tegyek? Szomorú história. De azt hiszem, mégiscsak elhelyezem.” Egy bécsi lap szerkesztősége el se olvassa kéziratát, úgy utasítja el. „Hát nincsen már nevem?” - fakad ki elkeseredetten. Nem mer szembenézni a keserű igazsággal, hogy az idő túlhaladt rajta, kikopott az irodalmi életből.

„Mit jelent ez az egyöntetű elutasítás? Hát *senki* vagyok én?” Egyik kiadó a tendencia miatt nem vállalja. Másik a realizmust hiányolja, s a generációs különbségre hivatkozik. „Más szóval: divatjamúlt lettem. Nem hiszem. Csak azért támadt ez a gyanú, mert öreg vagyok.”

Újabb kudarc után már kezdi elhinni, hogy kézírata „igazán rossz. Hiányzik belőle a valóság.” Újra próbálkozik egy kiadónál, úgyszólván remény nélkül. „Sok múlik az én irodalmi

szempontból halott nevemen. Nincs piaci értéke. A közönség előtt a békeharcos megölte az írónőt. De a pacifizmus a ritkább rang, és az utókornak többet használ az irodalmi sikereknél. Csakhogy mégis csapás ez, s én annak is érzem.”

Az önáltatás gyógyszer, vagy legalábbis narkotikum. Az író keserűségét enyhíti a tudat, hogy a kudarcok sorozata közéleti munkája miatt érte. És némi valóságmagva van is annak, amit elhítt magával. A lázasan fegyverkező béke időszakában, a nacionalizmustól kótyagos közhangulatban a kiadóknak kockázatos vállalkozás olyan könyvet jelentetni meg, amely a jövő hadviselés világméretű pusztítására figyelmeztet.

Végül a sokat csepült Fried áll sorompóba. A regény a *Friedens-Warte* kiadásában jelenik meg, a nyomdaköltséghez külföldi barátok járulnak hozzá. A békemozgalom sajtója kedvező bírálatot közöl róla, az irodalmi kritika hallgat.

Bertha von Suttner az utóbbi években arról ábrándozott, hogy a közélettől visszavonulva dolgozik regényén. Most szembe kell néznie a ténnyel: kiszorult az irodalmi életből. S ekkor, a család mélypontján érkezik a meghívás az Egyesült Államokból, hathónapos felolvasó körútra.

„*Én nem golfozni jöttem Amerikába!*”

Bertha von Suttner második amerikai útját hosszas levélváltás és többrendbeli tanácskozás előzte meg, főként a zsémbes, hű Frieddel. Az elnöknő habozott, hogy nekivágjon-e a féléves turnénak. Húzódzott a kimerítő vállalkozástól, attól tartott, nem bírja erővel, a közönség roskatagnak találja - valójában idős korában is figyelemre méltó jelenség volt. De sebzettségét enyhítette a kitüntető meghívás, s úgy vélte, mégpedig joggal, hogy erre a feladatra senki nem olyan alkalmas, mint ő. Maradéktalanul megőrizte azt a ritka képességet, hogy úgyszólván valamennyi társadalmi réteggel megtalálja a hangot. Végül is aggodalmait legyőzte a feladat fontossága: Európa után az Egyesült Államokban hirdetni és népszerűsíteni a békemozgalmat.

A körutat amerikai nő, a társadalmi reformokért lelkesedő Mrs. Hofer-Proudfoot szervezte, akit baráti kapcsolat fűzött egy pacifista kiadóhoz. Az anyagi alapot Alfred Nobel Oroszországban élő unokaöccse, Emmanuel Nobel, a Carnegie-alapítvány és az amerikai könyvkiadó biztosította.

Az írónőt megviselte utolsó regényének kudarca. Keserősége fullánkos megjegyzésekben nyilvánul meg. Hofer-Proudfoot asszony buzgalma felkelti ingerültségét: „H. P. felajánlotta segítségét. Visszatetsző fontoskodás” - állapítja meg sommásan. De mindig és mindenből tanulni akar, így hát hozzáteszi: „Igaz, hogy figyelemre méltó a bepillantás az amerikai néplélekbe.” Ez a nő valóságos „energiaköteg”, jegyzi meg az amerikai asszony újabb látogatása után. Túlméretezettnek találta a San Franciscótól Bostonig terjedő programot? Annyi bizonyos, hogy a diadalúttá vált előadássorozat közben meggyőződhetett róla, az amerikai hölgy ért a hírveréshez.

Fried lendülettel veti bele magát az út előkészítésébe. Az osztrák békemozgalom folyóiratában beharangozásként több ízben is közöl tudósítást az elnöknő küszöbönálló turnéjáról: „Az amerikai sajtó már hónapok óta részletes cikkekben és jelentésekben foglalkozik a báróné útjával.” A lap egy másik számában Fried így ír: „Mi, európai pacifisták nem találhattunk volna külön küldöttet a feladatra, hogy az Európánál boldogabb és szabadabb földrészt küzdőtársunkká serkentse, mint ezt az asszonyt, aki több mint húsz esztendeje legelől küzd a világbékéért...”

A pacifisták reményei - vagy inkább ábrándjai - akkoriban az Egyesült Államokhoz fűződtek. Polgárai „*a tökéletesedett angolok*, akiket Európa népei ötven, ha ugyan nem száz esztendő múlva érnek majd utol”. Az amerikai sajtó büszkén veszi tudomásul a nemzeti öntudatnak jóleső hiedelmet. Néhány héttel Bertha von Suttner útrakelése előtt a *United Press* így ír: „...a báróné rendületlenül bízik az amerikai nők nagy közösségének erejében és befolyásában. Az a szándéka, hogy meglátogatja a békeszövetségbe tömörült amerikai nők hatalmas seregét, s elviszi hozzájuk üzenetét a sötét, háborús Európából.”

A fellengzős közlemény felhívja a figyelmet Bertha von Suttner stratégiaileg jól átgondolt tervére. Ő a háború elleni küzdelmet kezdettől fogva egyetemes mozgalommá akarta szélesíteni. A nők egyenjogúsításának követelését - amelynek lelkes szószólója volt - összekapcsolta a békemozgalommal, nemcsak azért, mert úgy vélekedett, hogy a nőkhöz biológiai közelebb áll az élet védelme, mint a férfiakhoz, hanem amiatt is, mert felismerte, hogy a közéletben jogfosztott, a munka területén hátrányba szorított női nem fogékonyabb az új irányzat megértésére és követésére. Első amerikai útján is beszélt a nők felelősségéről és kötelességéről, és már akkor igyekezett a női klubokat és egyesületeket bevonni a békemozgalomba. Második

amerikai útja idején közel ötvenezer nőklub működött az Egyesült Államokban; ezt a tömegbázist akarta szövetségként megnyerni.

A hivatalos, a meghirdetett célon kívül volt még egy másik célja is, amelyről bizalmas hívein kívül senki nem tudott. A német nyelvű békemozgalomnak nincs napilapja. A Fried szerkesztette *Friedens-Warte* havonként jelenik meg. Bertha valamelyik jótékonykodó amerikai milliárdos támogatását szándékozik megszerezni napilap indítására; Európában hiába próbálkozott.

1912 májusában indul útnak. Az első állomás Párizs. Részt vesz a Carnegie-alapítvány megnyitó ünnepségén; az amerikai milliárdos tízmillió dollárt adományozott a nemzetközi békemozgalomnak. Majd rövid tartózkodás Angliában. Az országban százezer kikötőmunkás sztrájkol, amikor Bertha hajóra száll, úgy hírlík, a mozgalom tovább terjed. „Alighogy az egyik sztrájk véget ér, elkezdődik egy másik - vajon a társadalmi fordulat kezdetének a jele ez?” - írja naplójába úton az Egyesült Államok felé.

New Yorkban barátok és tisztelők várják, újságírók ostromolják kérdéseikkel: Elérhetőek tartja-e a világbékét? Mitől várja megvalósulását?

Rövid pihenő, aztán máris vonatra ül Proudfoot asszonnyal, irány Chicago, ahol egyelőre csak néhány órát tölt, utazik tovább Los Angelesbe. Itt kezdi előadássorozatát.

A fél esztendő alatt, amíg keresztül-kasul utazott az Egyesült Államokban, az éles szemű megfigyelő bizonyára begyűjtött csüggesztő vagy éppenséggel felháborító élményeket is, mégis semmi kétség, hogy egészben véve őszinte *igen*jeinek nagyobb a súlya, mint a fenntartást érzékeltető, olykor elhallgatott *denek*. Az elaggott Monarchiában élő Bertha von Suttner a friss erőt, a tevékenységet, a vállalkozókedvet, a lenyűgöző nagy méreteket, „a határtalan lehetőségek vagy a legyőzött lehetetlenségek országát” üdvözli Amerikában. A nemzeti és nemzetiségi viszályoktól felborzolt, idejétmúlt intézményektől nyomasztott háborús Európával, a vén Európával szembeállítja a szerinte áthághatatlan társadalmi tagozódást nem ismerő, békés Egyesült Államokat.

A vonatablaktól szemlélődő utast az ország elkápráztatja változatosságával, hatalmas távolságaival és a munkateljesítményeivel. Aligha észleli, hogy a kifosztott indiánok beszorultak a rezervátumokba, s a banditákból műgyűjtővé polgárosult milliárdosok alapítványokkal teszik nevüket emlékezetessé. Az utas rohamosan fejlődő városokba érkezik, a metropolisokban európai szemnek döbbenetesen magas épületeket lát, kitűnően felszerelt tudományos intézetekbe, célszerűen épült iskolákba látogat el, ahol a tanítás szellemét szabadnak, mozgékonyak ítéli. És tetőzésül nagy érdeklődést tapasztal a közügyek iránt. Nem veszi észre, hogy a történelmi pillanat retusálja a képet: az Egyesült Államok elnökválasztás előtt áll, a tényleges elnök, Taft, az előző, Theodore Rooseveltt és Wilson vetélkedik a tisztségért. Bertha von Suttner megérkezésekor a korteshadjáratok javában folynak, nehéz megkülönböztetni a közügyek iránti érdeklődést a hírverés visszhangjától.

A vendég lelkesedik - és szemet huny a kényes kérdések felett. Ő, aki oly hevesen ostorozza a nemzeti, vallási, faji gyűlölködést, az „árja felsőbbrendűséget”, egyetlen szóval sem említi - Friednek írt leveleiben sem - azt a viszolygó megvetést vagy éppenséggel gyilkos indulatot, amellyel az átlag amerikai a színesbőrűek iránt viseltetik.

A siker feltámasztotta hajdani erejét. Élvezi a népszerűséget.

„Az újságok úgy ünneplik érkeztemet, mintha királynő volnék... A lapok sűrűn közlik a fényképeimet és sokat cikkeznek rólam.” San Franciscóban gyors egymásutánban hat előadást tart, egyet a templomban, amelynek kapujára jelszóvá vált könyvének címét függesztették ki.

Nagy sikerű előadás a város közelében, a Berkeley Egyetemen. Minden képességét latba veti, hogy hallgatóit megnyerje az ügynök. A kaliforniai választók előtt tartott beszéde gépírásban megmaradt az Egyesült Nemzetek Könyvtárának archívumában:

„A világbéke nem lehetőség, hanem szükségesség. Nem cél, hanem az emberi civilizáció normális állapota. Nem áltathatjuk magunkat, hogy elértük ezt az állapotot, amíg a háború borzalmi ránk nehezednek. A világ magasabb rendű fejlődésének a világbékén kell alapulnia. Az emberiség válaszüton áll. Látjuk terjedni magunk körül a tébolyt, korunk pusztító ragályát, a fegyverkezési versengést szárazföldön, vízen, levegőben. És olykor úgy rémlik, hogy az uralomért küzdő két láthatatlan hatalom közül jelenleg a gonosznak van nagyobb esélye.

Az igazi, a meggyőződéses békeharcosok mindig optimisták. Túl az óhajon, túl a reményen, bizonyosak benne, hogy a világ előrehalad, s az ember fejlődésében felemelkedik. De optimizmusunk nem vakít el bennünket: látjuk a jelen eseményeit és a jövő veszélyeit. Nem nézzük közönnnyel ellenfeleink tömegsikerét. És minthogy úgy tűnik, hogy ellenségeink hatalma erősen növekszik, minthogy a közvéleményt sikerült megbénítaniuk fenyegetésekkel és megfélemlítéssel, s ágyúik már lövésre készen állnak, úgy vélem, a mi feladatunk sokkal inkább a küzdelem, mint a tanítás és a prédikálás.”

Beszél a hatalom birtokosainak és a hatalomra törőknek becsvágyáról, a spekuláció mohóságáról, a tudatlanok vad ösztönéről, és részletesen szól a háborúra szító sajtó felelősségéről. Példákkal bizonyít. Az olasz kormány a Törökország elleni háborút úgy fogadtatta el a közvéleménnyel, hogy néhány tekintélyes napilap előzetesen ontotta az uszító cikkeket és híreket. „Ezeket az újságokat pedig gazdasági és katonai körök közösen befolyásolták.” Hazáját sem kíméli. A Monarchia hadügyminisztériumában egy külön részleg nemcsak tájékoztatja a napilapokat, hanem időnként kész vezércikkkel is ellát bizonyos újságokat. Francia lapok úgyszólván naponta uszítanak Németország ellen, és többé-kevésbé nyíltan céloznak a háborúra. Anyák nyilatkoznak, hogy fiaikat szívesen feláldozzák. „Ha tényleg háborúra kerülne sor Franciaország és Németország közt, a napisajtó fáradozásainak lenne a legnagyobb érdeme benne.”

A felvázolt kép azonban nem merőben vigasztalan. Suttner báróné hallgatói előtt a nemzetközi békemozgalom szövetségeseiként nevezi meg a munkáspártokat, amelyek egyöntetűen elleneznek minden háborút. A munkáspárton kívül az értelmiség szélesedő rétegeiben terjed - az előadó szavait idézve - az eszményi békemozgalom.

Szinte minden napra esik egy felolvasás vagy beszéd. Utána válaszol a feltett kérdésekre, interjút ad az újságíróknak. Alkalmazkodik az amerikai stílushoz, szövegeit teletűzdeli rövid, jelszavaknak alkalmas mondatokkal.

Mindig is sokat adott a külsejére. A felolvasó körúton, egyik városból a másikba utazva, időt és energiát nem sajnálva ápoltan, gondosan fésülve, jószágos, bölcs nagyasszonyként jelenik meg a közönség előtt. Erőfeszítését méltányolják. Egyik-másik újság megemlíti megnyerő egyszerűségét, lenyűgöző magatartását, vagy éppenséggel simára fésült ősz hajjal keretezett arcát dicséri.

A siker feloldotta görcsösségét, az utóbbi idők sértődött gyanakvását. Szerényebb lett. Humorát is visszanyerte. Washingtonban a tiszteletére adott bankettől így számol be: „Ilyen pompás ünnepi lakomát még sose láttam, kár a 150 vagy 200 dollárért Nemzeti Himnusszal körítve. Diplomata. Az én beszédem nem volt eléggé diplomatikus. Némileg vádló és túlon túl hosszú. Másnaposnak érzem magam a meg nem érdemelt ünneplés miatt.”

Az a bizonyos magnetizmus, amelynek képzelt vagy igazi csökkenését az utóbbi esztendőben keserűen panaszolta, most újra, teljességében működik. Amerikai vendéglátóit és hallgatóit nyilván megnyeri a természettudományok és technika eredményeire is kiterjedő

tájékozottsága, friss érdeklődése, kiváló angol nyelvtudása, hatásos előadásmódja, fordulatos társalgása. Bertha naplójából tudjuk, hogy előadásai nagy részének szövegét nem fogalmazta meg előzetesen, rögtönzött az idegen nyelven, gyakran egy egész óra hosszat.

Az amerikai közvéleménynek módfelett tetszik, hogy Suttner báróné nemcsak az Egyesült Államok demokratikus társadalmáért, az európaihoz képest magasabb általános életszínvonalért, a jól felszerelt, haladó szellemű iskolákért és a szociális intézményekért lelkesedik, hanem a sport is érdekli. Milyen lelkesen köszöntötte annak idején az olimpiai játékok felújítását! Még labdarúgó mérkőzésre is elmegy. Naplójába feljegyzi: „Díszvendégként ülök a tribünön, előttem a korláton fehérrel keretezett zászló.”

Az amerikaiak általában személyes vendégüknek tekintik az országukba érkező illusztris idegent. Suttner báróné temérdek meghívást kap. Turnéján nagyrészt új ismerőseinél lakik. Vendégeskedett Hearst újságkirály anyjánál is, a San Franciscóhoz közel eső birtokon. Ezt a kitérőt nyilván abban a reményben tette, hogy talán sikerül megnyernie a kiadót egy pacifista napilap anyagi támogatására. Mrs. Hearst megígérte, hogy fia Chicagóban felkeresi a bárónét, de a látogatás vagy nem történt meg, vagy nem vezetett eredményre, mert Bertha továbbra is pártfogókat keres. Tárgyal kiadóval, próbálkozik az Egyesült Államok egyik krózusánál, Pierpont Morgannál, de eredménytelenül. Morgan kerek perccel elutasítja. Közölte vele, hogy „a békemozgalom egyáltalán nem érdekli”.

Bertha von Suttner minden fikarcnyi lehetőséget felhasznál az ügy érdekében. Howard Taft köztársasági elnökkel egy baráti házban ismerkedik meg. Az elnök golfozik vendéglátójával, a hölgyek nézik a mérkőzést. - Ön golfozik, báróné? - érdeklődik udvariasan Taft. - Nem, elnök úr, én nem golfozni jöttem Amerikába, hanem azért, hogy a békét hirdessem - válaszol, ügyesen a tárgyra terelve a szót. Taft *veszi a labdát*. - Akkor közös talajon állunk.

A termeket zsúfolásig megtöltő hallgatóság, az ünneplés elégtétel az irodalmi kudarcokért. A siker kétségbevonhatatlan, hiszen ajánlatot kap: hosszabbítsa meg az előadó körutat két hónappal. Nem fogadja el. Honvágya van hazája, talán a sokat csepült Európa után is. „Úgy érzem, mintha egy más égitesten volnék - írja Friednek. - És hogy bizalmasan megmondjam Magának: az egész nagyság és dicsőség ellenére mégis a kicsi, szűk hazai föld után vágyom. A gyökerek! És az olyan öreg fák, mint én...”

Proudfoot asszony igyekszik maradásra bírni, de ő kitart elhatározása mellett. „Nem akarok decemberen túl itt időzni. Lehet, hogy a honvágy hajt. Lehet, hogy otthon akarok meghalni, de annyi biztos, még ebben az esztendőben vissza kell ténnem Európába.” Aggasztják az otthoni hírek. A Balkánon ismét kitört a háború. A román királyné, akinél nemrég Sinaiában vendégeskedett, kétségbeesett levelet írt: a bulgárok támadásától már a fővárost féltik.

Jóformán elillant az a reménye, hogy államfőkre, vezető politikai személyiségekre hatva, az ő közreműködésükkel vigyék diadalra a békemozgalmat. Az Egyesült Államokban Theodore Roosevelt a nagy csalódás. Az egykori elnök, aki oly buzgón szorgalmazta, hogy az európai államok viszályai döntőbírárság elé kerüljenek, ezúttal elnökjelöltként a döntőbírárság ellen mennydörgött, és a nemzeti hiúságnak jóleső, harcias beszédet tartott a Panama-csatorna ügyében. (Az Egyesült Államok vámmentesen akart szállítani a csatornán. A szenátus főként a hajdani elnök indítványára utasította el Taft tervét, amely Bertha szavaival „a békemozgalom nagy győzelme lett volna”.) „Theodore Rooseveltben két lélek lakozik, és csak az egyik pacifista, a másik az ugyancsak erőszakos prérilovas lelke” - állapítja meg keserűen. Vajon mit várhat a megválasztott elnöktől, Woodrow Wilsontól?

„Good bye, Amerika” - írja elutazása napján, nyilván már a hajón. Gondos-pontos ember létére felállítja a mérleget: „Nem szabad hálátlannak lenni. Ez az amerikai út hatalmas távlatokat mutatott meg nekem, nagy tiszteletadásban volt részem és kellemes öregkort biztosít. Mindenesetre körülbelül 20 000 korona maradt tisztán. És elkerültem az otthoni szörnyen kínos eseményeket.¹⁴ Mi jön majd ezután? Milyen állapotot találok abban a szegényletes középkori országban? Itt azért egészen más volt.”

A tekintélyes osztrák napilap, a *Neue Freie Presse* közli a nyilatkozatot, amelyet Mrs. Proudfoot adott válaszként egy újságíró kérdésére. „Túlzás nélkül állíthatni, hogy Suttner báróné útja nagy jelentőségű. Huszonötezer mérföldnyi utat tett meg, és több mint négyszázezer különböző rendű-rangú hallgatóság jelentette ki, hogy kész minden erőből küzdeni a béke ügyéért, hasonlóképpen a Federation of Clubs milliós tagsága, valamint a városok kereskedelmi egyletei, amelyek határozatban foglaltak állást az általános leszerelés és a döntőbíráskodás mellett. Valamennyi városban, ahová ellátogattunk, kiemelkedő személyiségekkel, kormányzókkal, szenátorokkal, polgármesterekkel, egyetemi professzorokkal ismerkedtünk meg... Reméljük, hogy Ausztria-Magyarországnak ez a nagy jelentőségű élő reklámja az idegenforgalom statisztikájában is megmutatkozik.”

Suttner báróné elragadtatása nem olyan kételymentes, mint Proudfoot asszonyé. Csalódott abban a reményében, hogy az Egyesült Államokban megszerzi a békemozgalom napilapjának alapításához szükséges pénzt. Pedig hányszor bizonygatta, hogy az emberiséget fenyegető legszörnyűbb veszély ellen a hathatós segítség „a nem manipulálható sajtó, amely művelt, független, a békéért küzdő emberek kezében van...”

Egyénileg nincs oka panaszra. Az amerikai körút öregbítette tekintélyét, visszaadta önbizalmát. Hamarosan kézhez kapja Carnegie levelét: az alapítványból január elsejétől kezdve százezer korona kamatának megfelelő tekintélyes járadék áll rendelkezésére.

¹⁴ Valószínű, hogy az újabb Balkán-háborúra és a körülötte támadt bonyodalmakra gondol.

„Visszatértem az európai zűrzavarok színhelyére, és újra elkezdhetem a napi események magyarázatát. A szívszorító kérdésre: vajon háborúra vagy békére térek-e haza? - a felelet: hála Istennek, nem háború, de még távolról sem béke” - írja 1913. január 12-én naplójába.

Az előző hónapban, néhány nappal hajóra szállása előtt, a háborúskodó Balkán-államok fegyverszünetet kötöttek, és Londonban tárgyalások indultak meg a békekötés lehetőségeiről. Az idős asszony remélni akar, de politikai éleslátása a katasztrófa közelségére figyelmezteti: „Az ég telis-tele Damoklesz-kardokkal.” Újra és újra felemeli szavát a háborút szító hírverés ellen: „Ki tudta volna megmondani egy esztendeje, hogy Durazzo egy briganti neve-e, vagy egy tenoristáé, netán egy hegységé? Manapság minden osztrák gyerek tudja, hogy Durazzo kikötő az Adriai-tengeren, s egy világgégés árán sem tűrhető, hogy szerb kézre kerüljön.”

A londoni értekezlet csődöt mondott. „A megbeszéléseknek, a követek párbeszédeinek, a delegátusok értekezleteinek, a pourparler-k és déjeuner-k sorozatának nem sikerült a fegyverszünetet tényleges békévé változtatni” - jegyzi meg indulatos gúnnyal. Február 3-án ismét kitör a háború a Balkánon.

„Bulgária újítást vezetett be: a katonai veszteségeket nem szabad közölni” - írja a széljegyzetekben -, és idézi az egyik bolgár újság kommentárját: „Humanista szempontból talán keménynek tűnik ez a rendszabály, de merő katonai szempontból hasznos, mert elejét veszi a nyugtalankodásnak és a csapatok demoralizálódásának.”

Híreket közöl az öldöklésekről: „Gyerekeket és asszonyokat öntenek le petróleummal és meggyújtják őket, embereket kergetnek szuronyokkal a tűzbe.” A sovíniszta lapok azt bizonygatják, hogy az ellenség megannyi gyilkos, nációjukat ki kell irtani. A szerbellenes lapok Ausztriában - és hozzátehetjük, Magyarországon is - nagy részletességgel írják le a rémtetteket, ha szerbek az elkövetői. Bertha von Suttner emlékeztet rá - egy példa a sok közül! -, hogy az európai kultúrnemzetek katonái a kínaiakat copfjuknál fogva kötözték egymáshoz, és szuronyhegygel kergették a tengerbe. Tudja, vagy legalábbis sejti, hogy a Monarchia katonai vezetősége esztendőök óta sürgeti a preventív háborút. Ferenc József, aki öregkorában is változatlan szorgalommal intézte birodalma ügyeit, ellenállt a tervnek, de az újabb Balkán-háború kitörése után részleges mozgósítást rendelt el az orosz és a szerb határon, s a hadköteles kort negyvenkét évről ötven évre emelte fel a parlament. A háborús légkör feszültségét a Monarchiában fokozza, hogy a hadügyminisztérium kémelhárító osztálya helyettes vezetőjéről, Redl ezredesről a közelmúltban kiderült, hogy hadititkokat adott el Oroszországnak. A sajtó beláthatatlan következményeket emleget.

Ferenc József egyelőre nem szólít hadba, a cárhoz intézett levele nyomán osztrák-orosz megegyezés jön létre a határ menti csapatok visszavonásáról. Az uralkodó és a katonai vezetés között kiélesedett az ellentét. Bertha von Suttner a *Katonaiújság* cikkéből idéz: „A börzén emelkednek az árfolyamok, s újra elkezdődhet a tánc az Aranyborjú körül... de Isten segítségével hamarosan visszatér nekünk, katonáknak a két ízben elmulasztott lehetőség (1908, 1912). Tegyük félre hát minden szentimentalizmust és csalódott reményt, készüljünk fel céltudatosan a harmadik alkalomra!”

„Iszonyú, véres operett...” - írja az idős asszony. 1913. május utolsó napján Londonban aláírták az előbékét Törökország és ellenfelei között, júliusban ismét háború: Törökország megtámadta a legyengült Bulgáriát. A harcoknak az vetett véget, hogy a török állam nem bírta élelmezni hadseregét. Az is megtörténhet, hogy a két ellenség hamarosan szövetségre lép egy

harmadik állam ellen, tűnődik Bertha von Suttner. Sejtése bevált, csak nem érte meg. A világháború első esztendejében Bulgária és Törökország szövetkezik, s a központi hatalmak oldalán belép a háborúba.

A nacionalista láz magasra szökött Európában, még Svédországra is áttért. Sokasodnak a támadások a békemozgalom és Bertha von Suttner személye ellen. Berlinben a Nagynémet Szövetség előkelő bálját színpadi bemutató előzi meg, az egyfelvonásosnak a szerző a „Le a fegyverekkel?” címet adta. Egy tekintélyes berlini újság beszámolója szerint „a találóan és szellemesen gúnyos rövid darab hőse a jóindulatú és nyíltszívű német Michel, aki sajnos nagyon gyakran hagyja magát rászédni a furfangos John Bulltól, a bájolgo, ledér Marianne-tól meg a szájhős Vodkadovtól”. Michel tettejét bénítja a Világpolgármester és lánya, Kozmopolitáciska káros befolyása, valamint „a fáradhatatlanul békét papoló, érzélgős és utópisztikus Bertha von Suttner, aki a Népek Békéje vendéglő fogadósnőjeként lépett színre”. A darab happy enddel zárul: Michel dühbe gurul és elagyabugyalja szomszédait.

„Egészen véve úgy látom, hogy készül már a nagy törés-zúzás. A temérdek gyom hogyne szökellne szárba, a temérdek felhalmozott lőszer hogyne robbanna” - jegyzi naplójába Bertha 1913 áprilisában. Ez nem a katasztrófa előérzete: ő látja közeledtét. Szívszorító aggodalom gyötri az emberiségért, amely számára nem elvont fogalom, hanem a Földünket benépesítő egyedek sokasága, akiknek joguk van egyetlen, vissza nem térő életükhöz.

A fiatal Stefan Zweig Kasszandrának nevezte, akinek vészjóslataira nem hallgatnak. Csak-hogy ez a Kasszandra nemcsak riogat, hanem küzd is dacolva öregséggel, betegséggel. Még a halállal is! Ha hihetünk Friednek - és mért ne hinnénk neki? -, a haldokló utolsó értelmes szavai üzenet a túlélőkhöz: „Le a fegyverekkel... Mondjátok meg mindenkinek...” Küzdelme a reménytelen helyzetállás hősiességét, a sziszifuszi erőfeszítést példázza.

Bertha von Suttner, aki néhány hónap alatt mintha éveket öregedett volna, a világháború kitörése előtti esztendőben újra meg újra úton van. Prágában, Drezdában, Berlinben, Breslau-ban (a mai Wrocław), Párizsban tárgyal, előadást tart, Hágában részt vesz a Békepalota megnyitásán, és Frieddel együtt előkészíti az 1914-ben Bécsben tartandó békekongresszust. „Csak már túl lennénk rajta, s én nyugodnék békében. Hetven év múltával az ember kikopott a világból. S úgy látszik, az alkotás forrása is elapadt. Már a levelezésem sem győzőm” - panaszoja.

Nehézkesen mozog. Fáradékony. A végzetes betegség talán már dolgozik szervezetében. Naplója beszámol a kór és az életerő hosszas küzdelméről. „Megint órák hosszat kuporgok karosszékemben, akár egy ostoba teknős. A fizikai és szellemi lustaság öregkorban fiziológiai törvény - ezt olvastam ma. Helyes a megállapítás.” Majd az életkedv hirtelen fellobbanása: „Házat veszek Dél-Steiermarkban. Hát igen, egész jó befektetés.” A villát látatlanban vásárolta meg. Barátai sopánkodnak, hogy messze van Bécsből. „Vajon butaságot csináltam?” Már is megbánta félig-meddig a vételt. „Szamárság-e a villa? Lakom-e valaha is benne? Talán. Ha egyszer végérvényesen visszavonulok.” Gyakorlatias érzéke a régi: „És talán jó üzlet is.”

Hágából meghívás érkezik, őt kéri fel a *Titanic* katasztrófájában elpusztult angol hírlapíró, William Stead arcképének leleplezésére. Habozik. „Ma reggel közel voltam hozzá, hogy elfogadjam a meghívást Hágába. Csakhogy utána Brüsszel, Bern és Róma következne. Nem, végét kell vetni. Annyiszor megfogadtam magamnak! És mindegyik keserves lépés a karosszéktől az íróasztalig, minden pillantás a tükörbe ezt igazolja. Vége a nyilvános szereplésnek, az utazás gyötrelmeinek, helyette irodalom - amivel mégiscsak jobban tudok hatni, mint a magnetizmusát vesztette személyemmel.”

Változatlanul kitűnő újságíró, lényegre szorítózkodó mondatai elevenbe vágnak, csak hát nehezen megy a munka.

Február 3-án a Nőszövetség ülésén vesz részt. Kocsin megy haza, mert olyan kimerült, hogy nem bír gyalogolni, s otthon - mint írja - „újra képtelen vagyok dolgozni”.

Két nap múlva Mária Terézia főhercegnőnél teázik. A császárt szeretné megnyerni a békekongresszus védnökségére, a főhercegnő vállalja a közvetítést. „Kétséges, hogy az uralkodó beleegyezik, és ha vállalná... És aztán - ki tudja?” - jegyzi meg naplójában.

A háborús propaganda lázasan dolgozik, az összegubancolódott érdekek, a jogos sérelmek, az elvadult indulatok, a megköttyösödött önérzet, a tudatszűkítő fanatizmus, a marakodó hatalomvágy és a zsákmányra éhes nagytőke szorításában az uralkodók, államférfiak valójában már csak kényszerpályán mozognak. „Éjszaka a széljegyzeteket írom és közben az újabb Balkán-uszításon háborgok. Módszeresen uszítanak háborúra. Most azt állítják, hogy Oroszországban (minthogy balkáni diplomaták megbeszéléseket folytatnak ott) tört köszörülnek, amellyel Ausztria-Magyarországot fogják hátba döfni.”

A testi gyöngeség fokozódik. Ruhát próbál lakásán. „Ez is úgy kifáraszt, hogy utána le kell feküdnöm. Katinak azt mondom, hogy már nem sokáig látja asszonyát. Sírva fakad. Hűségese lélek! Hát valaki mégis megsirat engem! De igazán azt hiszem, ha ez a gyöngeség növekszik... Jó, hogy Hágát lemondtam és Rómát meg Bernt is. Hogyan is bírnám végigcsinálni? Nem, nem - csak rövid időre a vidéki házamba! Érzem, hogy nem sokáig.” De felrázza magát a halálhangulatból. Este háza népével színházba megy, zenés előadást néznek meg.

Olykor még elfogad egy-egy meghívást. Február 8-án, vasárnap előkelő, dúsgazdag családnál ebédel. A meghívottak közt jelen van Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök, egy olasz tengernagy és egy Kinsky grófnő. „A déjeuner pompás volt. Érthető, hogy ezek a körök semmi változást nem akarnak a világrendben.”

„Február 12. A sajtóuszítás Oroszország és Ausztria közt teljes lendülettel folyik. Talán kitör a háború, s emiatt meghiúsul a kongresszus.”

A háborús láz Svédországra is áterjedt. Sven Hedin, a neves utazó a semlegesség felhagyására buzdít, sürgeti Svédország csatlakozását a hármasszövetséghez, elsősorban Németországhoz. Negyvenezer svéd földműves megy küldöttségbe a királyhoz fokozott fegyverkezést szorgalmazni. Sven Hedin háborús pánikot szító röpirata egymillió példányban jelent meg. „Vajon ki vagy kik fedezték a költségeket?” - veti fel a kérdést Bertha von Suttner.

„Február 14. Az újságok tele fegyverkezési és háborús hírekkel.”

Ezúttal igazán lehetnek kétségei a cár békés szándékai felől: „Oroszország nyíltan bevallott háborús célokra kölcsönt vett fel Franciaországtól... Ismét egy üres, lusta napom. Leginkább még annak örülök, ha a villára gondolok. A végén talán meg sem érem, hogy láthassam” - jegyzi meg naplójában.

Csakugyan, mért nem utazik el az enyhe éghajlatú tájra? A békekongresszus előkészületei miatt? Vagy a tavaszra vár? Elnehezült testét alig bírja a lába. Orvosa fogyókúrát javasol. Bertha elkezdi a szigorú diétát. „Remélem, nemcsak bankjegyeiktől, hanem kilóktól is megfoszt.”

Ferenc József nem vállalja a tiszteletbeli elnökséget a kongresszuson. A „legmagasabb” visszautasítást Lichtenstein főhercegnő megbízottja közli: az uralkodó nagyon öreg, mindentől visszavonul. „Ó, Mecénások, a béke lelkes Mecénásai, hol vagytok?” - fakad ki Bertha. És keserű iróniával: „Ha már nem leszek, megjelenek, és valószínű, hogy tömegesen. Egyelőre Fried meg én küzdünk a sok milliónyi túlerővel. Nos, ha a kongresszuson túlestünk, rajtam a sor, hogy visszavonuljak mindentől, hiszen én is *nagyon* öreg vagyok.”

A mindennapi ügyekben, az apró-cseprő dolgokban is oly céltudatos asszony élete utolsó hónapjaiban kapkod. Terveket sző, terveket borít fel. Az alighogy megvett steiermarki villát máris eladná, vagy legalábbis bérbe adná. Majd átmenetileg újra kedvet kap a villához, a kertésze el van ragadtatva tőle. Idilli képet fest magának a vidéki, visszavonult életről, amely oly kevéssé felel meg hajlamának: „Füvet szagolni. Kivált a saját füvemnek lesz jó az illata, és a saját kakukkszó hangzik kedvesen.” A fogyókúra eredményes, könnyebben mozog, meghívásokat fogad el, vendégeket hív, főként a kongresszus miatt, amely „nem megy előre”, figyelemmel kíséri a parlamenti vitákat, a német Reichstag üléseiről megjegyzi: „Csak a szocialisták képviselik ügyünket” - és kiemeli Rosa Luxemburg beszédét. Még a humora is felcsillan. „A postám bosszantó, mert ostoba. Egy kéregető úgy ajánlja be magát, hogy elküldi nekem Bismarcknak és II. Vilmosnak ajánlott verseit, meg Krupphoz intézett himnusát.”

Olykor felháborodva megy haza az emberek közül. „Délután látogatás K. asszonynál újonnan berendezett lakásában. Megmutatja rendjeleit és zongorázik. Fivére, Chiari, szépíró a felsőfokon. Preventív háborút akar Oroszország ellen. Szerinte tébolyító a fegyverkezés. Csakhogy természetes, hogy a temérdek befektetett pénzt nem akarják felhasználatlanul hagyni. Közben gesztikulál és harsog. Figyelemre méltó ez a mi civilizációnk, amelyben ilyen nyíltan lehet hangoztatni a gyilkolás filozófiáját.”

A kora tavasz látszólagos javulást hoz, rátartisága is feléled: „Március 10. Gärtner professzornál. Örül a kúra eredményének (s egyáltalán, hogy kezelhet).” Egy hét alatt majd három kilót fogyott, amiről megjegyzi: „... ez sok, én is örülök neki. Gärtner azt ígéri, hogy húszat adok le, s akkor majd újra könnyebben mozgok. Egy nyolcvanesztendős asszonyról beszélt, aki merő hiúságból kúrázott nála. A profitól gyalog megyek Schnitzlerékhez... Érdekes beszélgetés fél nyolcig. Utána haza. Az idő tavaszias, de a villamosozás nincs ínyemre.”

A következő napon olyan fáradtság vesz rajta erőt, amíg egy blúzára csipkét tűzet, hogy közben elalszik. „Ez mégiscsak öregkori gyöngeség. A lábam úgy kifáradt az állásban. Hát igen, az utazgatás már nem való nekem.”

Hányszor fejtette ki, hogy az emberiség haladása nem célratoró, egyenes vonal, visszaesések, sötét korszakok szakítják meg! Most is így biztatja magát, hogy helytálljon. „Április 4. Gyönyörű tavaszi idő. Ha valahol nyugalomban, a zöldben örülhetnék a természet újjáéledésének! Összgyűlések és kongresszus nélkül! Hiszen úgy látszik, az egész mozgalom mit sem használ a katasztrófa ellen, amit oly lendületesen készítenek elő. A jövő szempontjából hasznos, a mozgalom hozzájárul az átalakuláshoz, de jelenleg még túlon túl erősen van így. Rablók, gyilkosok, fanatikusok - s mindez a nemzet fogalmának nevében.”

Aggasztó események hazájában, a nagyvilágban. „Április 20. A császár beteg. (Az egész kongresszusi munkát megakadályozná a halála!) Háború kitörőben az Egyesült Államok és Mexikó közt.¹⁵ Nagy erkölcsi veszteség számunkra. Lesújtva, rossz közérzettel, korán fekszem le.”

A következő nap az Egyesült Államok egyik csapata Veracruzba ér, megszállja a vámhivatalt és a várost. Angliában kiéleződött az ír kérdés, Franciaországban tetőzik a sovíniszta ár, a német sajtó háborúra ösztökéli a Monarchiát. „Elhárítható még a végzet?” Az országokban elhatalmasodó militarizmus ellen talán hiábavaló a harc. Szembenéz a békemozgalom tehetlenségével. „Csak a szociáldemokratáktól lehet remélni, hogy megakadályozzák a háború kitörését, mert hatalom van a kezükben. A *polgári* békemozgalom nálunk olyan lagymatag, hogy a huzavonában aligha akad párja. No igen - s az élén egy öreg asszony!”

¹⁵ Az USA-hajók kedvezménye miatt a Panama-csatornán.

A vesztébe rohanó Európa és a saját testi romlása elkészeríti. Már nem a tükörképével, a rátörő betegséggel vívódik. Tüneteit rögzíti a napló:

„Április 22. Fizikailag nem érzem magam teljesen jól. Talán a fogyókúra hat károsan? Valami nincs rendben a gyomromban, a belek táján, és halk kopácsolás a halántékomon... Munkaképtelenségem nyilvánvaló. Ha a békekongresszuson túljutottunk, utána határozott visszavonulásnak kell következnie. Mindenhová hívnak. Most ismét Kaiserslauternbe (és Rómába és Lipcsébe), de nem megyek. Nem bírom...”

„Április 24. Nem érzem jól magam. Hányinger. Zakatol a fejem. El akartam menni az írónőkhöz, de lemondtam. A fogyókúra következménye lenne? A kilátások nem öröndetesek. Nőkongresszus lesz május 25-27. közt. De én elmenekülök. Az előkészületekre se megyek... Vége a tetterőmnek.”

„Április 25. Nyomorultul vagyok: erős fájdalmak. Mégis elmegyek a Stadtparkba. H. ijedten hazához. Egyfogatún a professzorhoz. Elpanaszolom neki rosszulléteket. Változtat egy kicsit a diétán. Már kilenc kilót fogytam. Ez jó. Búsulok Amerika miatt...”

„Április 27. Egész nap egyedül otthon. Üresség, unalomérzet. S a tehetetlenségem! A császár jobban van. De meddig?”

„Április 28. Délután teán F.-nél. Á, a Béke Bertha! Régi nóta! Hányszor vágta a fejemhez! Otthon rögtön lefekszem. Tizenkét órát maradok az ágyban. Megengedhető-e ekkora lustaság? Betegség vagy vétek?”

Még tud örömet vagy legalábbis megkönnyebbülést érezni, hogy Amerikában elmúlt a háborús veszély, három dél-amerikai állam közvetítőként lépett fel, Wilson elnök elfogadta az indítványt, a béketárgyalások hamarosan elkezdődnek. S a haldokló erejéből még futja, hogy széljegyzeteiben felháborodva tiltakozzék „a sztrájkoló munkások lemeszárlása ellen Coloradóban”, s a gyilkosságok kapcsán félreérthetetlenül szóljon a Rockefeller Olajtröszt érdekeiről.

Meghökkenítő, hogy az orvosprofesszor nem gyanakszik. A naplóban egyre ismétlődik: „nyomorultul vagyok”. „Amíg látogatók vannak itt, nem érzem fizikai nyomorúságom. A szellem uralkodik a testen. Mihelyt egyedül vagyok, rám szakad a szenvedés.” Még reménykedik. „Ha újra egészséges leszek, és a kongresszusnak vége, nyugalomba vonulok. Felőröl ez a küzdelem a fogadásokkal, gálaruhákkal, írásbeli kötelezettségekkel vagy éppenséggel előadásokkal. Mindettől szabadulok. A hetvenegy évtől, ami annyi mindent elvesz az embertől, *kapni* is akarunk valamit. Csak senkire és semmire rá nem tukmálni magam. Hiszen személyesen már nem hatok, de ki tudja, mit tudnék még a tollammal...”

A következő nap: „Sokat vagyok ágyban. Semmit nem eszem. Nyomorult állapot.”

Elhatározza, hogy elutazik ismeretlen villájába. Rövid idő alatt újabb három kilót fogyott. Az orvosa „szabadságra engedi”.

„...nem bánám, ha a kongresszus előtt halnék meg” - írja egy nappal elutazása előtt. De a kongresszus előkészítő ülésére elmegy, „kínnal-bajjal öltözik fel”, s az ülésen felszólalt, „nem is rosszul”. Másnap kora reggel megbízható Katijával útnak indul. Május 23-án érkezik meg. Egy hónap sincs hátra életéből.

A villa környéke gyönyörű, de a ház az isten háta mögött. „Kiadhatatlan. Semmit nem lehet kapni. Nagy nehezen krumplit. A levegő nagyon jó. Szerencsére Katinak is, nekem is van humorunk. A kertész házaspár siránkozik. Sokba fog ez kerülni nekem...” Megérkezése másnapján: „Későn kelek, bágyadtság. Ismét egy centivel kevesebb vagyok, ergo egy kilót fogytam. Rendszeresen megyek lefele. Az írásom elromlott. Azt hiszem, ez a vég. No és aztán?

Egész nap ugyancsak nyomorultul.” Ezen a napon, május 24-én szőlő naplójában utoljára a közállapotokról.

„Május 25. Délután végigjárom a *tulajdonomat*, és közben erős rosszullét fog el. Teljes erőtlenség... Éjjel, amikor felébredtem, első gondolatom: halál. Talán ez az egyetlen útja a valódi pihenésnek. Hiszen másként nem hagynak. Meggyógyulni - hát ez is megeshet olykor.”

„Május 26. Jól aludtam: egy kevéssé könnyebben vagyok. Bőséges posta, de semmi jó - éppen ellenkezőleg, a kongresszus és egyéb szekatúrák, hogy az ember szeretne elérhetetlen távolságban, odaát lenni.”

Úgy dönt, hogy elutazik Steiermarkból. „Soha viszont nem látásra - így búcsúzom tulajdonomtól.”

Az élet dolgaiba kapaszkodik? Vagy a hajdani pénzgondok emlékei motoznak benne? A haldokló, aki a Nobel-díj, a Carnegie-életjáradék révén vagyonos asszony, naplójában rosszállóan jegyzi meg, hogy az út a vasútállomásig 20 koronájába került borralalóval. Még tervez. Néhány napot egy üdülőhelyen, Mürzuschlagban akar tölteni.

A János főherceghez címzett szállóban, ahol útközben megpihennek, éjszaka éles fájdalom tör rá. „...valószínű, hogy ez a vég - csak ne kelljen sokat szenvednem!”

A következő nap, május 30. „Éjszaka olyan fájdalmaim voltak, hogy felhagytam tervemmel, nem utazom Mürzuschlagba, fülkét váltatok egyenest Bécsbe. Kimerülten érkezem. Ágyba.”

„Május 31. Pünkösdi vasárnap. Írtam a professzornak, azonnal eljött. Fekvést rendel. Az evés gyötrelem. Állandóan tengeribeteg vagyok. Sokat gondolok a halálra. Kati is, mert sír-rí.”

„Június 1. Ismét a professzor. Frissebbnek talál. Csalódik. Terjedelmes posta, újságok - de nem bírok olvasni.”

„Június 2. Ismét az orvos. Megkérdi, akarok-e ápolónőt. Isten ments! Részletes diétát ír elő, de az evés gyötrelem. Utazásomat E.-be persze lemondtam... Megpróbáltam számadásokat csinálni, a naplóba írni, de megint ágyba.”

A napló véget ér. Élete utolsó napjairól Fried értesít.

„Bertha von Suttner június elejéig szándékozott távol maradni, de május 30-án hirtelen visszajött Bécsbe anélkül, hogy barátait értesítette volna. Ágyba feküdt, és többé már nem bírt felkelni. Mi csak a pünkösdi ünnepek után értesültünk váratlan hazatértéről. A széljegyzeteket a júniusi számba már nem tudta megírni.

Még mindig nem sejtettük, hogy halálosan beteg. Abban a hitben éltünk, hogy gyöngesége az erős fogyókúra következménye, és hosszas kezeléssel ismét helyrejön. Néhány pohár tejen kívül minden táplálékot visszautasított. De szelleme élénk volt, hangulata vidám. És mégis, arra kell gyanakodnom, hogy állapotát jobban felismerte, mint mi. Egy második orvos bevonása ellen olyan erélyesen tiltakozott, hogy mindannyian kétségbe voltunk esve. Végül mégis sikerült elérnünk, hogy beleegyezzenek. Június 4-én aztán megtudtuk a bizonyosságot, ámbar még valami halvány reményünk lehetett. A konzíliumra felkért professzor diagnózisában valószínűnek tartotta a rákot, de feltevésére nem akart döntő bizonyítékot szolgáltatni. A vizsgálat kinszenvedés lett volna, a bizonyításnak semmi gyakorlati jelentősége, hiszen a beteget gyöngesége és kora miatt nem lehet műteni... Így hát annyi reményünk még maradt, amennyit a valószínűségre alapozott, nem végleges diagnózis enged. És mi reménykedtünk.

Erre az időszakra esett - június 9-re - Bertha von Suttner hetvenegyedik születésnapja. Gondoskodtunk sok virágról, és néhány látogatót beengedtek hozzá. Örült a leveleknek és táviratoknak. Mi az előző év nagy ünneplésére gondoltunk. Azt, hogy ő mire gondolt ezen a születésnapon, sem szóval, sem magatartásával el nem árulta.

Június 13-án beszéltem vele utoljára. Elbúcsúztam tőle, Párizsba készültem, ahol egy ülésen kellett részt vennem. Ő élénken érdeklődött, az üléssel kapcsolatosan különböző kijelentéseket tett, s üdvözleteit küldte ottani barátainknak, jóllehet a beszéd nehezebbé esett. Párizsi tartózkodásom első napjaiban megnyugtató híreket kaptam felőle. Az aggasztók már nem értek Párizsban...”

Fried június 21-én reggel érkezett Bécsbe, s azonnal küzdőtársa lakására ment. A beteg agonizált. Néhány óra múlva meghalt.

Végrendelete mellett borítékot találtak:

„Utolsó akaratom temetésemről, halálom után azonnal felbontandó és tartalma szerint kell eljárni.

Tagja vagyok a Lángnak,¹⁶ nyilatkozatom, amelyben elhamvasztásomat kérem, ott található.

Azt kívánom, hogy holttestemet vigyék Gothába.

Urna az ottani urnacsarnokban.

Megtiltok mindenfajta felravatalozást, koszorúkat, gyászszertartást. Meghalok, ahogyan éltem: meggyőződéses szabadgondolkodóként.

Soha nem színleltem vallásos hitet, halálom után sem akarok színlelést.

Gyászjelentéseket ne küldjenek”

Halála után egy héttel Szarajevóban a fiatal Gavrilio Princip megöli Ferenc Ferdinándot és feleségét. Berchtold gróf, külügyminiszter és versenyistálló tulajdonos, a preventív háború buzgó szorgalmazója elküldi az ultimátumot Szerbiának. Ferenc József hadat üzen. A francia szociáldemokrácia vezető egyéniségét, Jaurèst meggyilkolják. A szociáldemokrata pártok behódolnak. A Monarchia hadat üzen Oroszországnak. *Willy* és *Nicky* beszüneti levelezését, mindketten parancsot adnak népüknek egymás pusztítására. Az egyházak papjai Isten segítségét kérve megáldják a hadba vonulókat. Németország az orosz hadüzenet átadása után két nappal háborút üzen Franciaországnak, a következő napon Nagy-Britannia Németországnak, július végén Japán mozgósít Németország ellen. Az első világháború áldozatainak száma közel kilencmillió halott, a másodiké negyvenmillió.

A könyv főszereplőjét olykor hősnőnek neveztem, úgy vélem, rászolgált erre a szóra. Egy magabizó kort riogatott, hogy ráébredje a katasztrófába sodró veszélyre, tömegeket buzdított és nevelt összefogásra. Kétségbeesetten is tudott remélni, reményvesztetten is bírt küzdeni. Az idő távlatából kiemelkedő alakja jelkép és figyelmeztetés.

¹⁶ Az elhamvasztást végző egyesület.

Bibliográfiai válogatás

BERTHA VON SUTTNER SZÉPIRODALMI MUNKÁSSÁGÁBÓL:

Intervarium einer Seele. W. Friedrich, Lipcse 1883.

Es Löwos. A Die Gesellschaft (München) című folyóiratban: 1894. Könyv alakban: E. Pierson, Drezda 1894.

Daniela Dormes. O. Heinrichs, München 1886.

High Life. Heinrichs 1886.

Die Waffen nieder! Pierson 1889.

Das Maschinenzeitalter. 2. kiadás, Verlags-Magazin, Zürich, 1891.

Vor dem Gewitter. Raimund und Chodina, Bécs 1894.

Marthas Kinder. Pierson 1902.

Briefe an einen Toten. 4-6. kiadás, Pierson 1904-1905.

Lebenserinnerungen. Memorien. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1909. Lebenserinnerungen címmel: Berlin 1970.

Der Menschheit Hochgedanken. Friedens-Warte, Berlin 1911.

KÖZÍRÓI MUNKÁSSÁGÁBÓL:

Die Haager Friedenskonferenz. 2. kiadás, Pierson 1901.

Zur nächsten intergouvernementalen Konferenz in Haag. W. Süsserott, Berlin 1907.

Rüstung und Überrüstung. Hesperus Verlag, Berlin 1909.

Die Barbarisierung der Luft. Friedens-Warte 1912.

Aus der Werkstatt des Pazifismus. H. Heller und Co., Bécs 1912.

Der Kampf um die Vermeidung des Weltkrieges Randglossen aus zwei Jahrzehnten zu den Ereignissen vor der Katastrophe (1892-1900, 1907-1914). (Szerk.: Alfred H. Fried.) Orell Füssli, Zürich 1917.

BERTHA VON SUTTNERRŐL

Belencsikov: Bertha von Suttner in Russland. Literatur und Kritik, 1976.

Bergersen, Erik: Alfred Nobel. Thomas Nelson and Sons, London 1962.

Donath, Adolf: Bertha von Suttner und die kleine Form. Acta Universitatis, 1978.

Kempf, Beatrix: Bertha von Suttner. Österreichischer Bundesverlag, Bécs 1964.

Nagy Miklós: Jókai és az osztrák szellemi élet. Magyar Helikon 1976.

Tauschinski, Oskar Jan: Peace is my Message. United World Library, 1964.

Tuchman, Barbara W.: The Proud Tower. The Macmillan Company, New York 1966.